

ДЕМОГРАФСКА СИТУАЦИЯ И ПАЗАР НА ТРУДА В БЛАГОЕВГРАДСКА И КЮСТЕНДИЛСКА ОБЛАСТ

Александра Равначка

АЗБУКИ

София, 2021

Демографска ситуация и пазар на труда в Благоевградска и Кюстендилска област

Монография

Автор:

Александра Равначка

Рецензенти:

проф. д-р Чавдар Младенов,

доц. д-р Ралица Симеонова-Ганева

Печатни коли: **13,5**

Издател:

Национално издателство за образование и наука „Аз-буки“

www.azbuki.bg

Печат:

Aliance Print Ltd

ISBN 978-619-7065-80-0

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД	5
-------------------	---

ГЛАВА ПЪРВА

Теоретико-методологически аспекти	11
1.1. Преглед на изследванията, посветени на демографските процеси и пазара на труда в България	11
1.2. Научноизследователски подходи и методи	17
1.3. Информационна обезпеченост на изследването	20

ГЛАВА ВТОРА

Демографска ситуация в Благоевградска и Кюстендилска област	21
2.1. Брой и разпределение на населението	22
2.2. Естествено и механично движение на населението	29
2.3. Демографски структури на населението	40

ГЛАВА ТРЕТА

Икономическа среда в Благоевградска и Кюстендилска област	55
3.1. Макроикономическа динамика.....	55
3.2. Специфични стопански характеристики	57
3.3. Риск от бедност	69

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

Пазар на труда в Благоевградска и Кюстендилска област	74
4.1. Работна сила	74

4.2. Заетост	86
4.3. Безработица	92
4.4. Регионални политики за пазара на труда.....	106

ГЛАВА ПЕТА

Вътрешнообластни особености на демографската ситуация и пазара на труда в Благоевградска и Кюстендилска област	114
5.1. Сравнителен анализ на общините в Благоевградска област	115
5.1.1. Демографска ситуация	115
5.2.2. Локални пазари на труда	130
5.2. Сравнителен анализ на общините в Кюстендилска област.....	149
5.2.1. Демографска ситуация	149
5.2.2. Локални пазари на труда	159
5.3. Типологии на общините в Благоевградска и Кюстендилска област според демографската ситуация и пазара на труда	176
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	184
БИБЛИОГРАФИЯ	193
РЕЗЮМЕ НА АНГЛИЙСКИ ЕЗИК	205

УВОД

В съвременните условия на икономическа глобализация и на бързо променящата се международна и национална икономическа среда районите са изправени пред предизвикателството да постигнат устойчив растеж. В същото време, промените в регионалните демографски и социално-икономически процеси влияят върху регионалното развитие. Пазарът на труда се формира и функционира под действието на две основни групи фактори – демографски и социално-икономически. На по-ниски териториални нива той отразява детайлно тяхното взаимодействие и е важен фактор за регионалното развитие. Негативните демографски процеси в България, като намаляването на броя на населението (поради ниска раждаемост, висока смъртност и емиграция) и застаряването му се очертават като едни от най-важните проблеми, пред които са изправени националният, регионалните и локалните пазари на труда. Последиците от тях намират отражение в намаляване броя на работната сила, влошаване на нейните структури и спад на потенциалното предлагане на труда в средносрочен и дългосрочен план. В някои области на страната, като Кюстендилска, тези последици са много по-дълбоки.

Изследването на социално-икономическите проблеми е особено актуално в условия на пандемията от *SARS-CoV-2 (COVID-19)*. Въведените противоепидемични мерки значително променят световната, националната, регионалната и локалната икономическа среда, в т.ч. и пазара на труда. Работодателите са изправени пред сериозни предизвикателства.

В много случаи те са принудени да намаляват производството си на стоки и услуги или да преустановят временно или изцяло своята дейност. Настъпват изменения и в броя и поведението на предлагащите труд лица. Една част от тях отпадат от работната сила поради страх от заразяване. Те правят личен избор за ранно пенсиониране или временно прекратяване на професионална си кариера. Други лица предпочитат да работят от къщи поради съображения за сигурност. Трети остават активни и предпочитат да продължат да ходят на работа, независимо епидемиологичната обстановка. Процесът на ваксинация също играе съществена роля в общото поведение на работната сила. Тези процеси намират пряко отражение върху заетостта и безработицата. Натискът върху пазара на труда се увеличава, а пространствените различия в неговото състояние и проблеми се задълбочават.

Регионалните диспропорции отразяват неравномерното развитие на районите. И демографските, и социално-икономическите процеси протичат с различен интензитет и имат специфично проявление в различните административно-териториални единици в страната. Анализирането на тези процеси на различни териториални нива е много по-ефективно за целите на политиките за регионално развитие и за ограничаване на задълбочаващите се икономически и социални неравенства.

Взаимовръзката между количествените и качествените характеристики на населението, образователната инфраструктура на дадена териториална единица, от една страна, и от друга – на икономическата ѝ специализация, са едни от най-важните фактори за регионалните различия в пазара на труда. Аналитичната им оценката е необходима основа за разработване на политиките за регионално развитие.

В условия на задълбочаващи се териториални дисбаланси в страната се очертават съществени регионални и локални

различия в демографската и социално-икономическата среда и в състоянието на местните пазари на труда. От една страна, тези различия се наблюдават между отделните териториални единици от един и същи ранг, а от друга – между градските и селските райони. За разкриване и оценка на тези дисбаланси от особена важност са комплексните регионални изследвания върху демографските и икономическите процеси и тяхното отражение върху пазара на труда на различни териториални равнища (NUTS 3 и LAU 1). Комплексните анализи на ниво LAU 1 са много малко на брой. Тези изследвания трябва да се актуализират периодично поради динамиката на процесите във времето. В този контекст представеното научно изследване е изключително актуално и значимо и то би могло да има значим практичен принос за разработването на политиките за регионално развитие в двете области, и съставляващите ги общини.

Основна цел на настоящата монография е, на първо място, да бъдат установени и анализирани особеностите в демографските процеси в Благоевградска и Кюстендилска област, а на второ – да бъде оценено влиянието им върху пазара на труда. Взаимовръзката между изследваните два аспекта на регионалното развитие е проследена и анализирана през последното десетилетие. Специално внимание е отделено на вътрешнообластните различия на ниво община с цел да се изяснят съществуващите прилики и разлики на по-ниско административно-териториално равнище.

Критериите за избор на районите на изследване – Благоевградска и Кюстендилска област, са признакът на съседство и географското им положение. И двете области са пригранични и съседни, но различни в демографски и социално-икономически аспект. Те се различават по площ, по брой на население и по вид на населените места, което предопределя и специфичните особености в тяхното демографско и икономическо

развитие. Благоприятното географско положение на двете области, разположени в югозападната част на страната, в близост до столичния град София и граничещи с три държави, обуславя особеностите в тяхното развитие. Функционирането на шест гранични контролно-пропускателни пункта, преминаването на Европейските транспортни коридори Е 8 и Е 4 през територията на Кюстендилска област и Е 79 през Благоевградска създават условия за активно международно сътрудничество и са важен фактор за развитие.

В административно отношение двете области са част от Югозападния район за планиране на страната. Благоевградска област обхваща 14 общини с площ 6289,6 km², което представлява 5,7% от територията на страната. През 2019 г. в нея е концентрирано 4,4% от населението в страната (302 694 души). За разлика от нея, Кюстендилска област се отличава с приблизително два пъти по-малка площ и население. Областта включва девет общини с площ 3086,39 km² и 116 915 души население – 2,8% от територията и 1,7% от населението на страната. Селските райони заемат голяма част от територията на двете области, което, от една страна, влияе върху възможностите за създаване на различни видове заетост, а от друга – демографската криза при тях е много по-силно изразена, което оказва неблагоприятно влияние върху формирането на работната сила и пазара на труда.

Природноресурсният комплекс от планинско-котловинен релеф, разнообразен климат, плодородни почви и голям воден ресурс е благоприятен фактор за стопанското развитие на областите. Наличието на природни ресурси, исторически и културни забележителности, национални и природни паркове, поддържани резервати и защитени територии са предпоставка за развитие на редица населени места и за увеличаване броя на заселените в тях лица, а оттам и за създаване на нови работни места на пазара на труда и устойчив растеж.

Монографията съдържа пет глави, всяка от които представя съответните резултати и анализи.

В глава 1 – Теоретико-методологически аспекти, е направен кратък преглед на научните публикации по проблема. Представени са използваните източници на информация и са определени изследователските подходи на изследването.

Глава 2 – Демографска ситуация в Благоевградска и Кюстендилска област, включва сравнителен анализ на регионалните особености в демографската ситуация на двата района. Изведени са тенденциите в демографските процеси чрез проследяване на динамиката на основни демографски показатели за периода 2001 – 2019 г. Формулирани са проблемите в демографското развитие на изследваните райони. Оценено е влиянието на демографските процеси за формирането на работната сила, изяснена е взаимовръзката между тях и състоянието на пазара на труда.

В глава 3 – Икономическа среда в Благоевградска и Кюстендилска област, е проследено въздействието на местните икономически фактори върху регионалните пазари на труда. Извършен е сравнителен анализ по основни икономически показатели за установяване на различията в социално-икономическата среда между двете области. Изследвани и формулирани са основните проблеми на областните икономики от гледна точка на условията за заетост, които те създават. Анализирани са рисковете от бедност на населението в двата района като важен проблем в регионалното развитие.

В глава 4 – Пазар на труда в Благоевградска и Кюстендилска област, е направен сравнителен анализ на регионалните пазари на труда в Благоевградска и Кюстендилска област. Проследени са тенденциите и са идентифицирани проблемите, пред които е изправен пазарът на труда в двата района. Установени са междубластни различия в броя и социално-демографските структури на работната сила, в заетостта и безработицата. Изследването обхваща периода 2011 – 2020 г.

В глава 5 – Вътрешнообластни особености на демографската ситуация и пазара на труда в Благоевградска и Кюстендилска област, са сравнени демографската ситуация и пазарът на труда на административно-териториални единици от ниво LAU 1 за всяка една област поотделно. Направена е типология на общините по подбрани показатели, за да се отличат групи общини със сходни характеристики и проблеми. Разкрити са предизвикателствата пред демографската ситуация и местните пазари на труда в отделните групи общини. Предложеното групиране на общините е мотивирано от необходимостта проблемите да се разглеждат на по-ниско териториално равнище, за да се разработват и прилагат локални мерки и програми за тяхното преодоляване.

ГЛАВА ПЪРВА

Теоретико-методологически аспекти

1.1. Преглед на изследванията, посветени на демографските процеси и пазара на труда в България

Темата за влиянието на демографската ситуация върху състоянието и функционирането на пазара на труда е обект на непрекъснати научни изследвания. Нейната актуалност се определя от негативните демографски процеси в условия на задълбочаващи се териториални социално-икономически различия. Националните, регионалните и локалните пазари на труда са изправени пред предизвикателствата, свързани със застаряването на населението, намаляването на броя на трудоспособния контингент и нарастващите потребности от работна сила с определена квалификация.

Проучванията до този момент се отличават с интердисциплинарен характер и могат да бъдат причислени към различни научни направления. Анализите представят широк кръг от въпроси от различни аспекти през различните периоди на икономическото и политическото развитие на страната. Голяма част от изследванията засягат само един или два аспекта на разглежданата тематика – демографски, икономически или социален.

През последните три десетилетия в изследванията на голям брой географи (сред които могат да бъдат посочени Г. Бърдаров, Н. Илиева, Кл. Найденов, Б. Казаков, Г. Гешев, Т. Трайков, Ч. Младенов, А. Равначка, Е. Димитров, М. Илиева, Б. Кулов и други) детайлно се анализират тенденциите в демографските процеси на

страната и тяхното териториално проявление. Изясняват се понятията демографска ситуация и демографска криза, анализират се тенденциите, регионалните и местните особености и тяхното изменение във времето. Според Младенов (2019) демографската криза представлява неблагоприятно състояние на демографските процеси, при които са „[...] достигнати критично-ниски стойности под влияние на социално-икономическите, урбанизационните, обслужващите, културните, етническите и географски фактори. Синтезиран израз на демографската криза е депопулацията“ (с. 24). В голям брой научни разработки обект на изясняване и изследване е демографската ситуация. Бърдаров и Илиева, Н. (2020) в свое изследване анализират демографската ситуация в България, като посочват, че тя зависи от множество социално-икономически и политически фактори, от една страна, а от друга – оказва силно влияние върху всички сфери на обществения, икономическия и социалния живот. Младенов (2019) възприема демографската ситуация като състояние на „[...] основните демографски процеси и структури за определен период от време, обусловени от влиянието на социални, демографски, икономически, географски, етнически, културни и пр. фактори“ (с. 17). Според Сугарева и колектив (2008) „демографската ситуация отразява както моментното състояние (моментните състояния) на населението, така и демографската динамика, съставена от основните демографски процеси раждаемост и смъртност, а също и от миграциите“ (с. 14). Други публикации са фокусирани върху въпросите, свързани с формирането на работната сила и със състоянието на пазара на труда в регионален аспект, динамиката в заетостта и безработицата и на обуславящите ги фактори (като В. Владев, Р. Владева, В. Михайлов, М. Илиева, П. Славейков, Ч. Младенов, Д. Стефанова, Хр. Ганев и П. Рукова). Например Илиева, М. (2012) в свое проучване разкрива и анализира връзката между пространствените изменения в заетостта и регионалните икономически и демографски особености. Един от изводите на

изследването е, че увеличаващата се регионална поляризация в социално-икономическото и демографското развитие, в количествените и качествените характеристики на работната сила води до нарастване на поляризацията в заетостта.

От гледна точка на икономическа наука редица български изследователи (като И. Белева, П. Луканова, К. Владимирова, Д. Шопов, Л. Димитров, Р. Симеонова-Ганева, К. Леков, В. Цанов, Л. Дулевски, И. Зарева, Е. Биячева, Кънев и други) анализират пазара на труда и неговите елементи – коефициент на икономическа активност, заетост, безработица, активна политика на пазара на труда, образователна структура на работната сила, както и (не) съответствието между уменията, формирани от образователната система, и потребностите на бизнеса. Все по-голямо значение придобиват и изследванията на Р. Симеонова-Ганева, К. Ганев, А. Василев, Л. Димитров и други, свързани с разработването на детайлни дългосрочни прогнози за развитието на пазара на труда.

В научните трудове на Дулевски, 1992, 2010; Нейчев, 1998; Жеглов, 1999 и Калчев, 2005 преобладава тезата, че пазарът на труда е сфера, в която се договарят търсещите работа и работодателите, които търсят работна сила. Пазарът на труда представлява една сложна отворена система, част от пазарната икономика, състояща се от търсене и предлагане на работна сила, регулирана от държавата и други неправителствени организации посредством различни инструменти и политики. Състоянието и функционирането ѝ зависят от множество фактори. На пазара на труда се разпределя работната сила.

В научната литература няма еднозначна дефиниция на термина работна сила. Според Белева (1993) работната сила е обект на покупко-продажба на пазара на труда, която притежава специфични качества. Дулевски (2010), Шопов и колектив (2002) възприемат за работната сила само икономически активното население от трудовите ресурси – „[...] хората, които в даден момент или за даден период имат реална възможност да вземат участие в

някакъв вид трудова дейност. Активната работна сила формира трудовия пазар, като нейни основни участници са заетите лица и безработните“. В настоящата монография под понятието работната сила се разбира част от трудовите ресурси на страната. Тя включва заетите и безработните лица (Наблюдение ... 2021). Техните количествени и качествените характеристики зависят от броя, възрастовата, образователната и етническата структура на населението.

Заетостта характеризира трудовите възможности на работната сила. Сравнително точно и отразяващо същността на термина заетост е определението на Шопов и колектив (1997) според които заетостта е „[...] понятие за икономическата реализация на работната сила“ (с. 22).

Според дефиницията на Международната организация на труда (МОТ) безработицата е процес, при който дадено лице или група от хора на възраст 15 – 74 години нямат работа, нито са имали работа и работили по време на референтната седмица, но активно си търсят такава и са на разположение да я започнат (Официален ..., 2000). Тя възниква, когато на пазара на труда е налице ситуация на по-високо предлагане спрямо търсене на работна сила. Съществуват множество сходни дефиниции за термина „безработно лице“, различаващи се по някои от елементи. Според Л. Дулевски, Д. Шопов, И. Белева и други учени безработно е всяко лице в трудоспособна възраст, което не извършва трудова дейност, но активно търси работа.

В настоящата монография заетостта и безработицата се разглеждат като показатели за оценка на регионалните и локалните пазари на труда в Благоевградска и Кюстендилска област. За заети лица се възприема дефиницията на Националния статистически институт (НСИ), т.е. част от работната сила, включваща „*Лицата на възраст 15 – 89 навършени години, които през наблюдавания период, който е една календарна седмица: извършват работа, дори за един час, за което получават работна заплата или*

друг доход; не работят, но имат работа, от която временно отсъстват поради годишен отпуск, болест, отпуск при раждане и отглеждане на дете до навършване на 2-годишна възраст, гъвкав график на работното време [...]“ и други причини (Наблюдение ... 2021). За регистрирани безработни лица в монографията се възприема дефиницията, дадена от МОТ и Агенцията по заетостта.

В голям брой научни разработки в областта на демографията (М. Сугарева, К. Борисова-Маринова, Ст. Николова, М. Дончева, Г. Михова, А. Христова и други) са анализирани различни проблеми, имащи отношение към търсенето и предлагането на труд: различията в демографските и социалните структури на населението като важни фактори за формирането на работната сила и състоянието на пазара на труда; измененията в коефициента на икономическа активност и в динамиката на равнището на заетост и безработица, произтичащи от измененията в демографските характеристики на населението; образователна структура на икономически активното население; последиците от демографската криза върху предлагането на пазара на труда; ефектите от миграционните процеси върху трудовия пазар и други.

Извършени са също и комплексни изследвания, засягащи влиянието на демографската ситуация на пазара на труда, но преобладаващата част от тях са на национално ниво. Белева в свое изследване (2014) анализира влиянието и последиците от демографската криза върху пазара на труда на национално равнище. Тя подчертава, че в резултат на негативните тенденции в демографските процеси броят на работната сила намалява, но същевременно е налице значителен трудов резерв. Повишаването на качеството на работната сила е една от възможностите за компенсиране на намаляващия ѝ брой. Борисова-Маринова и колектив (2020) в своя разработка по проект „Мерки за преодоляване на демографската криза в Република България“ определят най-важните насоки и мерки, прилагани в областта на заетостта и ико-

номическата активност в страната, отчитайки промените в демографската среда. Авторите дискутират и ключовите проблеми в развитието на работната сила и трудовите ресурси. Влошаването на структурите на работната сила по различни демографски и социално-икономически характеристики „[...] ще се запазят в течение на достатъчно дълъг период от време (поне 20 години). Поради това значението на намесата на държавата като фактор за регулиране възпроизводството на работната сила дори нараства в съвременните усложняващи се социално-икономически условия и при наличието на засилваща се конкуренция между европейските и другите развити страни в света за привличане на работната сила“ (Борисова-Маринова и колектив 2020, 13).

Стратегическите документи (Национална програма за развитие: България 2020, Стратегия по заетостта, Национална стратегия за активен живот на възрастните хора в България (2019 – 2030), Областни стратегии за регионално развитие за програмен период 2014 – 2020 и други), плановете, прогнозите и анализите за развитие (Социално-икономически анализ на районите в Република България и други) очертават демографските проблеми и предизвикателствата на пазара на труда на областно ниво, като проблемите на по-ниско ниво – общини и населени места, почти не са застъпени в тях. На регионално и локално ниво изследвания по въпроса извършва Институтът по пазарна икономика, чиито резултати са публикувани в различни доклади. По проблема работят и други автори, като Колева-Стефанова (2021), Патарчанова и Николова (2019), Николова (2018), Борисова-Маринова, К. и колектив (2018), Рангелова и колектив (2019), Ринкова (2005), Симеонова-Ганева, Р. и колектив (2014), но техните изследвания са тясно фокусирани върху специфична тема и/или ограничени по отношение на пространствени и времеви параметри. Повечето от проучванията са на административно-териториално ниво област.

От направения преглед на научната литература е видно, че преобладават изследвания по разглежданата тематика на национално,

регионално и областно ниво и засягат един или два аспекта на проблема. На по-ниско териториално ниво те са по-малко на брой.

1.2. Научноизследователски подходи и методи

Многообхватността на изследвания проблем налага прилагане на подходи и методи от различни сфери на научното познание за анализ и оценка на тенденциите в демографските процеси в Благоевградска и Кюстендилска област и тяхното взаимодействие с регионалните и местните пазари на труда. Тези процеси безспорно се очертават като едни от най-важните проблеми на двете изследвани области. Териториалните демографски диспропорции в съчетание с икономическите особености и тенденции формират пространствените проекции на пазара на труда.

В изследването са използвани географският и системният подход. Прилагането им позволява прецизно и всеобхватно идентифициране и задълбочено анализиране на регионалните демографски процеси в териториален и времеви аспект.

– Чрез прилагането на географския подход е направен регионален и вътрешнообластен анализ на особеностите в демографските параметри на Благоевградска и Кюстендилска област.

– Използването на системния подход намира приложение в анализа и оценката на демографската ситуация и пазара на труда. Той е приложен като една отворена система с много на брой съставлящи я елементи, намиращи се в непрекъснати взаимоотношения и взаимовръзки при изследването на демографските процеси, структурите на населението, работната сила и пазара на труда. Чрез него са разкрити взаимоотношенията между елементите на регионалната и местна демографската среда и тези на пазара на труда. Формирането и функционирането на местните пазари на труда зависят не само от макро- и микро икономическите фактори, но и от особеностите в демографското развитие на отделните териториалните единици. И обратното, процесите, протичащи в местната демографска среда, отразяват тенденциите в заетостта и безработицата.

За реализирането на поставената цел на настоящото изследване, в методически аспект, са използвани различни методи: анализ и синтез, сравнителен анализ, математико-статистически, графичен и картографски метод. Всеки един от тях е избран така, че да позволява да се събира и обработва необходимата информация и да се анализират изследваните проблеми.

Прилагането на сравнителния анализ дава възможност за разкриване и съпоставяне на демографските и социално-икономическите особености на двете области и съставлящите ги общини. Чрез него са разкрити сходствата и различията в демографските ситуации и пазара на труда между двете области, от една страна, от друга – между общините на всяка област.

Математико-статистическите методи са използвани за обработка на информацията, необходима за сравнителния анализ. С помощта на картографския, статистическия и графичния метод и на географските информационни системи (ГИС) са визуализирани регионалните и вътрешнообластните различия в демографските процеси и пазара на труда в Благоевградска и Кюстендилска област.

По-конкретно, за целите на сравнителния анализ е приложен и методът на баловата оценка. Чрез него е извършена типология на общините според състоянието на демографската ситуация и пазара на труда в тях. Направени са две типологии с три степени на общините в Благоевградска и Кюстендилска област. Използването му позволява очертаването на регионалните и вътрешнообластните различия в проявлението на демографските процеси, като фактори за формиране състоянието на пазара на труда.

Чрез първата типология общините за всяка една област са групирани в три групи според техните демографски характеристики. Групирането на общините е на базата на сумарен бал, получен от сумарните оценки на четири демографски показателя, които представляват важни демографски индикатори: коефициент на раждаемост, коефициент на смъртност, относителен дял на населението с основно и по-ниско образование и относителен дял на

населението в подтрудопособна възраст. Този метод се прилага на ниво общини в двете области поотделно. За целта на анализа те са обединени в 3 типа. За всеки един от показателите е направена балова оценка „ [...] която се градира в 3 степени от неблагоприятна към благоприятна: бал 1 – неблагоприятна, бал 2 – преходна, и бал 3 – благоприятна“ (Младенов 2019, 203). Общините са класифицирани в 3 групи, като основен критерий за разделянето е отклонението на средните стойности с половин стандартно отклонение на всеки едни показател от средните за областта.

Втората типология е използвана за установяването и разкриването на сходствата и различията в състоянието на локалните пазари на труда. Общините са класифицирани в три отделни групи по пет показателя за периода 2011 – 2019 г.: коефициент на безработица, дял на регистрираните безработни лица до 29-годишна възраст, дял на трудоспособното население, относителен дял на заетите лица от трудоспособното население и относителен дял на безработните лица с регистрация в бюрата по труда повече от 1 година. За всеки един от показателите е направена балова оценка с 3 степени – от неблагоприятна към благоприятна: бал 1 – неблагоприятна, бал 2 – умерена, и бал 3 – благоприятна. Общините отново са класифицирани в 3 групи по начин, идентичен при типологията на общините според демографската ситуация в тях.

Изследването на взаимовръзките и взаимоотношенията между демографската ситуация и пазара на труда в Благоевградска и Кюстендилска област налага използването на различни аналитични показатели. Подборът им е съобразен с тяхната представителност и информационна обезпеченост на ниво общини (Казаков 2015). Изследването на особеностите и пространствените различия в демографската и икономическата среда и тяхното влияние върху функционирането на пазара на труда включва:

– показатели за анализ на демографския потенциал на Благоевградска и Кюстендилска област като фактор за формирането на работната сила и състоянието на трудовия пазар;

- икономическите показатели с пряко влияние върху състоянието на демографската среда и пазара на труда;
- показатели за оценка на състоянието на пазара на труда и за разкриване на различията на регионално и локално ниво.

1.3. Информационна обезпеченост на изследването

За реализирането на изследването са използвани следните източници и данни:

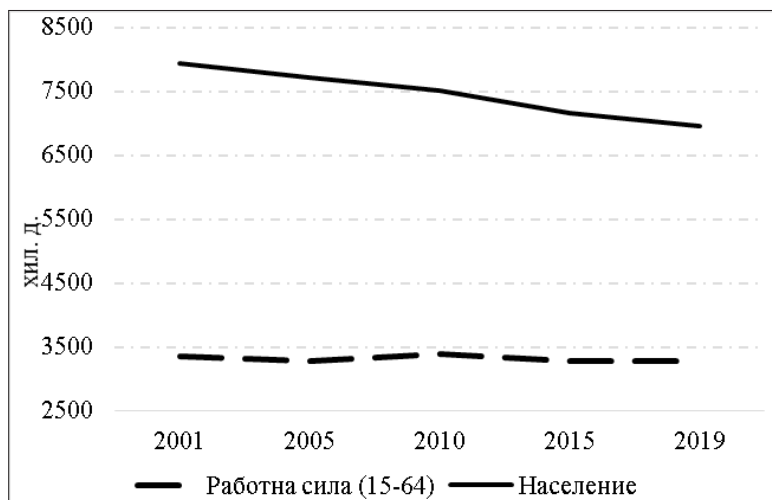
- статистически данни от текущата демографска и социална статистика на Националния статистически институт;
- статистически данни от текущите наблюдения върху работната сила от НСИ;
- резултати от официалното преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 г.;
- данни от дирекция „Регионална служба по заетостта“ Благоевград (ДРСЗ Благоевград), и от Агенцията по заетост (АЗ) към Министерството на труда и социалната политика (МТСП);
- стратегически документи за демографското и икономическото развитие и за пространственото планиране на страната – Актуализирана национална стратегия за демографско развитие на населението в Република България (2012 – 2030 г.), Интегрална териториална стратегия за развитие на Югозападния район; „Европа 2020“; Общински планове за развитие на административно-териториалните единици от ниво LAU 1;
- текущи доклади, разработените от Агенцията по заетостта, за развитието на пазара на труда;
- данни и резултати от анализи от разработки и проекти за влиянието на демографската ситуация върху пазара на труда в страната, в това число в Благоевградска и Кюстендилска област.

ГЛАВА ВТОРА

Демографска ситуация в Благоевградска и Кюстендилска област

През последните десетилетия страната се характеризира с неблагоприятни демографски изменения, които довеждат до загуба на значителен брой население, висока степен на депопулация и регресивен тип възпроизводство. Демографските предизвикателства, пред които е изправена страната, са свързани с висока смъртност, отрицателен естествен прираст, застаряване на населението и емиграция на младо и трудоспособно население. Тези процеси намират пряко отражение върху формирането на работната сила и състоянието на пазара на труда.

През периода 2001 – 2019 г. населението в България намалява с 981 502 души, като са налице съществени различия в динамиката на процеса между отделните региони, области и общини. Този процес оказва неблагоприятно влияние върху формирането на количествените характеристики на работната сила (фиг. 1). Направените реформи в пенсионната система, свързани с увеличаване на осигурителния стаж и възрастта за пенсиониране, са сред факторите за по-ниския средногодишен темп на изменение на работната сила (-2,4%) спрямо този за населението (-12,4%) в страната.

Фигура 1. Динамика на населението и работната сила през периода 2001 – 2019 г.

Източник: НСИ, 2021

Демографските процеси в страната се характеризират със значими териториални дисбаланси, дължащи се на историческото развитие на селищата, провежданата държавна политика преди 1989 г., осъществената политическа и стопанска трансформация и задълбочаващите се в регионално отношение и времеви аспект социално-икономически различия.

2.1. Брой и разпределение на населението

Благоевградска и Кюстендилска област не остават изолирани от протичащите негативни демографски процеси в цялата страна, като те са регионално специфични и се проявяват с различен интензитет.

През 2019 г. броят на населението в Благоевградска област е 302 694 души, което представлява 4,4% от населението в страната. Областта заема пето място по дял на населението от общото за страната спрямо другите административно-териториални единици от ниво NUTS 3. Броят на населението в Кюстендилска област е два пъти и половина по-малко (116 915) в сравнение с това в Благоевградска (табл. 1). В нея е съсредоточено едва 1,7% от населението в страната. По този показател тя заема 20-о място сред областите в страната.

Таблица 1. Демографски и административно-териториални показатели, характеризиращи Благоевградска и Кюстендилска област

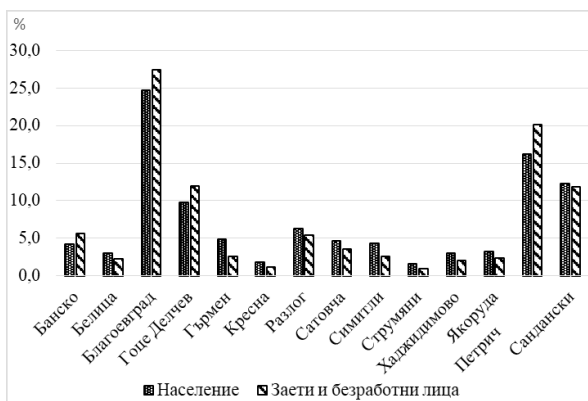
	Площ (км ²)	Население (брой)	Общини (брой)	Населени места (брой)			Гъстота на населението д/км ²	Възрастови съотноше- ния 65+/0 – 14
				Общ брой	Градове	Села		
	2011 г.	2019 г.						2019 г.
България	110371,8	6951482	266	5257	257	5000	63,0	150,1
Югозападен район	20040,9	2094260	110	949	48	901	104,5	136,5
Благоевградска област	6289,6	302694	14	274	13	261	48,1	134,3
Кюстендилска област	3086,4	116915	9	182	7	175	37,9	228,0

Източник: НСИ, 2021

Изследването на административно-териториалните единици от ниво LAU 1 по показателя „брой на населението“

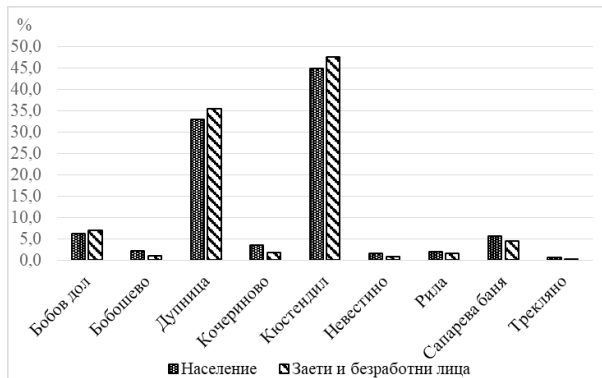
показва, че в двете области най-голям е дялът на слабо населените общини с жители под 10 000 души (52%). В тях е съсредоточено едва 12% от населението на двата района. На второ място се нареждат общините с население от 10 000 до 30 000 души (26%), следвани от тези с население над 30 000 души (22%). Над 50% от населението, заетите и безработни лица са съсредоточени в общините Благоевград, Петрич, Сандански, Кюстендил и Дупница, като през последните години този относителен дял нараства (фиг. 2 и фиг. 3). Населението живее предимно в общинските центрове, в резултат на което се оформят големи по площ ареали с интензивна депопулация в останалата територия на областите. Най-слабо заселени, с много ниска гъстота на населението и с най-малък брой работна сила са приграничните и периферните общини със затруднен транспортен достъп, с ограничен икономически потенциал и с унаследени неблагоприятни демографски процеси (Равначка 2016). Такива са Трекляно и Невестино в Кюстендилска област и Кресна и Струмяни в Благоевградска (фиг. 2 и фиг. 3).

Неравномерното разпределение на населението в двата района е следствие на комбинация от редица фактори, включително и на влошаващите се социално-икономически условия на живот и на спецификите в административно-териториалното устройство. Особеностите в разпределението на населението в съчетание с икономическите, демографските, политическите и други фактори оказват силно влияние върху демографските процеси, формирането, разпределението и активното включване на работната сила на пазара на труда.

Фигура 2. Териториално разпределение на население-то, заетите и регистрираните безработни лица в Благоевградска област през 2019 г. (%)

Източник: ДРСЗ Благоевград, НСИ, 2020, изчисления на автора

Фигура 3. Териториално разпределение на населението, заетите и регистрираните безработни лица в Кюстендилска област през 2019 г. (%)

Източник: ДРСЗ Благоевград, НСИ, 2020, изчисления на автора

Двете области се отличават с по-ниска гъстотата на население (съответно 48,1 д/км² за Благоевградска и 37,9 д/км² в Кюстендилска) от средната за страната 63 д/км² (2019, НСИ).

За периода 2001 – 2019 г. населението в двете области намалява общо с 80 883 души в резултат на отрицателния естествен и механичен прираст, както и на промените в поведенческия семеен модел, свързани с отлагане на ражданията. В Благоевградска област то е с много по-нисък интензитет, отколкото в Кюстендилска, което се дължи на сложното преплитане на редица психологически, възрастови, икономически, етнически, религиозни и политически фактори.

През целия разглеждан период населението в Благоевградска област намалява, но с по-ниски стойности от област Кюстендил (табл. 2). Причините за по-ниските стойности на намаление е сравнително запазеният демографски потенциал на населението, който е последица от естественото възпроизводство и механичното движение на населението, от неговата етническа и религиозна структура. Тези демографски особености обуславят и по-високия брой работна сила на възраст от 15 – 64 години (152,1 хил. души в Благоевградска област при 51 хил. души в Кюстендил). Тенденциите в броя на икономически активните лица, заедно с намаляващия брой на трудоспособното население, не оказват силно влияние върху работната сила и нейното предлагане на пазара на труда в Благоевградска област през анализирания период. Но в средносрочен хоризонт, със задълбочаване на негативните тенденции в демографското развитие на областта, функционирането на пазара на труда ще бъде затруднено.

Таблица 2. Изменение броя на населението в Благоевградска и Кюстендилска област в периода 2001 – 2019 г.

Административно-териториални единици	Брой население					Изменение 2001 – 2019 г. (%)
	2001 г.	2005 г.	2010 г.	2015 г.	2019 г.	
Благоевградска област	339790	333577	325870	312831	302694	-10,9
Банско	13837	13114	12556	12821	12890	-6,8

Демографска ситуация в Благоевградска и Кюстендилска област

Белица	9604	9518	9493	9617	9199	-4,2
Благоевград	78343	77462	76812	75996	74825	-4,5
Гоце Делчев	32480	32022	31453	30306	29657	-8,7
Гърмен	14851	14593	14468	14936	14650	-1,4
Кресна	6105	5852	5487	5555	5423	-11,2
Петрич	57553	57102	55408	51517	48992	-14,9
Разлог	21866	21591	21233	19846	19086	-12,7
Сандански	42853	42299	41167	38609	37074	-13,5
Сатовча	17770	17428	17009	14681	14204	-20,1
Симитли	15919	15238	14712	13797	13026	-18,2
Струмяни	6729	6327	5787	5425	4880	-27,5
Хаджидимово	10830	10415	9978	9501	9040	-16,5
Якоруда	11050	10616	10307	10224	9748	-11,8
Кюстендилска област	160702	152714	143081	126014	116915	-27,2
Бобов дол	11621	10685	9531	8142	7262	-37,5
Бобошево	3591	3462	3103	2888	2579	-28,2
Дупница	51161	49491	47292	41551	38653	-24,4
Кочериново	6345	6085	5811	4837	4196	-33,9
Кюстендил	70010	65980	61944	55706	52460	-25,1
Невестино	4261	3716	3105	2288	1951	-54,2
Рила	3804	3740	3367	2689	2391	-37,1
Сапарева баня	8818	8367	7942	7024	6608	-25,1
Трекляно	1091	1188	986	889	815	-25,3

Източник: „Инфостат“, НСИ, 2001 – 2019, <https://infostat.nsi.bg/>

Кюстендилска област се намира в демографска криза и с изтощен демографски потенциал. Обезлюдяването на малките населени места, неблагоприятните тенденции в естествения прираст и застаряването на населението са процеси, които са по-силно изразени в Кюстендилска област в сравнение с Благоевградска и

за част от административно-териториалните единици от равнище NUTS 3 в страната.

Според направената от Младенов (2014) класификация за степента на проявяване на обезлюдяването в България, Кюстендилска област е определена като териториална единица със силно обезлюдяване (-20 – -60%). Приблизително 2,7% от населението на областта живее в обезлюдени пригранични и планински райони, отдалечени от урбанизираните територии (Йорданова 2016). Това са общини, които се характеризират с лоши демографски показатели – много висока смъртност, ниска раждаемост и висок дял на възрастно население. Намалението на броя на населението в областта е много по-голямо отколкото в Благоевградска област (табл. 2). Причините са същите както и за цялата страна: „[...] *последичите от икономическите и социални промени в резултат на прехода към пазарна икономика, застаряване и намаляване броя на родилните контингенти, измененията в репродуктивното поведение на жените, емиграцията на младо и трудоспособно население, понижаването на жизненото равнище, безработицата, и т.н.*“ (Равначка 2016, 3). В Кюстендилска област процесът е по-интензивен след 2011 г., докато в Благоевградска област – до 2010 г.

Резултат от намаляването на общия брой на населението е обезлюдяването на населени места в двата района. В свое изследване Йорданова (2016) посочва, че обезлюдените населени места са разположени в приграничните райони на Благоевградска област и близо до град Благоевград, а в Кюстендилска – в планинските територии и отдалечените от областния и общински центрове райони. В двете области има и населени места без нито един жител (две села в Благоевградска и три в Кюстендилска област). Намаление в броя на населението се отчита във всички населени места в двата района, като в перспектива се очаква този процес да се задълбочи и да доведе до по-нататъшно разрастване териториалния обхват на обезлюдяването.

2.2. Естествено и механично движение на населението

В сравнителен план, Благоевградска област се отличава с много по-добри демографски и социални показатели от област Кюстендил и се намира в по-благоприятна ситуация спрямо по-голямата част от останалите административно-териториални единици от ниво NUTS 3 в страната.

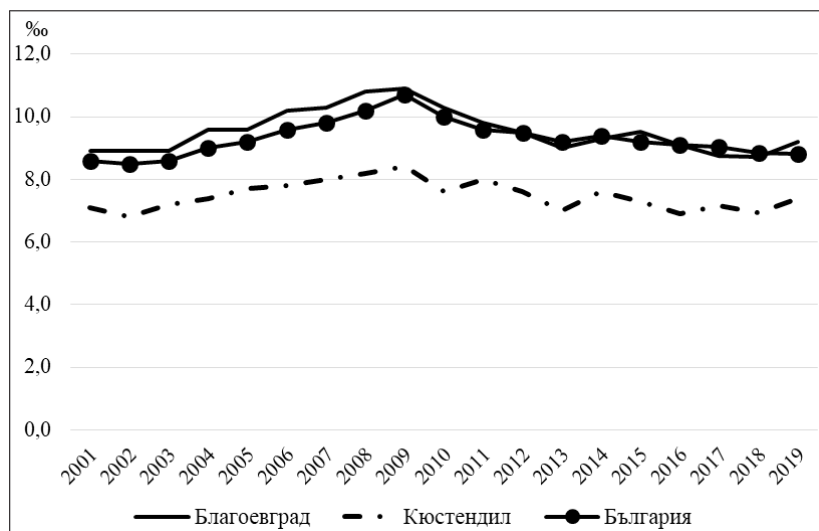
Раждаемост

Демографската ситуация в страната, като цяло, и в разглежданите райони, в частност, е в пряка зависимост от равнището на раждаемост. Според Младенов (1991) раждаемостта е основен елемент на системата демографска ситуация, определяща състоянието на останалите компоненти.

Анализирайки тенденциите на изменението на раждаемостта в двата района се установява, че те не се различават много от тези за страната (фиг. 4). Слабо нарастване на коефициента на раждаемост се отчита и в двете области, като колебанията му са незначителни през изследвания период. В Благоевградска област коефициентът на раждаемост е по-висок в резултат на етноконфесионална структура и по-запазената възрастова структура на населението (Равначка 2014). През 2001 – 2019 г. средногодишното равнище на раждаемост в областта е 9,5‰, което е приблизително с два пункта по-високо от това за Кюстендилска област. До 2009 г. раждаемостта нараства в резултат на стабилизирането на икономическата среда, увеличаването на раждаемостта от втори ранг и навлизането във фертилна възраст на жените, родени през средата на 70-те години (Димитрова 2011). Тенденцията на нарастване средната възраст на жените за раждане е също сред факторите, водещи до увеличаването на раждаемостта. Нарастване на показателя се отчита както в градовете, така и в селата, но при град-

ското население е с по-високи стойности, което се дължи на увеличаващия се брой население и по-запазената му възрастова структура (Равначка 2016). След 2010 г. показателят отново намалява, като последица от глобалната икономическа криза, влошеното икономическо състояние, ниския жизнен стандарт, застаряването на населението, намаляващия брой на жените във фертилна възраст (15 – 49 години) и през 2019 г. стойността му се понижава до 9,2‰ (фиг. 4).

В сравнителен план, негативните тенденции в раждаемостта в Кюстендилска област са по-значими в сравнение с тези за област Благоевград. Коефициентът на раждаемост е много нисък, като през целия период на изследване (с изключение на две години 2008 и 2009) той е със стойности под 8‰ (фиг. 4). Областта е сред административно-териториалните единици от равнище NUTS 3 в страната с най-ниски стойности на показателя. За този процес допринасят интензивната депопулация на района, високите темпове на застаряване на населението, ниският общ коефициент на плодовитост, намаляването на броя на родилните контингенти, миграционните движения, етническата хомогенност на населението и неблагоприятната икономическа среда. През 2019 г. спрямо 2016 г. броят на жените във фертилна възраст намалява с 11% (НСИ, 2020). Спадът е по-висок, отколкото този в област Благоевград (7,1%) и средния за страната (4,9%). Относителният дял на лицата над 65 години също е много висок – 27,3%, като по този показател областта заема второ място (след Видинска област) сред административно-териториалните единици от ниво NUTS 3 в страната. В Кюстендилска област дялът на българското население е по-висок, а за него е характерно раждането на по-малък брой деца в сравнение другите етноси.

Фигура 4. Коефициент на раждаемост в периода 2001 – 2019 г. (%)
Източник: НСИ, 2019

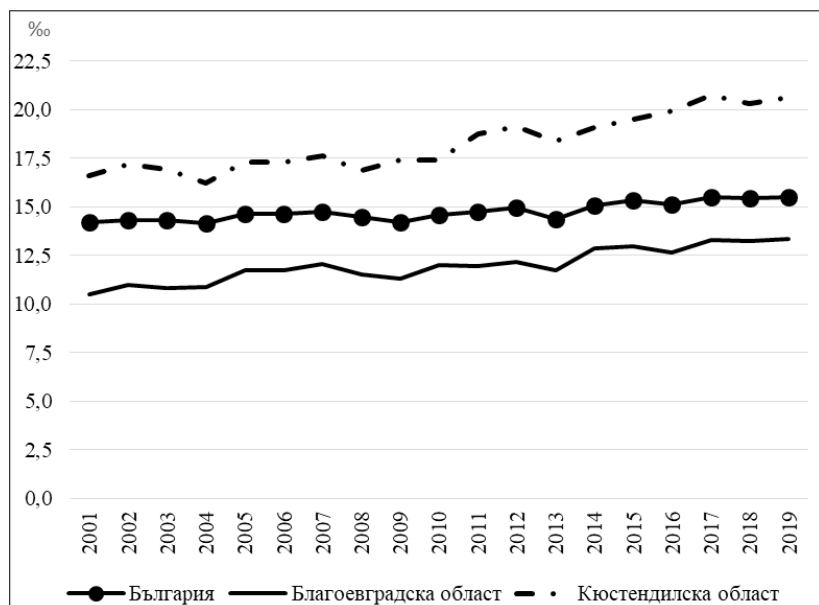
Смъртност

Равнището на смъртност е високо и в двата района, въпреки намалението на абсолютния брой на умрелите лица. Регресивният тип възрастова структура на населението в област Кюстендил, в съчетание с локалните социално-икономическите фактори – здравеопазване, социални дейности и други, предопределят по-високото средногодишно равнище на обща смъртност (18%) спрямо стойността на показателя за Благоевград (12%) и за страната (14,8%) (фиг. 5).

Проследяването на динамиката на смъртността през периода 2001 – 2019 г. показва задълбочаване на негативния тренд, започнал през XX век. Тази тенденция е едно от най-важните предизвикателства не само пред демографската, но и пред социалната политика. През изследвания период по-голямо

увеличение на коефициента на обща смъртност се регистрира в Кюстендилска област, отколкото в Благоевградска (фиг. 5). Отчитайки различията в темповете на застаряване на населението в населените места на Кюстендилска област и степента на тяхното икономическо развитие, тази стойност би била много по-висока, ако се изключат гр. Кюстендил и общинските центрове Дупница и Сапарева баня. Направената от Младенов (2019) типологизация на общините в България според равнището на смъртност показва, че повече от 60% от общините в Кюстендилска област имат много висока смъртност (над 20‰). Причината е силно застаряващата възрастова структура на населението. Лицата над 60 години в областта съставляват 35,3% от цялото население. Смъртността сред населението в по-горните възрастови групи е много висока. Това се потвърждава и от факта, че делът на починалите лица над 60 години от всички починали в областта е 87,3%.

В Благоевградска област също се наблюдава процес на нарастване на смъртността – резултат от увеличаване на населението в горните възрастови групи, влошаване на здравето състояние, нарастване на преждевременната смърт, ниския жизнен стандарт и затруднения достъп до медицински услуги и здравни ресурси на населението в периферните територии (Ravnachka 2020). За последните четири години на изследвания период делът на лицата над 60 години нараства с 2,2 процентни пункта. През 2019 г. техният дял съставлява 26,9%, а този на починалите лица в тази възрастова група от всички починали в областта е 86,3%. Независимо от негативните тенденции на изменение в този процес, все още сравнително запазената възрастова структура на населението в областта е фактор за по-ниски стойности на коефициента на обща смъртност (фиг.5).

Фигура 5. Равнище на смъртност в периода 2001 – 2019 г. (‰)

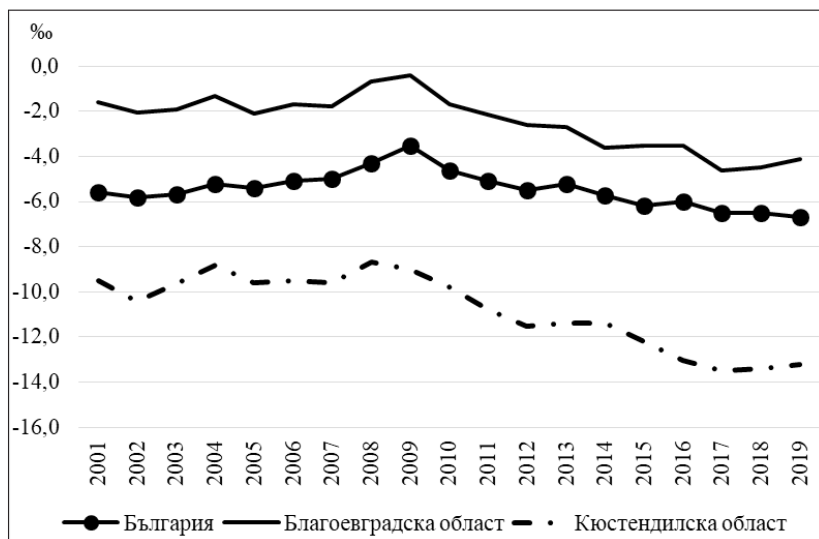
Източник: НСИ, 2021

Естествен прираст

Ниската раждаемост и високата смъртност определят отрицателните стойности на естествения прираст и в двата района през изследвания период (фиг.6).

Коефициентът на естествен прираст е с тенденция на нарастване на отрицателните стойности, както сред селското население, така и сред градското, с малки промени в посоката на изменение през отделните години. *„Може да се твърди, че намаляването и достигането на отрицателни стойности на естествения прираст при градското население е основна причина за негативните тенденции в развитието на населението в Бълга-*

рия“ (Илиева 2012, по Младенов 2008). Подобно на различията в раждаемостта и смъртността и тук се наблюдават разлики между двете области, които са резултат от общия брой на населението, неговата възрастова и етническа структура, религиозен състав и степента на икономическо развитие (фиг. 6).

Фигура 6. Естествен прираст на населението в периода 2001 – 2019 г. (%)

Източник: „Инфостат“, НСИ, 2021

Негативните стойности на естествения прираст в Кюстендилска област в по-голяма степен са резултат от високата смъртност. През 2019 г. тя е една от трите области в страната (Видин – с 6,4%, и Монтана – с 4,5%) с най-голямо намаление на населението вследствие на високите стойности на отрицателния естествен прираст – с 13,2%. За 19 години показателят увеличава негативните

си стойности с приблизително 4 пункта – от -9,5‰ през 2001 г. на -13,2‰ през 2019 г. Регресивната тенденция в изменението на естествения прираст се отчита при градското и селското население и на всички административно-териториални равнища. В пограничните територии тя е най-ярко изразена.

По-високата раждаемост в миналото и по-ниската смъртност на населението в Благоевградска област определят по-високия средногодишен коефициент на естествен прираст спрямо този за Кюстендилска област и средния за страната (фиг. 6). В известна степен, тази тенденция се дължи и на етническия и религиозния състав на населението в общините Сатовча, Белица, Гърмен и Гоце Делчев. Независимо от това през последните две десетилетия и в Благоевградска област се наблюдава бързо влошаване на показателя и той увеличава негативните си стойности – от -1,6‰ през 2001 г. на -4,1‰ през 2019 г. (фиг.6). Влияние оказва и неустойчивата икономическа ситуация в областта.

В следващите години може да се предположи, че коефициентът на раждаемост в двете области ще намалее слабо, като е възможно и да се задържи на сегашното ниво, което при отчитането на нарастващата смъртност предопределя поддържаните от приблизително две десетилетия стойности на естествен прираст да продължат да намаляват и в бъдеще. Това в средносрочен и дългосрочен план ще се отрази негативно върху контингента на трудоспособното население и на числеността на работната сила (по предишни изследвания на автора).

Механично движение

Миграционните процеси на населението в трудоспособна възраст оказват пряко влияние върху пазара на труда и върху възпроизводството на населението на всяка едно населено място. „Миграционната активност на населението е определяща не само за настоящото състояние на демографските ресурси. Тя ще моде-

лира в бъдеще икономическото и социалното развитие на всяка територия“ (Патарчанова, Николова 2019, 56). Миграционните потоци на населението водят, от една страна, до задълбочаване на депопулационните процеси, а от друга – до концентрация на младо и трудоспособно население в райони с по-добър социално-икономически потенциал. Вътрешните и външните механични движения на населението определят тенденциите в количествените и качествените характеристики на работната сила и във функционирането на пазара на труда.

Икономическата трансформация, нарастващата безработица, негативните процеси в българското земеделие (аграрната реформа, разпокъсаността на земята), бедността, промяната в ценностната ориентация и стремежът за по-добър стандарт на живот са фактори, които формират миграционните процеси (Ravnachka 2020, по Атанасова и Маламова 2011).

В зависимост от индивидуалните интереси и цели на хората причините за миграционната подвижност са различни. Например сред високообразованите и с добра квалификация човешки ресурси мотивите са свързани със стремежа им за по-добра професионална реализация, за по-високо заплащане на труда, за по-добър достъп до качествени и разнообразни образователни, културни и здрави услуги и по-висок стандарт на живот. При населението със средно и по-ниско образование недостигът на доходи и липсата на работни места са сред основните причини за миграционните движения.

Миграционните процеси се проявяват с различен интензитет в двете области, като и в двата района средногодишният механичен прираст е с отрицателни стойности. Независимо от различията в стойностите на заселилите и изселилите се лица през отделни години в Благоевградска област средногодишният механичен прираст (-3,6‰) е по-нисък в сравнение този за област Кюстендил (-4,5‰) (фиг. 7).

Това се дължи както на по-доброто икономическо развитие на област Благоевград, така и на по-високия дял българо-мохамедани, които се отличават с по-ниска мобилност. В областта отрицателният механичен прираст се формира в по-голямата си част от населението, живеещо в селата. През последните две години в общините Банско и Кресна се отчитат положителни стойности на показателя, но този факт не оказва влияние върху демографската ситуация в областта, като цяло, и по-конкретно върху депопулационните процеси.

Фигура 7. Коефициент на механичен прираст в България, Благоевградска и Кюстендилска област в периода 2001 – 2019 г. (%)

Източник: „Инфостат“, НСИ, 2021

В област Кюстендил в резултат на механичното движение най-много намалява населението (496 души) във възрастовата група

между 10 – 29 години. В по-горните възрастови групи е отчетено нарастване на населението с 62 души (Население ..., 2021). Мобилността сред жените е по-висока от тази при мъжете и в двете области. От общия брой емигранти в Кюстендилска област 78,8% са жени, докато в Благоевградска делът им е много по-нисък – 53,8%.

През 2011 – 2019 г. и в двата района се наблюдава тенденция на намаляване на външните миграционни движения. Причините са различни – от изчерпване на демографския потенциал на Кюстендилска област до подобряване условията на живот в Благоевградска област.

Съществуващият дисбаланс между търсенето и предлагането на работна сила в областите е една от причините за миграцията на населението в трудоспособна възраст. Безработицата, липсата на доходи, ниският стандарт на живот и желанието за обучение в чуждестранни учебни заведения са причината голям брой лица не само от селата, но и от градовете от Благоевградска област да емигрират в чужбина. Подобно на тенденциите в страната и в областта голяма част от емигрантите са млади хора в трудоспособна възраст, една част от които имат желание да продължат образованието си в чужбина, а други – да намерят професионална реализация и по-високо заплащане на труда. Според Караджов (2016) средният процент на българските студенти (от Югозападния университет, Американския университет и Колежа по туризъм – Благоевград), участвали в студентски бригади и емигрирали само в САЩ, е приблизително 3 – 4% за периода 2001 – 2012 година.

Голяма част от емигрантите от Благоевградска област са сезонни емигранти – те се завръщат през зимните месеци на годината. Спестените финансови средства се влагат в родните населени места и се използват за задоволяване потребностите на домакинствата и подобряване условията на живот, за медицински и дентални услуги, за образование на децата. Макар и временно, този процес помага за подобряване на социално-икономическата среда (Ravnachka 2020).

Външните миграционни движения на населението в Кюстендилска област имат сходен характер и тенденции.

Географското положение и административното устройство на двете области и близостта до им до град София са фактори за вътрешната миграция на населението и за регулярните и епизодичните ежедневни трудови миграции. Мигрирането на млади и образовани хора в активна трудова възраст оказва неблагоприятно влияние, както върху икономическото развитие на областите, така и върху броя, образователните и квалификационните характеристики на работната сила.

Миграционните потоци на населението в Благоевградска област са насочени към областите София-град и Пловдив. Влиянието на географския фактор е особено осезаемо в направлението на миграционните процеси вътре в Благоевградска област – намалява населението в населените места на периферните общини за сметка на по-големите общини и общинските центрове. Това се дължи на вътрешнорайонните различия в икономическото и социалното развитие. Подобрите условия на живот, по-големите възможности за получаване на добро и качествено образование на младите лица, стремежът на хората за професионална реализация и по-голямото търсене на пазара на труда в градовете ги определят като притегателен център за населението от периферните общини. Тези причини обуславят по-ниските стойности на отрицателния механичен прираст на населението в икономически развитите общини на областта, и особено в общинските центрове. Например механичният прираст в община Банско е 10,4%, в Гоце Делчев – -3,5%, в Сандански – -2,5%, и в Благоевград – -5%. Задълбочават се негативните тенденции в механичния прираст на районите с българо-мохамеданско население. През 2019 г. коефициентът на механичен прираст в тях достига едни от най-ниските стойности в областта (-8,4% за Белица и -10,8% за Якоруда). Неблагоприятните ико-

номически условия са сред основните причини за нарастване на мобилността сред българо-мохамеданското население. Населението в тези общини и в другите селски райони е ангажирано главно в земеделието, което е основен източник на доходи. Общините Банско и Кресна са с положителни стойности на механичния прираст. На другия полюс са Струмяни (-25,0%) и Хаджидимово (-9,1%), като причините са предимно икономически.

В Кюстендилска област се наблюдава затихване на миграционните движения в резултат на силното намаляване и застаряване на населението. Изключение правят годините 2003 – 2009 г., през които се наблюдава нарастване интензитета на миграциите на областно равнище. В териториален разрез по-голямата част от общините на областта имат нисък отрицателен механичен прираст в резултат на регресивната възрастова структура, ниския брой младо население, което има желание да мигрира. По отношение на посоката на миграционната подвижност на населението Патарчанова и Николова (2019) установяват, че нараства движението на населението към центровете на по-добре развитите и близко разположени области – София-град и Благоевград, като потокът към столицата е по-голям.

За изследваните райони е характерна висока трудова мобилност на населението. Ежедневно се извършват трудови миграции с посока, както от малките населени места към общинските центрове с цел работа или обучение, така и към близко разположените области.

Продължаващите негативни тенденции в механичния прираст, макар и с нисък интензитет, ще задълбочат съществуващите демографски и социално-икономически проблеми в двете области.

2.3. Демографски структури на населението

Основните демографски и социални характеристики на насе-

лението са определящи за формирането на квалифицирана работна сила с необходимите умения, съответстваща на нуждите на регионалните икономики.

Полова структура

Съотношението между мъжете и жените в структурата на населението в областите, като цяло, и в отделните общини оказва влияние върху демографската ситуация, социално-икономическото развитие, включително и върху пазара на труда. През периода 2001 – 2019 г. се наблюдават слаби изменения в половата структура на населението и в двете области. Преобладава делът на жените – структурна характеристика, типична за цялата страна. Това се дължи основно на половата диференциация на раждаемостта, по-високата смъртност сред мъжете, включително и преждевременната, повишаващата се средна продължителност на живот и на структурата на заетостта по икономическите дейности. В двете области силно е застъпено производството на хранителни продукти, на текстил и облекло, на обувки и други изделия, в които е заета предимно женска работна ръка. Това, от своя страна, определя по-високата мобилност сред мъжете, свързана с търсене на трудова реализация.

Таблица 3. Полова структура на населението в периода 2001 – 2019 г. (%)

	Мъже	Жени	Мъже	Жени	Мъже	Жени
	2001 г.		2010 г.		2019 г.	
България	48,7	51,3	48,4	51,6	48,5	51,5
Благоевградска област	49,4	50,6	48,8	51,2	48,6	51,4
Кюстендилска област	48,8	51,2	48,4	51,6	48,7	51,3

Източник: „Инфостат“, НСИ, 2021

Значими вътрешнообластни различия в половата структура на населението и в тенденциите на изменението ѝ не се отчитат. С изключение на общините Кресна, Хаджидимово и Симитли в Благоевградска област и Бобов дол, Бобошево, Невестино и Трекляно в Кюстендилска във всички останали делът на жените е по-висок от този на мъжете. Това се дължи на спецификата в демографско развитие и на концентрацията на специфични дейности и производства в тези територии (Младенов 2008). Част от тях, като Симитли и Бобов дол, в миналото и днес са центрове на добивната промишленост, в които са заети предимно мъже.

Етническа структура

Етническата структура на населението е важен фактор за формирането на различията в демографските процеси, социалните характеристики на населението, в броя и качеството на работната сила. Особеностите в социалните структури, в традициите, в ценностната и културната система и поведенческите модели на различните етноси са важен фактор за формирането на демографските процеси и на образователната и квалификационната структура на работната сила.

Сравнението на етническия състав на двата района показва известни различия между тях. От една страна, тези разлики са свързани с по-голямата етническа хомогенност на населението в Кюстендилска област, а от друга – с разпределението на основните етноси в тях. В населените места на Благоевградска област след българския етнос по-голямо представителство има турското население, докато в Кюстендилска – ромското. Независимо от тези различия и в двата района преобладава българската етническа група (табл. 4).

Анализът на данните показва, че в периода между двете официални преброявания етническата структура на населението не се изменя съществено и в двете области. В Благоевградска област с най-голям брой и относителен дял е българската етническа груп-

па, като се наблюдава слабо нарастване на относителния ѝ дял за сметка на този на турския и ромския етнос (табл. 4). Това е резултат от нарастването на емиграционната подвижност на ромското население и изменението в броя на българомохамеданите. Втора по численост е турската етническа група. Турското население в областта всъщност представлява български мюсюлмани (българомохамедани), част от които декларират турска етническа принадлежност при последните преброявания на населението. Относителният им дял в Благоевградска област е много по-висок (в общините Якоруда, Белица и Гоце Делчев – над 20 %) в сравнение с този в Кюстендилска, но по-нисък спрямо средната стойност за страната (табл. 4). За населението от тази група е налице и промяна на репродуктивните нагласи и поведение, която води до намаляването на раждаемостта сред него.

Таблица 4. Етнически състав на населението през 2001 и 2011 г. (%)

	Българска		Турска		Ромска		Друга		Не се само-определям	
	2001	2011	2001	2011	2001	2011	2001	2011	2001	2011
България	83,9	84,8	9,5	8,8	4,7	4,9	0,9	0,7	1,0	0,8
Благоевградска област	84,0	88,6	9,3	6,0	3,6	3,4	1,6	1,1	1,5	0,9
Кюстендилска област	93,9	92,9	0,1	0,1	5,1	6,3	0,5	0,3	0,34	0,4

Източник: Резултати от преброяване на населението и жилищния фонд през 2001 и 2011 г., НСИ, изчисления на автора

Противоположни са ситуацията и тенденцията в Кюстендилска област – по-висок дял на ромския етнос и слабо нарастване на относителния му дял за сметка на българския (табл. 4). Ромската етническа групата се характеризира с редица специфични

особености в своето демографското поведение, културно и социално развитие, изразяващи се в по-високата раждаемост, макар и с тенденция на намаляване, в по-младата възрастова структура и с много нисък образователно-квалификационен статус на населението в сравнение с останалите етноси. Тази група се отличава и с най-ниската степен на заетост на пазара на труда. Независимо от структурните специфики, негативните изменения в демографското развитие в областта се задълбочават. Ромското население е повсеместно разпределено и в двата района.

Възрастова структура

Възрастовата структура на населението е един от най-важните фактори за състоянието на пазара на труда. Тенденциите в естественото възпроизводство в страната и отделните области оказват силно влияние върху деформирането на възрастовата структура на населението – намалява делът на населението под 15 години и нараства този на лицата над 65 години. Процес, зародил се през XX век, продължаващ и днес, „[...] тясно свързан със завършването на демографския преход, а от втората половина на 90-те години – с навлизането в следпреходна фаза на много ниска раждаемост (под равнището на просто възпроизводство). Нараства не само относителният дял на възрастните хора над 65-годишна възраст, но и на хората над 80-годишна възраст“ (Лилова 2018, 30). Този процес, както подчертава Черкезова (2018), води до промяна на възрастовата структура на работната сила, изразяваща се в увеличаването ѝ в по-високите възрастови групи, влияе и върху коефициента на общата икономическа активност на населението.

Разпределението на населението между отделните възрастови групи в двете областите е сходно, но се установяват разлики в темповете и степента на застаряване (табл. 5). Процесът на демографско остаряване е много по-силно изразен в Кюстендилска област, отколкото в Благоевградска. Населението се характеризира с регресивен тип възрастова структура, което затруднява възпроизводството на

населението и на трудовия потенциал. Делът на лицата на възраст 0 – 14 години е по-нисък, докато този на населението на възраст 65+ е много по-висок в сравнение с област Благоевград и страната, което е пряка последица от демографските и социално-икономическите процеси в предходните десетилетия. Тенденцията на застаряване води до промени във възрастовата структура на населението в областта. В резултат на това коефициентът на възрастовата зависимост (съотношение на населението на 65 и повече години към населението на 0 – 14 години) е с много високи стойности – 226,3% (2019 г.). Според разработената от Младенов (2019) класификация за видовете възрастови структури на населението общините в областта, с изключение на Кюстендилска, се характеризират със силно застаряла възрастова структура и стеснено възпроизводство. Областта заема пето място по-високи стойности на относителния дял на населението на 65 и повече години сред останалите административно-териториални единици от ниво NUTS 3 в страната.

Таблица 5. Възрастова структура на населението през периода 2001 – 2019 г. (%)

	2001			2011			2019		
	0 – 14 г.	15 – 64 г.	65+ г.	0 – 14 г.	15 – 64 г.	65+ г.	0 – 14 г.	15 – 64 г.	65+ г.
България	15,3	67,8	16,9	13,2	68,3	18,5	13,5	67,3	19,2
Благоевградска област	18,0	69,0	13,0	14,0	70,0	16,0	13,7	66,5	19,8
Кюстендилска област	13,5	66,4	20,1	11,5	65,1	23,4	11,3	61,1	27,6

Източник: „Инфостат“, НСИ, 2021

Благоевградска област е една от малкото административно-териториални единици от ниво NUTS 3, която се отличава с умерено застарял тип възрастова

структура. Тази особеност се дължи на историческото развитие, етнодемографските характеристики на населението и утвърждаването на областта като важен национален образователен център в страната. Показател за по-благоприятната възрастова структура на населението в областта е и стойността на коефициента на възрастова зависимост $(65 + : 0 - 15) - 134,3\%$, при средна стойност за страната – $150,3\%$. Между общините в областта с най-ниски стойности на показателя са Благоевград, Гоце Делчев и Сандански.

Макар и по-слабо изразен, процесът на застаряване на населението засяга и Благоевградска област – намалява делът на лицата под 14-годишна възраст и респективно нараства делът на лицата на възраст над 65 години (табл. 5). През изследвания период делът на последната група се е увеличил с 6,8 процентни пункта – от 13,0% през 2001 г. на 19,8% през 2019 г. Намаляването на броя на лицата до 14 г. води до намаляване контингента на млади хора в работната сила, до ограничаване търсенето и предлагането на труд и до увеличаване дела на лицата в пенсионна възраст в средносрочен и дългосрочен план. Това налага включването на населението в по-високите възрастови групи в трудовия процес с цел осигуряването на работна сила.

„В резултат на процеса на демографско остаряване на населението сериозни изменения претърпява неговото разпределение в трите възрастови групи под¹⁾, във и над трудоспособна възраст, което има пряко отражение върху икономическата и социалната сфера“ (Актуализирана ... 2012, 38). Върху пазара на труда и степента на икономическо развитие по-съществено значение има динамиката на населението в трудоспособна възраст. Измененията му имат двупосочна връзка.

1. Възрастовите граници на населението в категориите във и над трудоспособна възраст са определени съгласно актуалната през съответната година възраст за пенсиониране. Населението в подтрудоспособна възраст включва всички лица от 0 до 15 години, включително.

От една страна, увеличаването на населението в трудоспособния контингент осигурява по-голям брой работна сила, но над определени стойности може да създаде трудности пред пазара на труда и икономиката, свързани с осигуряването на заетост и с високо предлагане на труд. От друга страна, намаляването на тази възрастова група лица води до трудности с формирането на работна сила.

Не се наблюдават съществени различия в тенденциите на изменения в съотношението между трите възрастови групи между двете области (табл. 6).

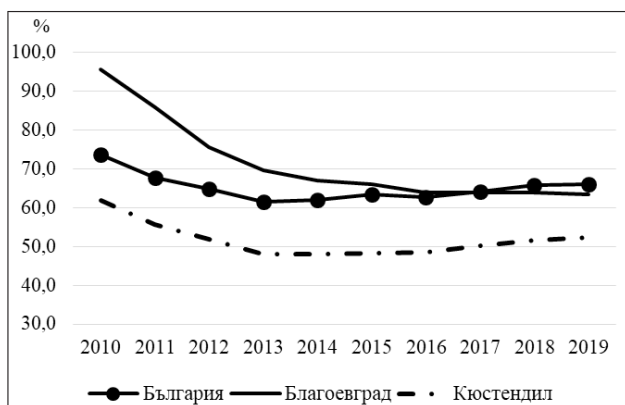
Таблица 6. Структура на населението под, във и над трудоспособна възраст в периода 2011 – 2019 г. (%)

	Благоевградска област		
	Под трудоспособна възраст	В трудоспособна възраст	Над трудоспособна възраст
2011	15,0	64,3	20,7
2015	15,3	63,0	21,7
2019	15,7	61,2	23,1
	Кюстендилска област		
	Под трудоспособна възраст	В трудоспособна възраст	Над трудоспособна възраст
2011	12,4	58,4	29,2
2015	12,7	56,8	30,5
2019	13,0	55,7	31,3
	България		
	Под трудоспособна възраст	В трудоспособна възраст	Над трудоспособна възраст
2011	14,3	61,7	24,0
2015	14,9	60,8	24,3
2019	15,3	59,8	24,9

Източник: НСИ, 2021

Налице е тенденция на намаляване абсолютния брой на лицата и в трите групи при нарастване на относителния им дял в под- и в надтрудоспособна възраст, което е обусловено от намаляването и застаряването на населението и от реформите в пенсионната система. Изключение се наблюдава при броя на лицата в надтрудоспособна възраст в Благоевградска област, където се отчита слабо нарастване.

Застаряването на населението и на работната сила в Кюстендилска област е много високо – повече от една трета от населението е в надтрудоспособна възраст, а коефициентът на демографско заместване (52,4% за 2019 г.) е един от най-ниските в страната (66%) (фиг. 8).

Фигура 8. Коефициент на демографско заместване в периода 2010 – 2019 г. (%)

Източник: Регионални профили.

Показатели за развитие, 2021 г., ИПИ

Благоевградска област се отличава с по-благоприятно разпределение на населението в под, в и над трудоспособна възраст. Заедно с областите София-град и Варна областта се характеризира с едни от

най-високите стойности на относителен дял на населението в трудоспособна възраст. Независимо от това равнището на възпроизводство на трудовите ресурси е ниско и с ясна тенденция на намаляване. През 2019 г. на 100 души, излизащи от трудоспособна възраст в Благоевградска област влизат 63.

Населението в трудоспособна възраст и в двата района намалява с по-висок средногодишен темп в сравнение с общия брой на населението. В Благоевградска област цялото население намалява с 6,0%, а това в трудоспособна възраст – с 10,6%. В Кюстендилска област разликата между стойностите на показателите е по-ниска – съответно 13,4% и 17,3%.

Очертаните тенденции ще се задълбочават в бъдеще и ще доведат до застаряване на работната сила. В тази връзка и с оглед преодоляването на очертаващите се трудности в следващите десетилетия е необходимо да се предприемат мерки, насочени към преквалификация, повишаване знанията и уменията на работната сила в по-горните възрастови групи.

Застаряването на населението ще доведе и до негативни ефекти върху функционирането на редица системи от социално-икономическия живот. Социално осигурителната система ще изпита затруднения, свързани с възможността да се справи, от една страна, с нарастания брой пенсионери, а от друга – с по-малкия брой заети и наети лица, респективно по-малко внесени осигурителни вноски в държавния бюджет. Здравната сфера и други видове специализирани дейности също ще изпитат трудности, свързани с увеличаване на грижите за по-възрастното население (Черкезова 2021). Тези проблеми в средносрочен план ще се проявят с по-голяма острота в Кюстендилска област в сравнение Благоевградска.

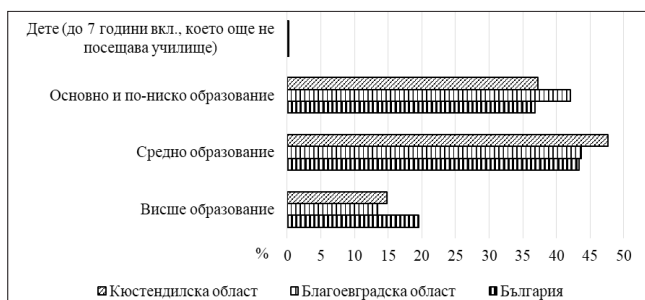
Образователна структура

Образователната структура на населението е от важно значение за устойчивото развитие на всяка една страна и териториална единица от различен ранг. Образователното равнище на населението влияе върху

демографските процеси, степента на икономическо развитие, структурата на стопанството, състоянието на пазара на труда и стандарта на живот на хората на всяко едно населено място. Златинов (2010) в свое изследване за образователната и професионалноквалификационна структура на заетите лица и работната сила на национално, секторно и регионално ниво посочва, че по-високото образователно равнище на населението е фактор за икономически растеж и по-високо благосъстояние на населението.

Образователното равнище на населението в двете области се характеризира с нисък дял на лицата с висше и висок дял на лицата с основно и по-ниско образование, което оказва неблагоприятно влияние върху качествените характеристики на човешките ресурси, степента на икономическо развитие и равнището на безработица.

Сравнението между двата района през 2011 г. показва незначителни различия в равнището на образованост на населението с малък превес на лицата с основно и по-ниско образование в Благоевградска област (42,1% при стойност на показателя 37,2% за Кюстендилска). И в двете области образователната структура на населението е по-неблагоприятна от средната за страната (фиг. 9).

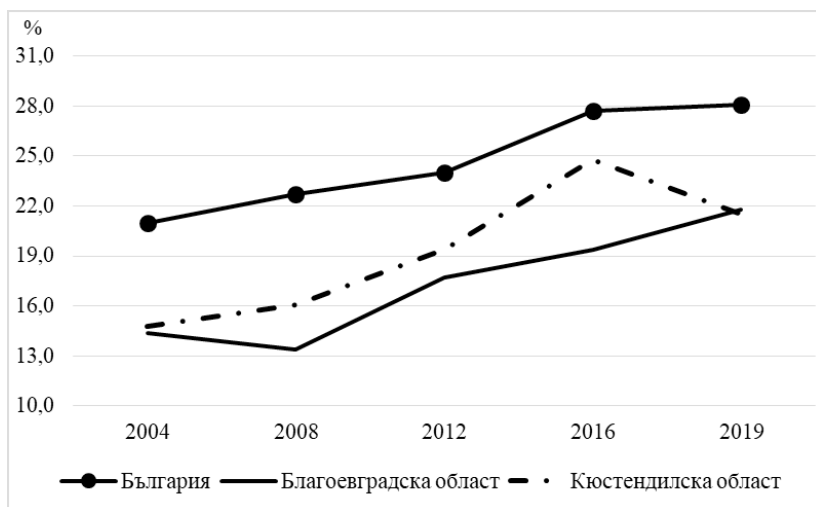

Фигура 9. Образователна структура на населението през 2011 г. (%)

Източник: Преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 г., НСИ, 2011

Причините, обуславящи образователния статус на населението в областите, са от различен характер. Благоевградска област се характеризира с висок дял на българомохамедани, които са с по-ниска степен на образованост. В Кюстендилска област ромското население се отличава с негативно отношение към образователния процес и трудно задържане в образователната система. Тези факти за двете области оказват силно влияние върху образователното равнище на населението. Секторната структура на икономиката също е сред факторите, предопределящи равнището на образование на населението.

През последните двадесет години в двете области се отчита тенденция на непрекъснато повишаване образователните характеристики на населението – нараства относителният дял на лицата с висше образование и намалява дялът на тези с основно и по-ниско образование. Факторите за това са комплексни, по-важни от които са промяната в ценностната система на населението, търсенето на квалифицирани кадри на пазара на труда, структурните реформи в икономиката, развитието на Благоевград като важен университетски център и по-лесният достъп до различни степени на образование (Равначка 2017). Този процес протича с различен интензитет в двата района, като той е по-нисък в Благоевградска област независимо от по-голямата осигуреност от учебни заведения на територията ѝ (фиг. 10). Относителният дял на населението между 25 – 64 години с висше образование през целия изследван период е по-нисък в сравнение с област Кюстендил (фиг. 10). Функционирането на две висши училища (Югозападен университет „Неофит Рилски“ и Американски университет в България) на територията на Благоевградска област не е достатъчен фактор за по-голямо повишаване на образователното равнище на местното население. Една част от местните младежи, обучаващи се във висшите учебни заведения, мигрират от областта в стремежа си за по-добра трудова реализация от тази, която им предлага пазарът на труда в района.

Фигура 10. Дял на населението на възраст между 25 – 64 г. с висше образование в периода 2004 – 2019 г. (%)

Източник: „Инфостат“, НСИ, 2021

Подобряването на образователното ниво на населението може да се разглежда като важно условие за повишаване качеството на работната сила в областите, но дали е така на практика, е трудно да се определи поради невъзможността да бъде измерено (Равначка 2014).

Важен показател за образователното равнище на населението е относителният дял на лицата, напуснали образователната система. Благоевградска област се отличава със сравнително нисък дял на отпадналите ученици от основното и средното образование – 2,1% (2018 г.), но се наблюдава тенденция на нарастване през последните пет години. За Кюстендилска област показателят е по-висок – 2,4% (Регионални... 2021). Закриването на голям брой училища в селските населени места и малките градове в края на

XX век и началото на XXI век частично може да обясни високите стойности на показателя. През последните 15 години броят на закритите училища на територията на Кюстендилска област е 29. По-големия брой ромско население в областта също е причина за високия относителен дял на лицата, напуснали образователната система. Изследване на Агенцията за фундаменталните права на Европейския съюз на национално равнище установява, че 7,0% от ромското население никога не е посещавало училище, а приблизително 45,0% от тях не завършват средно образование (България ... 2019).

Състоянието и териториалната организация на образователната инфраструктура в двата района са определящи за професионално-квалификационната структура на населението и работната сила в тях. През периода 2001 – 2019 г. в образователната инфраструктура на областите са извършени редица реформи, насочени към закриване на образователни институции, обновяване и дигитализация на учебния процес, промяна на профила и вида на изучаваните специалности с цел подготовка на кадри, отговарящи на потребностите на икономиката. Териториалната концентрация на учебните заведения е в пряка връзка с гъстотата на населението в отделните административно-териториални единици. Независимо от големия брой закрити училища в Благоевградска област (44 на брой) през последните 15 години осигуреността ѝ с учебни заведения (124 училища) е по-добра в сравнение област Кюстендил (41 училища) (Регистър ... 2021). След София-град областта заема второ място по брой учебни заведения сред останалите административно-териториални единици от NUTS 3 в Югозападния район.

Най-многолюдните общини на двете области – Благоевград, Петрич, Сандански, Гоце Делчев, Разлог, Кюстендил и Дупница, са с най-голям брой средни училища (общообразователни и професионални).

При запазване на сегашните тенденции в демографските процеси в двете области се очаква намаляването на населението да

продължи. Според прогнозата на Националния статистически институт, базирана на хипотезата за конвергентност, през 2050 г. населението на Благоевградска област ще намалее с 21,8%. В Кюстендилска област прогнозираното намаление е с много по-високи стойности (с 34%), което ще доведе до интензивна депопулация, обезлюдяване на голям брой населени места и влошаване на социално-икономическото им развитие, включително и до затруднено функциониране на пазара на труда. Според Младенов (2019) намаляването на населението ще се отчита и в трите възрастови групи, като най-голямо намаляване на относителния дял на населението в трудоспособна възраст „[...] *ще имат общините, попадащи в крайна фаза на демографската криза*“ (с. 288), в какъвто тип са по-голяма част от административно-териториалните единици от ниво LAU 1 в Кюстендилска област.

Подобряването на икономическите и социалните условия и развитието на иновативна икономика са едни от основните фактори за подобряване на демографската ситуация в двата района. Повишаване качеството на човешките ресурси и активното включване на населението в по-горните възрастови групи в трудовия и социалния живот ще доведат не само до подобряване на демографските и социалните му структури, но и до балансирано функциониране на пазара на труда, до устойчиво развитие на областите, до повишаване жизненото равнище на населението и до намаляване на регионалните диспропорции.

ГЛАВА ТРЕТА

Икономическа среда в Благоевградска и Кюстендилска област

3.1. Макроикономическа динамика

След 1990 г. в България протичат процеси на политическа и икономическа трансформация, които водят до значителни регионални изменения в секторната специализация на стопанството и влияят върху демографските процеси и пазара на труда. Демографските и икономическите трансформации на дадена територия са много тясно взаимосвързани и взаимно зависими (Koulov 2018). Инвестиционната активност, секторната структура и специализацията на икономиката влияят върху стандарта на живот на хората. Те са сред най-значимите фактори за демографското развитие и за състоянието на пазара на труда на регионите.

През периода 2001 – 2019 г. икономическата динамика на Благоевградска и Кюстендилска област следва две коренно различни тенденции на развитие в рамките на три ясно разграничаващи се периода очертани от бизнес цикъла:

1. До 2009 г. интеграционните процеси и присъединяването на страната в Европейския съюз (ЕС) са свързани с ефективното реструктуриране на икономиката и институционалната среда. Провежданите икономически политики, в т.ч. и тези, финансирани по линия на оперативните програми, имат положителен ефект върху подобряването на бизнес климата и икономическото развитие. Налице са благоприятни тенденции в динамиката на раз-

витие на редица икономически дейности в двата района. Те, от своя страна, влияят позитивно както върху пазара на труда, така и върху демографските процеси.

2. Последниците от настъпилата световна финансова криза през 2007 и 2008 г. се отразяват върху българската икономика през периода 2009 – 2011 г., когато се наблюдава икономически спад в двете анализирани области. Следва относително дълъг и бавен период на възстановяване. Негативното въздействие на икономическата криза върху пазара на труда е съчетано и с предприетите мерки в публичния сектор (преструктуриране и оптимизиране на структурите и намаляване броя на служителите). Всичко това води до неблагоприятни ефекти върху регионалните и локалните пазари на труда – заетостта спада, а броят на обявените свободни работни места намалява.

3. След 2014 г. икономическата ситуация се подобрява както в страната, така и в двете области „[...] след 2014 г. икономическият растеж се ускорява, макар и оставайки далеч под нивата, наблюдавани преди кризата“ (Социално-икономическо ... 2018). Това положително развитие в известна степен е (временно) преустановено с настъпването на COVID-19 кризата през 2020 г.

Икономиките на двете области се характеризират с промишлено-аграрна структура. В резултат на извършените реформи в края на XX век и началото на XXI век се променя икономическият им профил и първостепенно значение заемат икономическите дейности от третичния и вторичния сектор. Развитието на търговията, туризма и обслужващите го дейности и производството на продукти от леката промишленост (хранителни, тютюневи изделия, текстил, облекло, обувки и други) са структуроопределящи за икономиките на двете области. Това се потвърждава и от обема на продукцията, произведена от тези икономически дейности. През 2019 г. предприятията за производство на текстил и облекло, производство на обувки и други изделия от кожи осигуряват над една трета (36,7%) от произведената продукция в Благоевградска област. Сходна е си-

туацията и в Кюстендилска област, където делът на произведената продукция в тази икономическа дейност е 11,7%. В двете области функционират редица предприятия с български и чуждестранен капитал в тези икономически дейности. Те осигуряват заетост и доходи на населението, които, от една страна, са предпоставка за по-голяма икономическа сигурност и за положително влияние върху репродуктивното му поведение, а от друга – за по-ниска безработица на пазара на труда. Независимо от наличието на два университета в Благоевградска област, много слабо е застъпено развитието на иновационни дейности и високотехнологични производства в икономиките и на двата района. Тази тенденция е сериозно ограничение за постигането на интелигентен растеж на регионално ниво, базиран на икономика на знанието, иновациите и висококвалифицираната работна сила в съответствие със стратегия „Европа 2020“. Сред причините за това е и различната профилирана насоченост на висшите училища. Те осигуряват основно кадри за икономическите дейности в сферата на социалните и хуманитарните науки, икономиката и правото.

3.2. Специфични стопански характеристики

Различното ниво на социално-икономическо развитие на двете области в близкото минало и съвременните стопански процеси обуславят спецификата, динамиката и регионалните особености на икономическата им среда. Налице е известна поляризация между двата района. Икономиката на Благоевградска област се развива по-добре в сравнение с тази на Кюстендилска, като последната се отличава с характеристики, типични за изоставащите периферни гранични области на страната. Причините за по-лошата икономическа среда в област Кюстендил имат географски, исторически, административен, политически и демографски характер. Необходимо е да се посочи, че през разглеждания период различията в степента на икономическо развитие между двете области намаляват, макар и бавно (табл. 7).

Таблица 7. Показатели, характеризиращи икономическата среда в Благоевградска и Кюстендилска област през 2011 и 2019 г.

	Брутен вътрешен продукт на човек от населението (млн. лв.)		Брутна добавена стойност (млн. лв.)		Преки чуждестранни инвестиции към 31.12. (хил. евро)		Предприятия (брой)	
	2011	2019	2011	2019	2011	2019	2011	2019
България	10 990	17 170	70548	103383	21644918,0	25 341 512,8	366 240	419 684
Благоевградска област	5 982	10 329	1955,5	2 710	257517,3	526749,4	15 998	21 840
Кюстендилска област	5 651	9 281	702,4	964	25891,6	43398,1	5 231	6 136

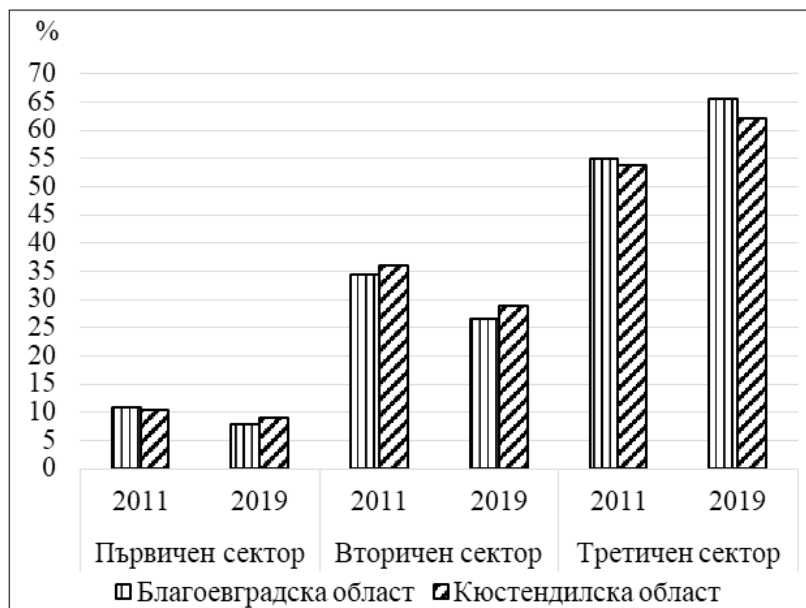
Източник: Районите, областите и общините в Република България 2011, 2019 НСИ

Един от най-важните показатели, характеризиращи икономическата среда на всяка една страна, район или област, е произведеният брутен вътрешен продукт (БВП). Изменението му в положителна или отрицателна посока е определящо за функционирането на пазара на труда чрез разкриване/закриване на нови работни места и за увеличаване/намаляване на заетостта.

По отношение стойностите на показателя брутен вътрешен продукт на човек от населението се наблюдават слаби различия между двата района. През 2019 г. произведеният БВП на глава от населението в Благоевградска област е 10 329 лв., а в Кюстендилска е 9281 лв., като се наблюдава тенденция на нарастване на абсолютните стойности през последните години и за двата района (табл. 7). Спрямо 2011 г. за Кюстендилска област този индикатор е нараснал 1,5 пъти при 1,4 пъти за Благоевградска област и 1,6

пъти за цялата страна. Независимо от положителните тенденции на изменение през 2019 г. двете области имат БВП на глава от населението много по-нисък от средния за страната (17 170 лв.) и съответно по-ниско благосъстояние на населението в тях.

По показателя произведена брутна добавена стойност (БДС) водещ икономически сектор през целия изследван период е третичният, следван от индустрията и в двата района (фиг. 11). Структурата на БДС по икономически сектори и дейности в Благоевградска и Кюстендилска област слабо се променя през изследвания период (фиг. 11).

Фигура 11. Секторна структура на БДС през 2011 г. и 2019 г. (%)

Източник: Районите, областите и общините в Република България, 2011 и 2019, НСИ, изчисления на автора

През 2019 г. стопанските субекти в Благоевградска област произвеждат 2 710 млн. лв. БДС, или 61,0% повече спрямо 2011 г. Икономическите дейности от сектор „Услуги“ са с най-голям дял от 65,6% в секторната структура на БДС, създавана в Благоевградска област (фиг.11). В тях е и най-голям дялът на заетите лица – 51,7²⁾% от всичките в областта (НСИ, 2019).

Отраслите, обуславящи голямото влияние на третичния сектор в областната икономика и в пазара на труда, са свързани с бързото развитие на туризма и търговията. Утвърждаването на Благоевградска област като туристически център с национално и международно значение благоприятства развитието на допълнителни обслужващи туризма икономически дейности и разкриването на много работни места. През 2019 г. приходите от нощувки от местата за настаняване и от хотелите са 147,9 млн. лв., което представлява приблизително 5% от тези за страната. В сравнение с 2011 г. те са нараснали двойно, което е показател за утвърждаването на областта като една от основните туристически дестинации.

Последиците от финансовата криза, свързани с намаляването на производството, загубата на пазари, от една страна, а от друга – нарастващата роля на третичния сектор води до намаляване значението на индустрията за икономическото развитие на Благоевградска област. През 2019 г. секторът произвежда само една четвърт (26,5%) от общата БДС, като спрямо 2011 г. той е намалял с 8 процентни пункта (фиг.11). За отчетения спад допринася и спадът в производствения обем на добивната индустрия. Сред икономическите дейности от сектора доминират производството на текстил, облекло, храни, напитки и тютюневи изделия, машини и метални продукти.

2. Включват се заетите лица в икономическите дейности: търговия, ремонт на автомобили и мотоциклети; транспорт, складиране и пощи; хотелиерство и ресторантьорство; създаване и разпространение на информация и творчески продукти; операции с недвижими имоти; професионални дейности и научни изследвания; административни и спомагателни дейност; образование; хуманно здравеопазване и социална работа; култура, спорт и развлечения.

Независимо от най-високия брой на земеделски стопанства в страната (10,2% от стопанствата в страната) с най-малък дял в съвкупната БДС на Благоевградска област е първичният сектор (фиг.11). По-голяма част от тях произвеждат продукция за собствена консумация. Областта заема второ място (след област Силистра) сред останалите административно-териториални единици от ниво NUTS 3 в страната по дял на селскостопанските производители за собствена консумация.

През изследвания район продължава тенденция на намаляване дела на първичния сектор в структурата на брутната добавена стойност на областта – през 2019 г. спада до много ниски стойности от 7,9% (фиг. 11). Намаляват броят на заетите лица и обемът на произведената продукция. През 2017 г. делът на заетите и наети лица в селското, горското и рибното стопанство е 13,9%, като намалява с два процентни пункта спрямо 2014 г. Причините са комплексни: голямата раздробеност на земеделската земя, малките по размер стопанства, особено в планинските райони, слабата връзка между производителите и предприятията в областта на хранително-вкусовата промишленост, недостатъчните инвестиции, остарялата селскостопанска техника и конкурентният внос на по-ранна земеделска продукция от Република Гърция и Република Северна Македония. Независимо от негативния тренд в стойностите на показателя делът на аграрния сектор в произведената БДС в областта е над два пъти по-висок в сравнение със средната му стойност за страната (3,7 %).

Подобно на задълбочаващите се негативни тенденции в демографските показатели за Кюстендилска област икономическите индикатори също са с неблагоприятни стойности. През 2019 г. произведената БДС (964 млн. лв.) в областта е три пъти по-ниска в сравнение с тази за Благоевградска, независимо че се отчита ръст с 37% спрямо 2011 г. (табл. 7). Аналогично на секторната структура на БДС, създавана в Благоевградска област, и тук с най-голям дял (62%) е третичният сектор (фиг. 11). Структуроопреде-

лящото значение в услугите имат търговията, ремонта на автомобили и мотоциклети, транспорта, хуманното здравеопазване и социалните дейности. Туристическите дейности в областта са по-слабо развити. Третичният сектор все още има незадоволителни стойности по редица показатели (реализирана БДС, брой заетите лица и размер на работна заплата).

На второ място се нарежда вторичният сектор, като е налице трайна тенденция на намаление на БДС със 7,1 процентни пункта спрямо 2011 г. (фиг. 11). За този негативен тренд допринася и спадът в добивната индустрия. Отчетеното намаление в сектора е по-малко в сравнение с това за Благоевградска област. През 2011 – 2019 г. намалява както броят на активните фирми в индустрията, така и броят на работещите в тях. Броят на заетите лица в добивната, в преработващата индустрия, в производството и разпределението на електрическа и топлинна енергия и на газообразни горива намалява. През 2019 г. те са 9545 души – с 12,5% по-малко спрямо 2015 г.³⁾. С изключение на производството на лекарствени средства и продукти дейностите, развити на територията на областта (производството на хранителни продукти, на текстил и изделия от текстил, на облекло, на обувки, на електрическа и топлинна енергия, на метални изделия и други), са нискоиновативни и нискотехнологични, с ниска добавена стойност. През 2019 г. извършените разходи за научноизследователска и развойна дейност в областта са много ниски – формират едва 0,30% от тези в страната, при 0,43% за Благоевградска област.

Добивната промишленост в областта е представена от добив на въглища (Кюстендилски, Бобовдолски басейн) и нерудни полезни изкопаеми (варовик, глини, мрамор, инертни материали). С важно стопанско значение за областта са кафявите въглища в Бобовдолския басейн, благодарение на който функционира ТЕЦ „Бобов дол“. (Областна ... Кюстендил ... 2013).

3. За определени години данните на НСИ не са пълни поради конфиденциалност на информацията.

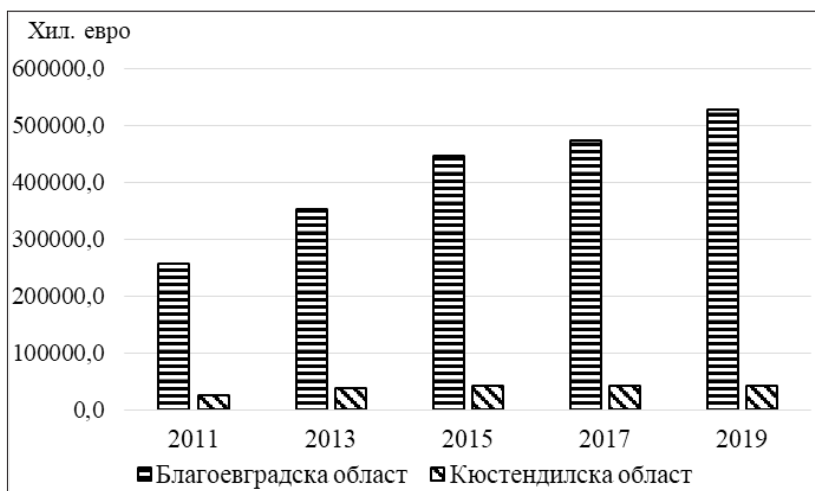
Независимо че Кюстендилска област се отличава с разнообразен природноресурсен потенциал, дялът на първичния сектор в структурата на БДС е най-нисък в сравнение с останалите сектори и остава почти непроменен през изследвания период (фиг. 11). *„Развитието на селското стопанство в района има всички характерни проблеми на развитието на отрасъла в страната, допълнително усложнени от обезлюдяването на селата, високата възраст на заетите, високия дял пустеещи земи, липсата на достатъчно инвестиции, раздробеността на земята и невъзможността за прилагане на модерни технологии. Допълнителна бариера са ниските изкупни цени и наличието на многото посредници между производители и потребители“* (Областна ... Кюстендил... 2013, 19).

Тенденциите, свързани с намаляване обема на произведената продукция, екстензивното развитие на отрасъла и други проблеми, характерни за Благоевградска област, се наблюдават и в Кюстендилска. Независимо от тях е налице нарастване броя на заетите лица в селското, горското и рибното стопанство през последните пет години (с 16%). Този факт се обяснява както с нарастването на регистрираните земеделски производители по Програмата за развитие на селските райони, така и с миграцията на лица в пенсионна възраст към селата и ангажирането им в земеделски дейности.

Друг показател за развитието на икономиката, за откриването на нови работни места и за повишаване на заетостта е равнището на инвестиционната активност. Тя и в двете области е недостатъчна независимо от големия брой реализирани проекти, финансирани по структурните и инвестиционните фондове на ЕС („Развитие на човешките ресурси“ по Оперативна програма (ОП) „Иновации и конкурентоспособност“, ОП „Региони в растеж“, „Наука и образование за интелигентен растеж“). По-голяма част от проектите са насочени към обновяване и изграждане на инфраструктурата в различни сфери на икономическия и обществен живот – образователна, спортна, социална, пътна, и за енергийна ефективност на

редица обществени сгради. По-малък е броят и незадоволителни са резултатите при проекти, свързани с подобряването конкурентоспособността на икономиката и развитието на високотехнологични производства на територията и на двете области.

През 2019 г. в Благоевградска област преките чуждестранни инвестиции (ПЧИ) с натрупване възлизат на 526 749,4 хил. евро, което представлява едва 2,1% от вложените чуждестранни инвестиции в национален мащаб. По този показател тя заема седмо място сред останалите области в страната. През анализирания период този дял варира в малки граници (фиг.12). От тях най-голям е дялът (49%) на направените чуждестранни инвестиции в дейностите търговия, транспорт, складиране, пощи, хотелиерство и ресторантьорство (Териториални ... 2020).

Фигура 12. Преки чуждестранни инвестиции към 31.12. в Благоевградска и Кюстендилска област (хил. евро)

Източник: „Инфостат“, НСИ, 2021

В резултат на стратегическото географско положение и териториалната близост до Република Гърция, по-голяма част от инвестициите в Благоевградска област са с гръцки и немски произход. Те са насочени към дейности с ниска добавена стойност, което оказва влияние и върху качеството на работните места. Притокът на гръцки капитал е свързан, от една страна, с близостта на областта с Република Гърция, а от друга – с по-евтината работна ръка. Според Николова и колектив (2013) относително ниските инвестиции в областта са и следствие от *„ниската капиталова интензивност на преобладаващата част от предприятията в областта“* (с. 45). Този извод се потвърждава и от ниските стойности на относителния дял на инвестициите в индустрията (28,1% от всичките направени в областта) и разходите за придобиване на дълготрайни материални активи (ДМА). През 2019 г. извършените разходи за ДМА са на стойност 532 945 хил. лв., което е приблизително 2,4% от тези за страната.

В област Благоевград броят на договорените и изпълнени проекти, финансирани от програми на ЕС, е много по-висок в сравнение с този в Кюстендил. По привлечени средства от оперативни програми Благоевградска област се нарежда сред първите десет административно-териториални единици от ниво NUTS 3 в страната. През периода 2016 – 2020 г. на територията на областта са договорени приблизително 600 проекта. Най-голям е дялът на проектите по Програмата за развитие на селските райони – 33,5% (201 броя), следвани от тези по ОП „Развитие на човешките ресурси“ – 30% (173 бр.). Независимо от абсолютния брой на проектите по отделните оперативни програми най-голям е дялът на изплатените средства по програмата „Транспорт и транспортна инфраструктура“ във връзка с изграждането на автомагистрала „Струма“. По-малък е броят на изпълняваните проекти и в двата района по ОП „Наука и образование за интелигентен растеж“, „Добро управление“ и „Околна среда“ (Структурни ... 2021).

Кюстендилска област се отличава с много слаба инвестиционна активност. По този показател областта изостава значително от останалите административно-териториални единици от ниво NUTS 3. Тя заема едно от последните места в страната (следвана от областите Ямбол и Монтана) по абсолютен размер на ЧПИ. Кюстендилска област се характеризира и с ниска усвояемост на средствата по европейските фондове. До 2018 г. на територията на областта са одобрени едва 68 проекта от програмния период 2016 – 2020 г., съфинансирани от Европейските структурни и инвестиционни фондове. Около 35% са договорите, сключени по ОП „Развитие на човешките ресурси“, следвани от тези по програмите „Иновации и конкурентоспособност“ (26,5%) и „Региони в растеж“ (23,5%) (Структурни ... 2021).

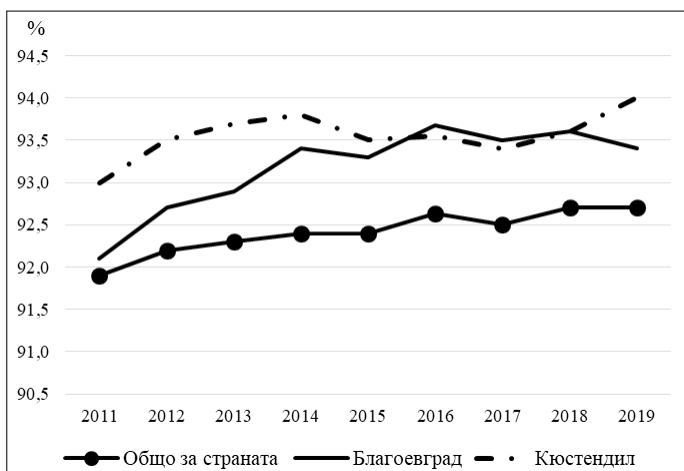
Според изследване на Института по пазарна икономика (2019) ниският инвестиционен интерес и слабото привличане на средства по европейските фондове в Кюстендилска област са причина и за ниския размер на произведената продукция на човек от населението – 10 656 лв. за 2017 г. Тя е по-ниска от тази за Благоевградска област (18 050 лв.) и два пъти по-малка от средната за страната.

Неблагоприятно влияние за разрешаването на проблема за увеличаване на инвеститорския интерес е слабото развитие на високотехнологични производства и неблагоприятната демографска ситуация. Според изследване на Михайлова (2014) причини за това влияние са и *„високата структурна безработица, негъвкавият трудов пазар, както и фактът, че голяма част от безработните са възрастни хора или представители на малцинствата без или с ниска квалификация“* (с. 28). В структурата на преките чуждестранни инвестиции доминират тези в сектор „Услуги“.

Функциониращите предприятия на територията на Кюстендилска и Благоевградска област влияят върху пазара на труда и стандарта на живот на населението. По отношение тенденциите на изменение броя и структурата на предприятията в двата района не се установяват съществени различия. За периода

2011 – 2019 г. броят на нефинансовите предприятия в Благоевградска област нараства с 30,0%. Увеличението в Кюстендилска област е 17,3%, като тя изостава и по този показател значително спрямо Благоевградска и останалите административно-териториални единици от ниво NUTS 3 в страната.

Структурата на предприятията по броя на заетите лица в тях показва, че доминират микро- (от 0 до 9 заети лица) и малките (от 10 до 49 заети лица) предприятия в двата района. Те са с важно и определящо значение за икономическото им развитие. През 2019 г. дялът на микрофирмите от общия брой предприятия в Благоевградска и Кюстендилска област е съответно 93,4% и 94,0%. През периода 2011 – 2019 г. относителния дял на микропредприятията нараства, като увеличението е по-голямо в Благоевградска област (фиг. 13).

Фигура 13. Относителен дял на микрофирмите от общия брой предприятия в Благоевградска и Кюстендилска област в периода 2011 – 2019 г. (%)

Източник: „Инфостат“, НСИ, 2021

На следващо място по значение за икономическия растеж на двете области са средните предприятия (от 50 до 249 заети лица). В резултат от влошаването на икономическата конюнктура в районите, следствие на финансовата криза, относителният им дял от общия брой предприятия в областите намалява с 0,2 процентни пункта за Благоевградска област и 0,5 процентни пункта за област Кюстендил.

Относителният дял на големите предприятия (250 и повече заети) намалява през анализирания период. През 2019 г. в Благоевградска област дялът им е 0,1%, а в Кюстендилска – едва 0,05% от всички нефинансови стопански единици. Големите предприятия в Благоевградска област се отличават с изключително висока териториална концентрация. Най-голям е броят им в общините Благоевград, Гоце Делчев и Сандански, като функционират предимно в дейностите производство на хранителни продукти, текстил, облекло, обувки и на медицински изделия („Пирин Текс Продакшън“, „Благоевград БТ“, „ЕС ТИ ЕС Медикъл Груп“ и други). В Кюстендилска област големи предприятия функционират единствено на територията на областния център и община Дупница. Слабият инвестиционен интерес, ниската конкурентоспособност, преобладаващите производствени дейности, липсата на развойна дейност, недостигът на квалифицирани кадри и на такива с мениджърски умения са сред основните причини за неблагоприятния тренд в броя на средните и големи предприятия.

През изследвания период двете области се нареждат на едни от последните места по обем на инвестиции в научноизследователската и развойната дейност сред останалите административно-териториални единици от ниво NUTS 3 в страната. Разходите за научноизследователска и развойна дейност остават непроменени през последните пет години. През 2019 г. те са изключително ниски – 3 041 хил. лв. за Кюстендилска и 4 323 хил. лв. за Благоевградска област. Подобно на тенденциите за страната и в двата района малките и средните предприятия „[...] трудно отделят средства за

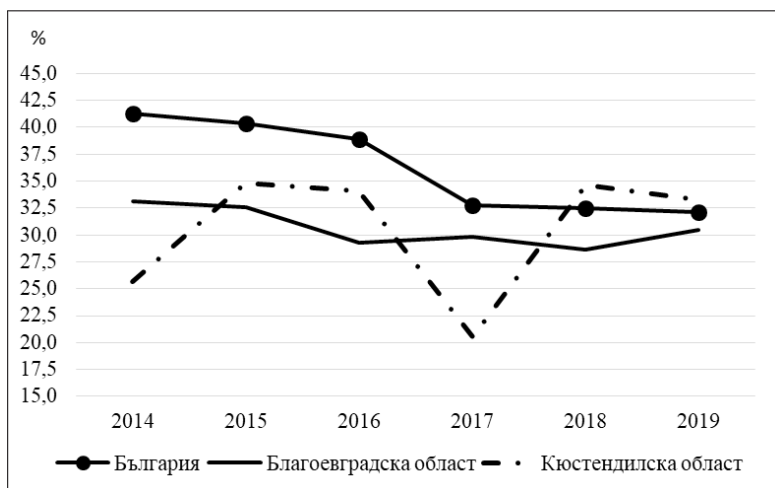
научни изследвания, не разполагат със собствени технологии и възможности за разработване на иновации с решаващо значение за отделни отрасли или група отрасли, и това води до наличието на слаби връзки между научните изследвания и нуждите на производствения сектор“ (България 2030, 2019, 47). Това, от своя страна, има негативен ефект върху обема на произведената продукция, икономическия растеж и пазара на труда.

3.3. Риск от бедност

Резултат от социално-икономическото развитие на всяка една административно-териториална единица е нивото на бедност и социалното изключване. За бедни лица се приемат тези, които притежават ограничени ресурси и не могат да водят минимално приемлив начин на живот (Национална ... 2013). „Социалното изключване е процес, при който определени хора са изтласкани на ръба на обществото и са възпрепятствани от пълно участие в него поради своята бедност или поради липсата на базови компетенции и възможности за учене през целия живот, или в резултат от дискриминация“ (Национална ... 2013, 5). Бедността и социалното изключване са едни от основните показатели, оказващи влияние върху развитието на социално-демографските процеси. Взаимодействието между тях е двупосочно. Според изследване на Николова и колектив (2016) етническите, образователните, социалните характеристики на населението и икономическата активност са в тясна обвързаност с бедността. Въпреки тенденцията на намаляване броя на лицата живеещи в риск от бедност, все още е висок дялът на бедните спрямо линията на бедността (относителна бедност) и в двете области. Според изследване на Института за пазарна икономика (2021) относителният дял на населението, живеещо под националната линия за бедността и в двата района (23,9% за Благоевградска област и 32,9% за Кюстендилска) е по-висок от този за страната (22,6%).

Задълбочаването на неблагоприятните тенденции в социално-икономическите и демографските процеси в Кюстендилска област през последните години предопределят увеличаването на дела на лицата, живеещи под линията на бедността. През 2019 г. относителният дял на бедното население нараства с 12,1 процентни пункта в сравнение 2011г. Основни фактори за увеличението са спадът в заетостта, липсата на доходи и увеличаването на лицата в надтрудоспособна възраст, получаващи пенсии с нисък размер, но имащи компенсаторен ефект. *„Пенсионните плащания намаляват бедността в по-голяма степен там, където има повече възрастни хора“*, каквато е демографската ситуацията в област Кюстендил (Бедността ... 2016, 34). По този показател Кюстендилска област се нарежда на шесто място сред останалите административно-териториални единици от ниво NUTS 3 в страната.

Друг важен социално-икономически агрегат, характеризиращ доходите, условията на живот и социалното включване на населението, е интегрираният индикатор, включващ три показателя: риск от бедност, нисък интензитет на икономическа активност и материални лишения на населението (НСИ, 2021). В сравнителен аспект се установяват големи различия в стойностите и тенденциите на изменение на показателя „относителен дял на лицата, попадащи в риск от бедност или социално изключване“ от общия брой население (фиг. 14). Този индикатор бележи тенденция на намаление през последните пет години в Благоевградска област, докато в Кюстендилска нараства. Разликите в икономическата активност на населението, в равнището на безработица и в размера на доходите, включително и на средната годишна работна заплата, в голяма степен обясняват този контраст.

Фигура 14. Изменение на комбинирания индикатор „Население в риск от бедност или социално изключване“, представен чрез относителния дял на населението, попадащо в риск от бедност или социално изключване (%)

Източник: НСИ, 2021

Работната заплата е основният вид доход на населението в трудоспособна възраст. Нейният размер е сред основните фактори, определящи стандарта на живот, и оказва влияние върху формиране на демографското поведение. Сравнителният анализ на трудовите възнаграждения за двата района и за страната показва увеличаваща се разлика както на заплащането на регионално ниво, така и между самите области и общини в сравнение със средните стойности за страната. Благоевградска област заема последно място по размер на средна годишна работна заплата на наетите лица по трудово и служебно правоотношение през последните две години независимо от факта, че делът на лицата, живеещи под националната линия на бедност, е сравнително нисък в сравнение с този в

Кюстендилска и по-голяма част от останалите области в страната. За 2019 г. в Благоевградска област средната годишна работна заплата е 9 810 лв. и е по-ниска от тази за Кюстендилска област (10 576 лв.) и много под средната за страната (15 209 лв.). Причината за ниския размер на средната работна заплата в областта е следствие от големите различия в заплащането между отделните общини на областта. В свое изследване Ганев П. (2019) посочва, че трудовото заплащане в 13 от 14-те общини на областта е много ниско, като единствено в община Благоевград е по-високо. В общината работят едва 1/3 от заетите в областта, а останалата част от заетите са в останалите общини. Териториалните различия се задълбочават след финансовата криза. През 2019 г. стойността на средната годишната работна заплата на наетите лица по трудово и служебно правоотношение в Благоевградска област е едва 64,5% от националната, а през 2011 г. тя е била 71,5%. Наблюдава се нарастване на средната работна заплата в абсолютни стойности през разглеждания период.

Тенденцията в Кюстендилска област е сходна, с тази разлика, че равнището на основния доход от средния за страната е малко по-висок – 69,5%. Причината е в наличието на големи предприятия, в които е ангажирана голяма част от работната сила с високи работни заплати (мини „Бобов дол“, Българско акционерно дружество „Гранитоид“ АД и „Балканфарма“ („Тева България“)).

И в двата района през анализирания период е налице тенденция на нарастване на средната работна заплата в абсолютни стойности на наетите лица. През 2011 – 2019 г. увеличението е съответно с темп от 64% за Благоевградска и 70 % за Кюстендилска област. Според Koulov (2018) значителната диференциация във възнагражденията на наетите лица по трудово и служебно правоотношение и ниското им равнище има неблагоприятно влияние върху демографската среда и е една от основните причини за емиграцията на младо и трудоспособно население от периферните, планинските и селските райони.

Икономическата среда (като състояние и като прогнозни очаквания) е предпоставка за демографското развитие, за формирането на професионалните характеристики на работната сила и за състоянието на пазара на труда. За разлика от Благоевградска област, която се характеризира със сравнително по-добро стопанско развитие, то област Кюстендил се отличава с неустойчиво стопанско развитие и с ниски стойности на редица икономически показатели. Тези неблагоприятни тенденции в социално-икономическото развитие на областта оказват негативно влияние не само върху икономическия растеж, но и върху регионалните демографски процеси и функционирането на пазара на труда.

С оглед подобряването на стопанската ситуация в двете области е необходимо оптимизиране на провежданата икономическа и регионална политика с цел увеличаване на инвестиционната активност, предприемачеството и развитието на иновационни производства. Развитието на малкия и средния бизнес чрез ефективно използване на природния и човешкия потенциал.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

Пазар на труда в Благоевградска и Кюстендилска област

4.1. Работна сила

Регионалните различия в броя и структурите на населението, в това число на лицата в трудоспособна възраст, в съчетание с местните социално-икономически условия формират териториалните диспропорции в количествените и качествените характеристики на работната сила в двата района. Според демографския анализ двете области се характеризират с негативни демографски процеси, водещи до ограничаване числеността на работната сила.

През 2020 г. броят на работната сила в Благоевградска област възлиза на 152 хил. души (4,8% от тези в страната), с което тя заема пето място сред административно-териториалните единици от ниво NUTS 3 в страната. В Кюстендилска област броят ѝ е много по-малък – 48,5 хил. души, което представлява 1,5% от работната сила в България. По този показател тя се нарежда на 23-то място сред останалите области в страната.

През периода 2011 – 2020 г. негативните тенденции на изменение на броя на работната сила в двете области са сходни с тези в страната (табл. 8). Абсолютният ѝ брой намалява, като отчетеният спад в Кюстендилска област от 20,5% е много по-голям в сравнение с този в Благоевградска област, който възлиза на 4,7% и средния за страната (3,4%). Слабо нарастване на абсолютния брой на работната сила с 1,0% се наблюдава в Благоевградска област от

2011 до 2013 г., след което следва период на устойчива тенденция на намаление до 2020 г (табл. 8). Тенденциите на намаление и в двете области през последните години следват регионалните тенденции на проявление на демографските процеси в страната.

Важен индикатор за определяне на демографския потенциал за формиране на работната сила е коефициентът на демографско заместване, измерен чрез съотношението между възрастовите групи 15 – 19 години и 60 – 64 години. В Благоевградска област той е 63,3%, а в Кюстендилска – много по-нисък (51,6%). И за двете области стойностите са по-ниски в сравнение със средната за България, или намалението на броя на работната сила в тях ще бъде по-интензивно (Регионални ... 2020).

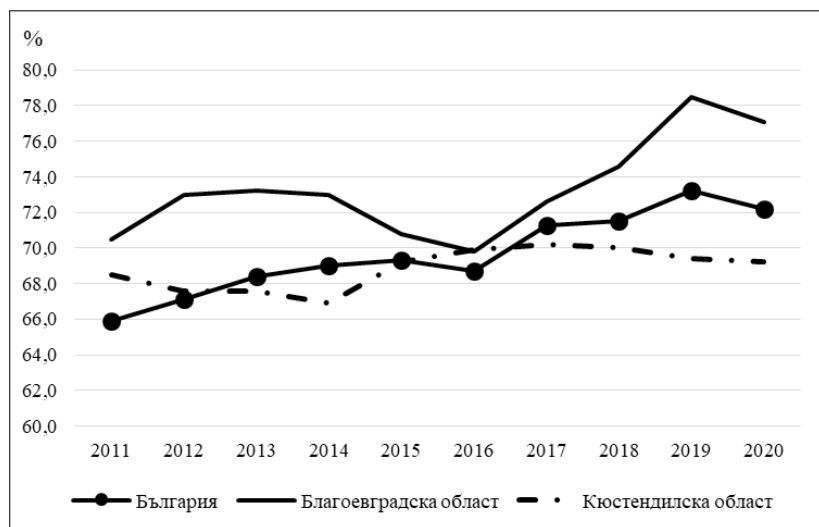
Таблица 8. Изменение на работната сила на възраст от 15 до 64 години и лицата извън работна сила в Благоевградска и Кюстендилска област в периода 2011 – 2020 г.

		България	Благоевградска област	Кюстендилска област
		(хил. души)		
2011 г.	Работна сила	3302,3	159,5	61,0
	Заети лица	2927,5	146,0	51,8
	Безработни лица	374,8	13,4	9,2
	Лица извън работна сила	3021,8	117,3	58,4
2015 г.	Работна сила	3276,0	151,5	55,0
	Заети лица	2973,5	135,7	47,8
	Безработни лица	302,5	15,8	7,2
	Лица извън работна сила	2834,9	116,6	56,4
2019 г.	Работна сила	3276,4	157,4	49,5
	Заети лица	3136,3	150,8	48,2
	Безработни лица	140,1	6,6	(1,3)
	Лица извън работна сила	2590,3	99,2	52,3

2020 г.	Работна сила	3190,4	152,0	48,5
	Заети лица	3024,3	141,0	46,2
	Безработни лица	166,1	11,1	(2.2)
	Лица извън работна сила	2633,2	102,3	52,1

Източник: „Инфостат“, НСИ 2021

Коефициентът на икономическа активност на населението на възраст от 15 до 64 години е един от най-важните показатели, характеризиращи състоянието и потенциала на пазара на труда. Той представлява относителният дял на икономически активните лица от общия брой на населението в същата възрастова група в дадена териториална единица. През разглеждания период се наблюдава голяма динамика в стойностите показателя в двете области (фиг. 15). През 2020 г. коефициентът на икономическа активност на населението в Благоевградска област достига 77,1%, като превишава средната за страната стойност от 72,2%, а в Кюстендилска е 69,2%, или с 3 процентни пункта по-нисък от този за страната. През изследвания период коефициентът на икономическа активност нараства в Благоевградска област с 6,6 процентни пункта, докато в Кюстендилска – едва с 0,7 процентни пункта. Единствено през 2016 г. стойностите на показателя са близки и в двете области и с тези за страната (фиг. 15).

Фигура 15. Коефициент на икономическа активност на населението на възраст от 15 до 64 години в периода 2011 – 2020 г. (%)

Източник: „Инфостат“, НСИ, 2021

Различията в стойностите и тенденциите на изменение на коефициента на икономическа активност на населението между двете области показват, че демографската и икономическа ситуацията в Благоевградска област е относително по-стабилна, отколкото в Кюстендилска.

Анализът на работната сила в двата района потвърждава тезата, доказана и от други изследвания, а именно, че след 2015 г. „[...] демографската динамика вече е доминантен фактор, влияещ на динамиката на броя на активното население и въпреки че коефициентът на икономическа активност на населението продължава да нараства, работната сила като брой лица бележи трайна тенденция на намаление“ (Симеонова-Ганева и колектив 2019, 44).

Важно значение за състоянието на пазара на труда имат и лицата извън работна сила, тоест лицата над 15 години, които не са нито заети, нито безработни през наблюдавания период. В контекста на задълбочаващи се неблагоприятни демографски процеси, те са важен потенциал за ефективното функциониране на трудовия пазар в двата района в средносрочен и дългосрочен хоризонт. Включването им в трудовия пазар е една от целите, заложени в Националния план за действие по заетостта (НПЗ) през последните годни. В края на периода техният брой намалява и в двата района, като относителният им дял от този за страната запазва едни и същи стойности – 3,9% за Благоевградска област и 1,9% за Кюстендилска (табл.8). Причините за съществуването на тази група лица в двата района са многобройни и сходни с тези за страната, като водещи са ниският им образователен и квалификационен статус, несъответствието между свободните работни места и притежаваната от тях квалификация, ниското заплащане на труда, липсата на мотивация за работа, полагането на грижи за болни и/или възрастни членове на домакинството и други.

През последните години на тази група лица се гледа като на един от основните резерви за повишаване предлагането на труд, който би могъл да компенсира поне част от дефицита от работна сила не само количествено, но и за определени професии, за които търсенето на работна сила е високо. Някои автори като Луканова (2007) аргументират позиция, че за възможностите за подобряване на заетостта в страната включването на тази група лица в пазара на труда ще доведе до увеличаване броя на заетите лица с нисък образователен статус. Други автори обаче – например Симеонова-Ганева и колектив (2019), идентифицират и прогнозираят секторните особености на дисбалансите на пазара на труда. Те посочват, че поради технологичната изостаналост на българската икономика и водещата роля на секторите търговия, промишленост, строителство, транспорт и хотелиерство и ресторантьорство в заетостта в средносрочен и дългосрочен план успешното

функциониране на пазара на труда ще зависи от покриването на дефицитите именно от нискоквалифицирани работници (такива със средно или основно и по-ниско образование). Постепенната технологична трансформация и реструктурирането на регионалната икономика в един по-далечен хоризонт неизменно ще са свързани с качествено реструктуриране на работната сила по отношение на умения и квалификация, като през следващите 15 години се очаква да има положителен ефект от включването на лицата извън работната сила на пазара на труда.

Демографски и образователни характеристики на работната сила

Едни от най-важните фактори за състоянието и динамиката на пазара на труда са демографските структури на населението като цяло и в частност – на работната сила.

Демографските процеси показват влошаване на възрастовата структура на работната сила на регионалните пазари на труда и в двете области. Застаряването на населението в трудоспособна възраст е важен показател за определяне потенциала на работната сила. Този процес се проявява с различна степен в двата района.

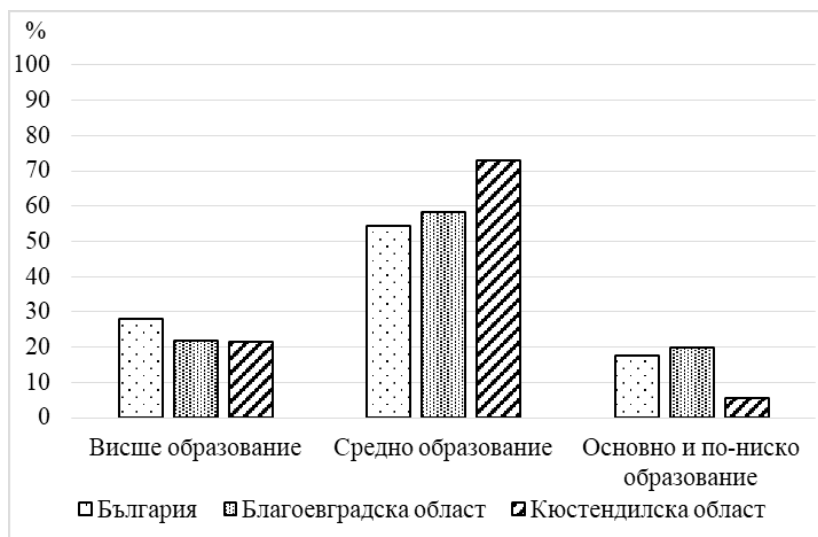
Работната сила в Благоевградска област се характеризира с по-млада възрастова структура в сравнение с тази в Кюстендилска и със средната за страната. През 2011 г. в областта най-голям е дялът на икономически активното население във възрастовата група от 20 до 44 години (53,4%). Отчита се тенденция на нарастване относителния дял на лицата на възраст между 45 – 59 години с четири процентни пункта спрямо 2001 г. В Кюстендилска област дялът на икономически активните лица на възраст от 20 до 44 години е 51,0%, като се регистрира застаряване на работната сила и увеличаване на контингента в по-високите възрастови групи. Относителните дялове на работната сила в Благоевградска област до 29 години (21,7%) и между 45 – 59 г. (35,9%) са по-високи от тези за Кюстендилска (съответно 18,0% и 30%) и за страната

(съответно 20,4% и 34,0%). По-големи различия във възрастовата структура на работната сила между двете области се наблюдават във възрастовия контингент над 60 години. В Благоевградска област делът на икономически активните лица на възраст над 60 години (4,3%) е много по-нисък от този за Кюстендилска (8,0%). Възрастовата структура на работната сила показва по-силно изразения процес на застаряване в Кюстендилска, отколкото в Благоевградска област.

Задълбочаването на процеса на застаряване на работната сила в съчетание с предизвикателства пред социално-икономическото развитие на районите, свързани с дигитализация и автоматизация на икономическите дейности, поставят по-високи изисквания за обучение, квалификация и нови уменията на работната сила (Roukova 2021). Това налага необходимостта от по-активно участие на работната сила във високите възрастови групи в различни програми и схеми за повишаване на тяхната квалификация. Но на този етап и в двете области се регистрира ниско участие.

Образованието и инвестициите в него са основен фактор за формирането на човешкия капитал и нормалното функциониране на пазара на труда. *„Образованието може да бъде получено както в традиционното училищно и университетско образование, така и посредством обучения на работното място, професионални специализации и други“* (Симеонова-Ганева, Р. 2006, 20). Един балансиран пазар на труда трябва да отговаря на търсените професии от работодателите на регионалните и локалните пазари на труда. Независимо от наличните възможности за обучение и преквалификация все още образователното равнище на населението е ниско и това се явява едно от най-важните предизвикателства пред заетостта в двете области. Работната сила в двата района се характеризира с по-нисък дял на лицата с висше образование спрямо този за страната (фиг. 16). Същевременно в двете области е нисък броят на лицата, включени в курсовете за повишаване на професионална квалификация, организирани от бюра-

та по труда и работодателите. Причините могат да се търсят както в слабия интерес от страна на работодателите в тяхното организиране, така и в липсата на мотивация на персонала. Значителни различия между двата района се отчитат сред работната сила с нисък образователен статус. Делът на лицата с основно и по-ниско образование е по-висок в Благоевградска област в сравнение с този в Кюстендилска и средния за страната (фиг. 16).

Фигура 16. Образователна структура на работната сила през 2019 г. (%)

Източник: Регионални профили. Показатели за развитие, 2020. Институт за пазарна икономика

Висока е степента на зависимост между образователното равнище на населението и образователната структура на заетостта, от една страна, а от друга – между образователния

статус на заетите лица и отрасловата структура на областните икономики. Образователната структура на заетите лица е показател за икономическата специализация на регионалните икономики. Сходна е тенденцията в Благоевградска и Кюстендилска област с тази в по-голяма част от административно-териториалните единици от NUTS 2 в страната по отношение на развитието на преработващата промишленост и услугите, където работят предимно хора със средно и средно професионално образование (Заетост ... 2020). Делът на заетите лица с тази образователна степен в двата района е над 55% (табл. 9). Търсенето на работна сила е най-високо за тази група лица и в двете области. Работещите с висше образование са на второ място въпреки интензивните миграционни и емиграционни движения на тази група население в трудоспособна възраст. По-голяма част от тях работят в хуманното здравеопазване, икономиката, образованието, търговията и в преработващата промишленост на двата района (Димитрова, Цв. и колектив 2014). На последно място са заетите с основно и по-ниско образование (табл. 9).

Таблица 9. Образователна структура на заетите лица в периода 2011 – 2019 г. (%)

	2011 г.			2015 г.			2020 г.		
	Висше образование	Средно образование	Основно и по-ниско образование	Висше образование	Средно образование	Основно и по-ниско образование	Висше образование	Средно образование	Основно и по-ниско образование
България	28,0	60,5	11,5	32,3	57,1	10,6	32,9	55,9	11,2

Пазар на труда в Благоевградска и Кюстендилска област

Благоевградска област	17,3	67,4	15,3	21,8	61,2	17,0	23,1	63,9	13,0
Кюстендилска област	24,3	69,6	6,1	28,8	63,7	7,5	26,7	68,5	4,8

Източник: „Инфостат“, НСИ, 2021

През 2020 г. 13% от заетите лица в Благоевградска област са с основно и по-ниско образование при стойност на показателя 11,2% за страната. Те са ангажирани основно в преработващата промишленост, строителството и земеделието. Развитието предимно на нискотехнологични производства, строителството, производството на продукция с ниска себестойност, традиционно ниското образователно равнище при българските мохамедани в района са сред значимите фактори за по-високия дял на заетите лица с основно и по-ниско образование в сравнение със средната стойност за страната и Кюстендилска област. Наблюдаваните през последното десетилетие тенденции на повишаване на заетостта сред лицата с висше образование и намаляване при тези с основно и по-ниско образование се очаква да продължат и в дългосрочен период (табл. 9).

Структурата на заетите лица по степен на завършено образование в Кюстендилска област е сходна с тази на Благоевградска и страната. Относителните дялове на заетите с висше и средно образование са по-високи в регионалната структура в сравнение със структурите на Благоевградска област. През изследвания период в Кюстендилска област е регистриран много по-нисък дял на заетите лица с основно и по-ниско образование (табл. 9).

В края на изследвания период нараства дялът на висшистите и намалява този при заетите със средно и по-ниско образование и в двете области. Отчетеното увеличение в Благоевградска област е по-високо, отколкото в Кюстендилска (табл. 9).

Този процес се дължи на подобряването на образователната структура на населението и на слабото увеличаване на възможностите за трудова реализация на високообразована работна сила.

На регионалните пазари на труда и в двата района остава по-високото търсенето на работна сила без квалификация и специалност, въпреки че ниската степен на образование и квалификация е определяща за по-дългия престой на пазара на труда на безработните лица. През 2011 – 2020 г. в Благоевградска и Кюстендилска област между 60 – 80% от обявените свободните работни места (на първичния и вторичния пазара на труда) са без изискване за специалност. Висок е и броят на обявените свободни работни места за лица със средно образование и в двете области, където се развиват дейности от вторичния сектор. Този факт доказва неблагоприятните тенденции в икономическото развитие на районите, което води до нисък размер и ръст на работните заплати и нисък жизнен стандарт на населението.

Образователната и професионалната структура на безработните лица определя продължителността на престоя им на пазара на труда. От таблица 10 се вижда, че не се наблюдават съществени различия между Благоевградска и Кюстендилска област в образователния статус на безработните лица. И в двата района най-голям е дялът на регистрираните безработни лица със средно образование, следвани от тези с основно и по-ниско и висше (табл. 10). Тази социална характеристика сред регистрираните лица е характерна за цялата страна, като през периода 2015 – 2019 г. областите се характеризират с по-нисък относителен дял на лицата с висше образование от средния за страната.

Изследване на Жекова и Димова (2016) установява, че най-малка вероятност за краткосрочна и за дългосрочна безработица има при лицата с по-високо равнище на образование.

Таблица 10. Образователна структура на регистрираните безработни лица (%)

	2015 г.			2019 г.			2020 г.		
	Висше образова- ние	Средно образо- вание	Основно и по-ниско образо- вание	Висше образова- ние	Средно образо- вание	Основно и по-ниско образо- вание	Висше образова- ние	Средно образо- вание	Основно и по-ни- ско образование
България	10,4	41,9	47,7	12,7	44,0	43,3	13,9	46,2	39,9
Благоевградска област	8,9	43,4	47,7	9,8	48,6	41,6	10,5	51,3	38,2
Кюстендилска област	9,8	45,1	45,1	10,3	48,7	41,0	11,0	50,1	38,6

Източник: Агенция по заетостта, Министерство на труда и социалната политика, 2015 – 2020, изчисления на автора

В Благоевградска област се намират две от общините с най-висока безработица в страната – Белица и Якоруда, в които ясно е изразена силната зависимост между равнището на безработица и високия дял на българомохамедани с по-ниски образователни равнища.

Нивото на образование е и един от факторите, определящи както участието на населението в пазара на труда, така и неговия жизнен стандарт. По-голям риск от попадане в бедност имат хората с основно и по-ниско образование. Двете гореспоменати общини се отличават не само с висока безработица, но и с висок дял на населението с основно и по-ниско образование, което определя ниските трудови доходи (съответно 6954 лв. годишно за Белица и 6 456 лв. за Якоруда през 2016 г.). В тях относителният дял на бедните хора е над 30% при стойности за областта 16,5% (Рюстем

и колектив 2018). Населението тук е заето предимно в дървообработването и в малки по големина и брой шивашки фирми. Сходна е ситуацията в общините Бобошево и Трекляно, с тази разлика, че в тях водещата причина не е етническият състав на населението, а високият брой на възрастните хора. През 2018 г. относителният дял на бедните лица е съответно 40,3% и 38,8% – два пъти по-висок от средното равнище за Кюстендилска област (23,2%) (НСИ). Според изследване на Рюстем, Р. и колектив (2018) за бедността в Република България Кюстендилска област се отличава с най-висок дял на населението, живеещо под линията на бедност в Юго-западния район за планиране.

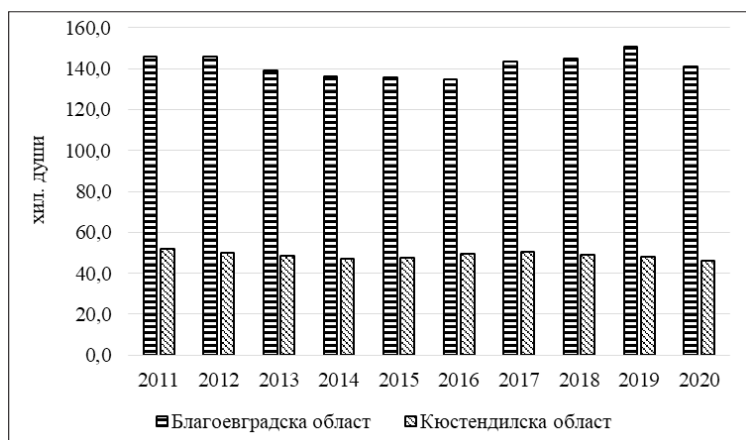
Анализът на образователната структура на населението и безработните лица, незначителните изменения в секторната структура на областните икономики, както и резултати от предишно изследване на автора дават основание да се обобщи, че в средно-срочен аспект безработицата сред лицата с основно и по-ниско образование ще намалее за сметка на лицата със средно и висше образование.

4.2. Заетост

Регионалните различия в броя на трудоспособното население в съчетание с местните социално-икономически условия за труд в двете области определят териториалната диференциация в заетостта. Благоевградска област се отличава с приблизително три пъти по-голям брой работна сила, в това число и на заети лица, в сравнение с Кюстендилска (табл. 8). През 2020 г. в Благоевградска област заетите лица са 141 хил. души, с което се нарежда на 5 място в страната след София-град, Пловдив, Варна и Бургас. В сравнение с не, в Кюстендилска област заети са 46 хил. души (2020, НСИ) и тя заема едно от последните места в страната.

Тенденцията в изменението на броя на заетите лица в двете области показва намаление и тя е противоположна на тенденцията на нарастване за страната. В тях се отчита спад в броя на заетите

лица в периода 2011 – 2020 г. (фиг. 17). В Благоевградска област намалението е с 3,4%, а в Кюстендилска броят на заетите лица намалява с 10,8%. Основните фактори за тези тенденции са намаляването на броя на работната сила, икономически трудности, недостатъчната инвестиционна активност и ефектът от пандемичната обстановка през 2020 г. върху заетостта.

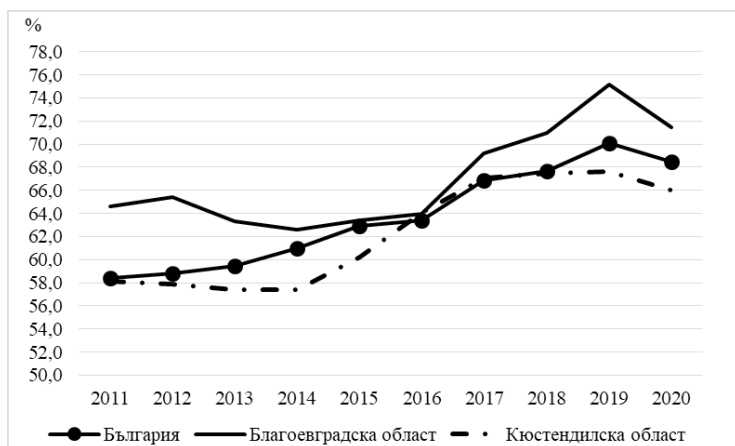

Фигура 17. Динамика на заети лица от 15 – 64 години в периода 2011 – 2020 г.

Източник: „Инфостат“, НСИ, 2021

Намаляването на броя на заетите лица в частния сектор е много по-голямо, отколкото на работещите в публичния сектор, което се дължи на икономическата нестабилност на микро- и средните фирми. В периода 2015 – 2020 г. най-голям спад в броя на заетите лица се наблюдава в преработващата промишленост с 20,3% за Благоевградска област и с 12,3% за Кюстендилска. От друга страна, нараства броят на заетите лица в други икономически дейности от сектора на услугите.

Различията по отношение на равнището на заетост между Кюстендилска и Благоевградска област и страната могат да се проследят на фиг. 18. В периода 2011 – 2020 г. показателят отчита увеличаване на стойностите и в двата района, като се наблюдават известни различия в тенденциите през отделните години (фиг. 18). През 2019 г. коефициентът на заетост в Благоевградска област достига най-високите си стойности (75,2%), след което намалява. В сравнение с началото на периода ръстът му е със 7 процентни пункта. До 2018 г. стойностите на показателя за Кюстендилска област и страната са сходни, но в последните години стойността за областта е много по-ниска.

Фигура 18. Изменение на коефициента на заетост на населението на 15 – 64 години в Благоевградска и Кюстендилска област в периода 2011 – 2020 г. (%)

Източник: Наблюдение на работната сила, НСИ, 2020

В двете области с най-голямо значение за функционирането на регионалните пазари на труда и за заетостта имат предприятията

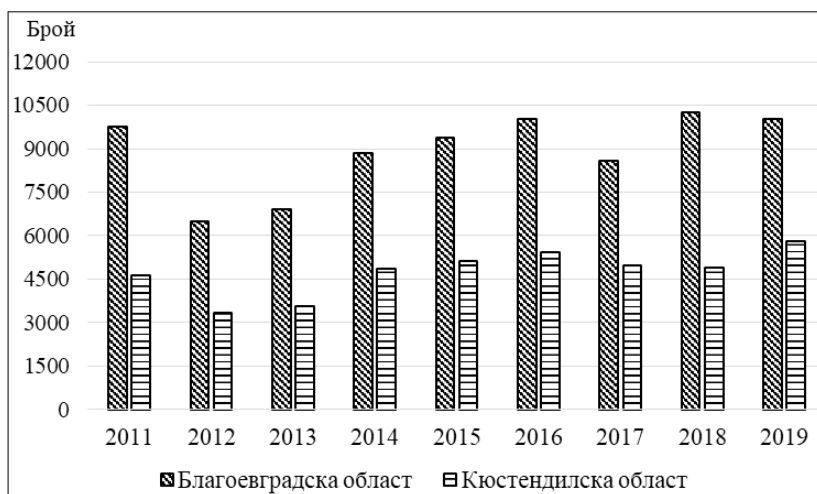
от третичния сектор, следвани от тези във вторичния и първичния. В услугите е и най-голям дялът на заетите лица (над 50%) – тенденция, характерна за цялата страна. Същевременно през разглеждания период работните места, осигурявани от сектора, увеличават своя дял, но все още не могат да изпреварят тези от „Индустрията“, чийто брой също бележи ръст.

В третичния сектор в структурата на областните икономики се наблюдава и най-голямо нарастване на заетите лица тенденция, характерна за цялата страна. Според доклад на Европейската комисия за пазара на труда (Labour... 2017) най-голямо нарастване на заетостта на национално равнище се отчита в дейностите ресторантьорство и хотелиерство, в създаването и разпространението на информация и информационни продукти и комуникационните дейности. През 2020 г. въпреки извънредните социално-икономически ограничения броят на заетите лица в третичния сектор в Благоевградска област нараства спрямо 2011 г. Независимо от този факт и от нарастването на дела на услугите в създаваната брутна добавена стойност в областите стандартът на живот на населението в по-голяма част от общините на двата района не е висок и не се подобрява. Рискът голяма част от населението да живее в бедност, е висок в резултат на ниското заплащане на труда. През 2019 г. дялът на населението в риск от социално изключване в Благоевградска област е 30,5%, а в Кюстендилска – 33,3%, при средни стойности за страната от 32,1%.

Относителният дял на заетите лица в селското, горското и рибното стопанство през 2019 г. е много нисък – 1,5% за Благоевградска област и 1,8% за Кюстендилска. В Благоевградска област се наблюдава силно противоречива ситуация – сравнително ниска заетост в селското стопанство и висок брой на земеделските стопанства. Броят на заетите и наетите лица в тази дейност е малък, което се дължи на по-големия брой на самонаети лица, включително неплатените семейни работници и на земеделските про-

изводители за собствена консумация. Делът на семейна работна сила е над 90%. По-голяма част от земеделските стопанства са малки и ниско продуктивни.

На регионалните пазари на труда в областите се наблюдава тенденция на нарастване на заетостта до 2019 г. при нарастващ брой на обявените свободни работни места (фиг. 19). Търсенето на работна сила нараства. През анализирания период увеличението на обявените свободни работни места в Кюстендилска област (25,7%) е приблизително осем пъти е по-голямо спрямо Благоевградска (3,0%).

Фигура 19. Динамика в броя на обявените свободни работни места на първичния пазар на труда в Благоевградска и Кюстендилска област в периода 2011 – 2019 г.

Източник: ДРСЗ Благоевград, 2021; Агенция по заетостта, Министерство на труда и социалната политика

Над 2/3 от заявените работни места в бюрата по труда са на първичния пазар – 82,4% за Благоевградска област и 80% за Кюстендилска (2017 г.), като по-голяма част от тях са заявени от микро- и малките предприятия в частния сектор. Различията в броя на населението в районите, както и по-високата териториална концентрация на стопански субекти, административни и социални дейности в общинските центрове на Благоевградска област обуславят по-високия брой обявени свободни работни места на първичния пазар на труда. Останалите работни места са разкрити по субсидираната заетост, като от тях най-голям е дялът на тези по реализираните схеми.

Структурата на търсенето на работна сила показва, че сред най-търсените професии в двата района през целия период на изследване са тези в дейностите производство на текстил, облекло и обувки, хотелиерство, ресторантьорство и търговия. Тези отрасли, заедно с производството на хранителни продукти и напитки, са с важно значение за разкриването на нови работни места на пазара на труда. В структурата на обявените свободни работни места най-висок е дялът на местата за неквалифициран труд от преработващата индустрия. По отношение на търсенето на специалисти предишни изследвания на автора и проучване на Симеонова-Ганева и колектив (2014) сред бизнеса в Благоевградска област разкриват, че работодателите на анкетираните фирми чувстват недостиг и на високо квалифицирани кадри, специалисти в сферата на икономиката, в административните и спомагателните дейности, транспорта, складиране и пощи и информационни дейности. Много нисък е дялът на работни места в иновативните производства, финансово-застрахователните дейности и научните изследвания.

Благоевградска област има по-добър демографски и икономически потенциал и възможностите за заетост са по-благоприятни от тези в Кюстендилска. Независимо от това и двата района се нуждаят от конкретни стратегии и мерки за развитие, съобразени с регионалните особености на заетостта.

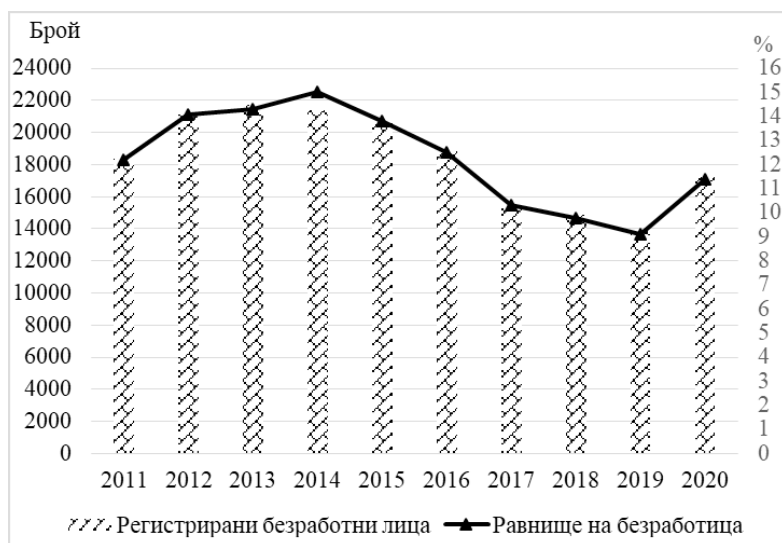
4.3. Безработица

Наред с анализа на заетостта, неразделна част от оценката за състоянието на пазара на труда е безработицата. Измененията в броя и характеристиките на безработните лица и на коефициента на безработица са едни от най-важните индикатори за функционирането на пазара на труда, за търсенето и предлагането на работна сила и за степента на икономическо развитие на административно-териториалните единици от различен ранг.

През целия разглеждан период Благоевградска област се отличава с висок брой безработни лица, като през 2020 г. в бюрата по труда в са регистрирани 17 206 души (7,1% от всичките в страната) (фиг. 20). Областта заема трето място по брой безработни лица сред административно-териториалните единици от ниво NUTS 3 в страната след София-град и Монтана, независимо от утвърждаването ѝ като туристически център и прилаганите от Агенцията по заетостта насърчителни мерки и програми. Това е резултат от слабия икономически ръст през последните години, от наличието на структурен дисбаланс на регионалните и местните пазари на труда и от „[...] свиването през последните години на два отрасъла, които доскоро бяха водещи за местната икономика – производството на дрехи и производството на тютюневи изделия“ (Регионални... 2020, 8). По-малък е броят на новорегистрираните безработни лица между 2017 г. и 2019 г., след което бележи отново ръст вследствие настъпването на световната здравна епидемия. През 2020 г. равнището на безработицата в Благоевградска област е 11,4% – по-високо в сравнение със средното за страната (7,4%). Спрямо 2011 г. коефициентът на безработица в района намалява, но с ниски стойности (фиг. 20).

Слабото намаление на броя на безработните лица с 6,9% и на коефициента на безработица в периода 2011–2020 г., както и високият дял на текущо икономически неактивните лица от трудоспособното население в Благоевградска област водят до затруднения във функционирането на пазара на труда въпреки прилаганите

мерки от дирекция „Регионална служба по заетостта“ (ДРСЗ) Благоевград. През 2020 г. броят на лицата извън работната сила на възраст 15 – 64 години е 45,1 хил. души, което представлява 24,5% от трудоспособното население. Тази ситуация на пазара на труда в областта се дължи на редица причини, включително и на закриването на работни места.

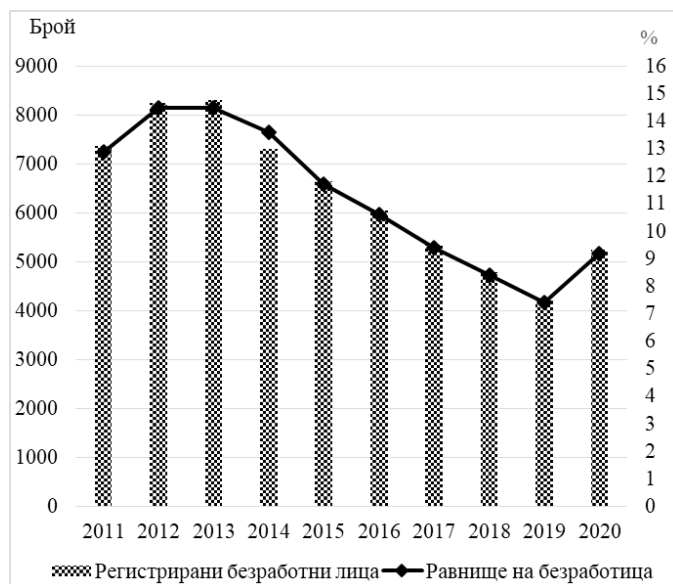
Фигура 20. Динамика на регистрираните безработни лица и на коефициента на безработица в Благоевградска област в периода 2011 – 2020 г.

Източник: Агенция по заетостта, Министерство на труда и социалната политика, 2021

През изследвания период Кюстендилска област се характеризира с по-нисък брой на безработни лица и на коефициент на безработица в сравнение стойностите на показателите за Благо-

евградска. През 2020 г. средногодишният брой на безработните лица в областта е 5 259 души (2,2% от тези в страната). Коефициентът на безработица е 9,2%, с което заема 14-то място сред областите в страната (фиг. 21).

През 2011 – 2020 г. посоката на изменение на показателите в Кюстендилска област е сходна с тази в Благоевградска. Броят на регистрираните безработни лица и коефициентът на безработица в областта нараства до 2013 г. под въздействието на последиците от глобалната финансова криза. След това следва период на намаление и през 2020 г. отново е регистриран ръст в стойностите на показателите в резултат основно на въведените ограничителни мерки, свързани с разпространението на COVID-19 (фиг. 21). Новорегистрираните безработни лица в бюрата по труда са освободени основно от малките и средните предприятия в сферата на ресторантьорството, хотелиерството, транспорта и преработващата промишленост. През 2020 г. спрямо 2011 г. броят на безработните лица в Кюстендилска област намаляват със стойност от 28,6%, която е много по-висока в сравнение с тази за Благоевградска област, но по-ниска от средната за страната (37,8%). Равнището на безработица намалява с 3,7 процентни пункта.

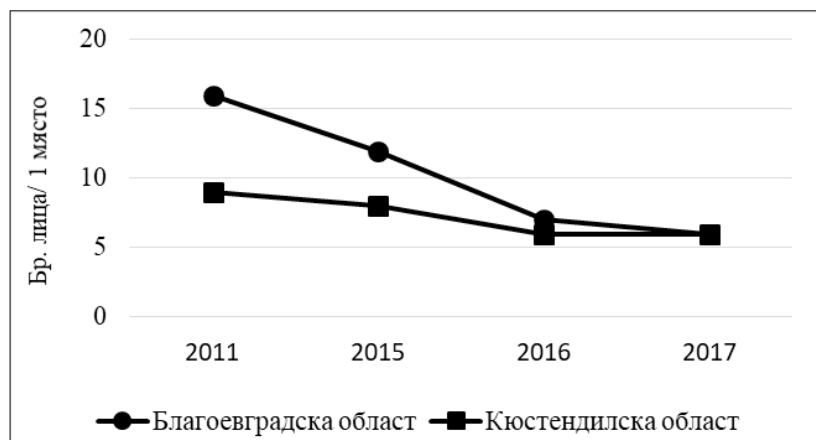
Фигура 21. Динамика на броя на регистрираните безработни лица и на коефициента на безработица в Кюстендилска област за периода 2011 – 2020 г.

Източник: Агенция по заетостта. Министерство на труда и социалната политика, 2021

След 2017 г. се увеличава вариацията в равнището на безработица както между двете области, така и към средното за страната ниво, което е белег за задълбочаване на неблагоприятните тенденции в регионалните пазари на труда и в териториалните различия. Сравнявайки стойностите на показателя в началото и края на периода, се вижда, че разликата между двата района през 2020 г. е 2,2 процентни пункта и е много по-висока в сравнение с тази през 2011 г., когато тя е била само 0,4 процентни пункта.

Независимо от отчетения спад в броя на безработните лица състоянието на пазара на труда в областта не е стабилно. Високият брой на лицата извън работна сила и на тези в пенсионна възраст, заедно с ограничените икономически възможности за трудова реализация на населението в активна възраст, затрудняват функционирането на пазара на труда. В края на 2020 г. текущо икономически неактивните лица представляват 32,9% от трудоспособното население в областта.

Важен показател, оценяващ състоянието както на националния, така и на регионалните пазари на труда е натискът на пазара на труда. Анализът на броя на безработните лица, конкуриращи се за едно обявено свободно място, в двете области разкрива намаляване на натиска на регионалните пазари на труд до 2019 г. Съществени различия в натиска на пазара на труда се наблюдават между Благоевградска и Кюстендилска област в посткризисния период, когато броят на безработните лица е все още висок, а този на заявените свободни работни места – нисък. През 2011 г. в Благоевградска област броят на безработните лица, конкуриращи се за едно свободно място, е най-голям – 16:1. За същата година Кюстендилска област се характеризира с много по-ниско напрежение на пазара на труда – 9:1 (Агенция ... 2021). След 2015 г. различията в броя на безработните лица на едно обявено свободно работно място между районите намаляват (фиг. 22).

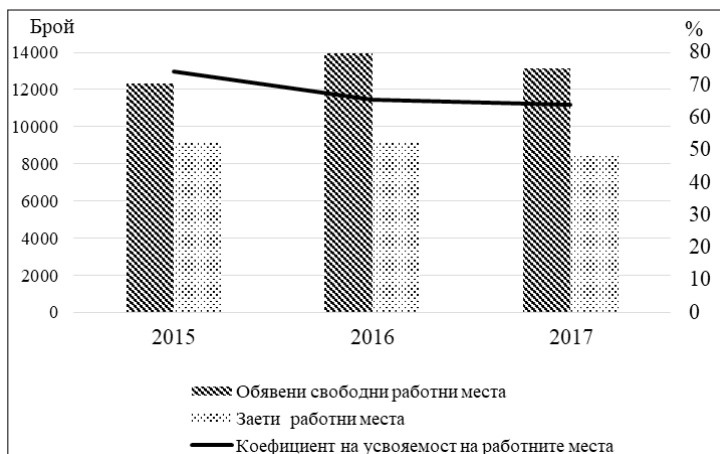
Фигура 22. Напрежение на регионалните пазари на труда в Благоевградска и Кюстендилска област

Източник: Агенция по заетостта, Министерство на труда и социалната политика, 2020

Друг показател, характеризиращ състоянието на пазара на труда, е коефициентът на усвояемост на работните места⁴⁾. Анализът на ситуацията на двата регионални пазара показва известни различия между тях. Пазарът на труда в Благоевградска област се характеризира с ниска усвояемост на работните места, което разкрива наличието на значителен структурен дисбаланс – тенденция, която продължава вече две десетилетия. По-ранни изследвания на автора (2017) върху пазара на труда в Благоевградска област установяват структурни несъответствия между търсенето и предлагането на работната сила през периода 2001 – 2011 г. От фиг. 23 се вижда, че през периода 2015 – 2017 г. е налице тенденция на понижаване

4. В монографията показателят е изчислен като съотношение между броя на заетите места и общия брой обявени свободни работни места в ДРСЗ – Благоевград.

на стойностите на показателя при увеличаващ брой обявени свободни работни места в бюрата по труда. През 2017 г. коефициентът на усвояемост за областта е нисък – едва 64,1%, при 74,2% през 2015 г. Броят на незаетите работни места в областта нараства.

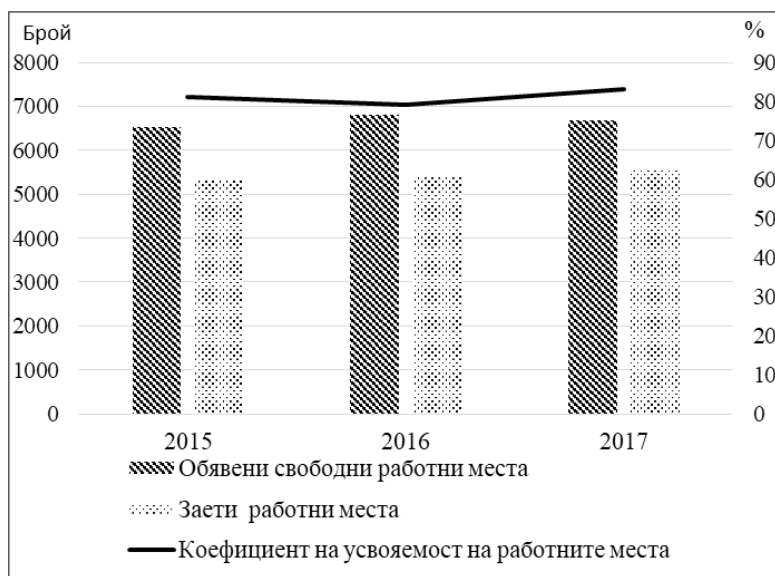

Фигура 23. Усвояемост на работните места в Благоевградска област в периода 2015 – 2017 г.

Източник: Агенция по заетостта. Министерство на труда и социалната политика, 2017

Предпочитанията на регистрираните безработни лица за определена трудова дейност, непривлекателността на по-голяма част от предлаганите работни места, ниското заплащане, съществуващото разминаване между образованието и квалификацията на безработните лица и потребностите на пазара на труда от работна сила с необходимото професионално образование и „доброволната безработица“ са сред водещите причини за ниската усвояемост на обявените свободни работни места в Благоевградска област.

Противоположна е ситуацията на пазара на труда в Кюстендилска област. През 2017 г. коефициентът на усвояемост е с по-високи стойности (83,2%) в сравнение с този за Благоевградска област. През периода 2015 – 2017 г. той нараства при увеличаващ се брой на обявените и на заетите свободни работни места (фиг. 24). По-малките възможности за намиране на работа в областта и нуждата от доходи принуждават хората да не отказват предоставените им от регионалните бюра по труда работни места независимо от характера и възнаграждението.

Фигура 24. Усвояемост на работните места в Кюстендилска област в периода 2015 – 2017 г.

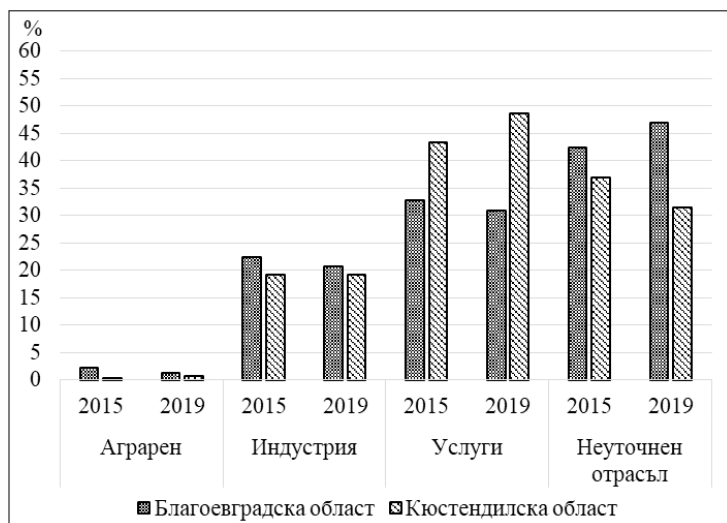
Източник: Агенция по заетостта. Министерство на труда и социалната политика, 2017

Последиците от ниската усвояемост на работните места, от съществуващия баланс/ дисбаланс на регионалните пазари на труда намират проявление в различни аспекти на икономическата, социалната и демографската среда на Благоевградска и Кюстендилска област.

Разпределение на новорегистрираните безработните лица по икономически сектори

Разпределението на новорегистрираните безработни лица по икономически сектори в двете области през разглеждания период е сходно с това на заетите лица. Най-високо предлагане на работна сила на пазара на труда се отчита от секторите „Услуги“ и „Неуточнен отрасъл“, което е резултат от секторната структура на областните икономики (фиг. 25). През 2019 г. новорегистрираните безработни лица в бюрата по труда, освободени от третичния сектор в Благоевградска област, представляват 31 % от цялата съвкупност при 48,6% за област Кюстендил. В сравнение с 2015 г. техният дял нараства.

В периода 2015 – 2019 г. най-малък е относителният дял на безработните лица, освободени от аграрния сектор, като се отчита положителен тренд на изменение. Регионалните особености на икономическите профили на двата района обуславят различията в изменението на броя на новорегистрираните безработни лица в бюрата по труда, освободени от сектор „Индустрия“. През 2019 г. спрямо 2015 г. в Кюстендилска област се наблюдава слабо покачване на предлагането на работна сила от сектора, докато в Благоевградска област то намалява (фиг. 25).

Фигура 25. Секторна структура на новорегистрираните безработни лица в Благоевградска и Кюстендилска област (%)

Източник: ДРСЗ – Благоевград, 2021

Възрастова структура на регистрираните безработни лица

Според Илиева (2012) „Разпределението на безработните по възраст, пол и местоживеее е най-синтезираният резултативен израз на влиянието на демографските, социално-икономическите и личностни фактори и условия върху размера на безработицата“ (с. 230).

С най-голям дял във възрастовата структура на регистрираните безработни лица са лицата на възраст над 55 години, като техният дял през 2017 г. в Благоевградска област (25,9%) е по-висок в сравнение с този в Кюстендилска (21,7%). Високият дял на тази възрастова група безработни лица се дължи на реформите в пенсионната система, в резултат на която „[...] нарастващи

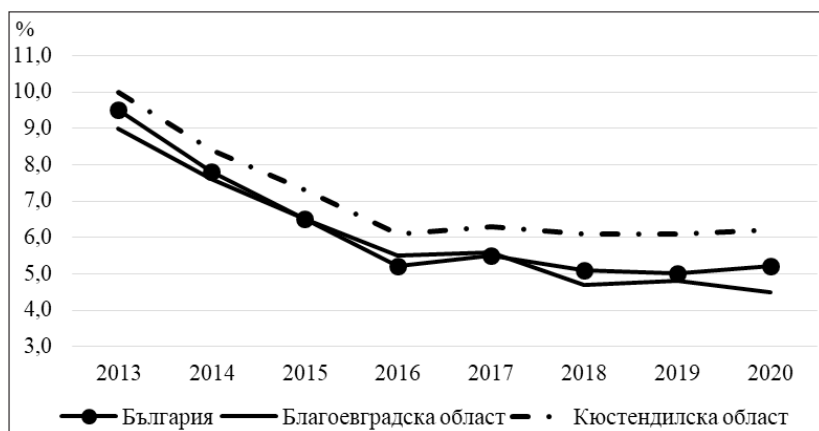
брой възрастни влизат в контингента на безработните, вместо да преминат в групата на пенсионерите. Пазарът на труда не е абсорбирал изцяло по-голямото участие на възрастните в работната сила в резултат от пенсионната реформа” (Възможности... 2011, 187). Други фактори за високия дял са зас- таряването на населението, структурните дисбаланси на пазари- те на труд и слабо участие на безработни лица в по-горните възрастови групи в организираните от бюрата по труда обучения. По данни на Агенцията по заетостта през 2017 г. в курсовете за обучение в Държавно предприятие „Българо-германски център за професионално обучение“, организирани от бюрата по труда на територията на двете области, са включени 12 души.

Безработицата сред лицата до 24-годишна възраст в двата района следва общата тенденцията на изменение на изслед- вания показател за страната. Независимо от очертаващата се тенденция на намаление през последните 10 години в резултат на стабилизирането на пазара на труда младежката безработи- ца в двете области остава висока (фиг. 26). Един от факторите за това е високият дял на младежи с ниско образование и на деца, отпадащи от образователната система, което в определе- на степен се дължи на високия дял българо-мохамедани в Бла- говевградска област. Други фактори са структурните дисбалан- си на регионалните пазари на труд, трудностите, които срещат младите хора при намиране на работа, липсата на мотивация, свързана със заплащането на труда и условията на работа, не- съответствието между изискванията на работодателите и уме- нията на младежите.

Особено висок е делът на безработните лица на възраст до 24 г. и в двата района в началото на периода, когато областните ико- номики все още не са успели да се възстановят след финансова- та криза. Младежите са сред първите, които губят своята работа в условия на намалено търсене на работна сила (Кръстева 2019, по Vanderbenghe 2010). След 2014 г. относителният дял на безра-

ботните младежи до 24-годишна възраст от общата съвкупност регистрирани безработни лица намалява и през 2020 г. спада до стойности съответно 4,5% за Благоевградска и 6,2% за Кюстендилска област (фиг. 26).

В област Кюстендил проблемът с младежката безработица е по-силно изразен в сравнение с Благоевградска област и със страната в резултат на разликата в икономическата среда и на етническия състав на населението (фиг. 26).

Фигура 26. Относителен дял на безработните младежи до 24-годишна възраст от общия брой безработни лица в Благоевградска и Кюстендилска област в периода 2013 – 2020 г.

Източник: Агенция по заетостта, Министерство на труда и социалната политика, 2021

Друг проблем, едновременно разкриващ и водещ до редица социални и икономически проблеми в областите, е високият дял на безработните младежи със средно, основно и начално образование. Делът на безработните младежи с основно и по-ниско образование в двете области надхвърля 40%. През 2019 г. той е 44% в

Благоевградска област и 43% в Кюстендилска (Годишен ... 2020). По-високото равнище на завършено образование и наличието на придобита специалност са фактори, обуславящи както по-ниска безработица сред младите хора, така и по-големи възможности за трудова реализация. Делът на безработните лица до 24-годишна възраст с висше образование в двете области е нисък – 11%.

Включването и реализирането на младите хора на пазара на труда е едно от най-важните предизвикателства пред националните, регионалните и местните пазари на труд. С оглед постигането на тази задача в двете области се реализират редица програми по Националния план за изпълнение на Европейската гаранция за младежта 2014 – 2020 г. Основната им цел е насочена към ограмотяване на безработните младежи от малцинствените групи; преквалификация с оглед задоволяване потребностите на пазара на труда; придобиване на професия и опит чрез осигуряване на стаж; стимулиране на предприемачеството (Национален план... 2014).

Дирекция „Регионална служба по заетостта“ – Благоевград, ежегодно провежда информационни срещи с ученици и студенти, организира младежки борси и Дни на работодателя. През 2017 г. са проведени две младежки трудови борси и 36 на брой ни на работодателя, на които са обявени 1 488 свободни работни места, по които е осигурена заетост на 1 070 души (Информационен... 2018). Според информационния обзор на Агенцията по заетостта (2018) на пазара на труда в двете области се реализират различни насърчителни мерки и програми, като:

- процедура „Младежка заетост“ по ОП „Развитие на човешките ресурси“, чрез която на младежите се осигурява обучение и придобиване на стаж в различни икономически дейности съответстващи на техните интереси и образование (към 31.12.2017 г. 1823 регистрирани безработни млади хора са започнали работа, като 341 от тях по третата процедура);

- схема „Обучения и заетост за младите хора“, по която към края на 2017 г. е осигурена заетост на 1421 младежи;

- регионални планове за трудова заетост на младежта (RePLAY) в Благоевградска област;
- „Нова възможност за младежка заетост“, „Безработни младежи до 29 години, наети за чиракуване“ и други.

Продължителна безработица

Продължителната безработица е едно от най-значимите предизвикателства не само пред пазара на труда, но и пред цялата социално-икономическа система на страната. Различията във възрастовата и етническата структура, образователния и квалификационния статус на регистрираните безработни лица влияят върху престоя им на регионалните пазари на труда. По-ниското образование и липсата на квалификация обуславят по-малката възможност за намиране и започване на работа в рамките на 1 година (Илиева 2012). Заплашени от риск да попаднат в групата на продължително безработните лица на пазара на труда (от една или повече години), са и тези в по-горните възрастови групи. Етническите особености на населението в Благоевградска област и високият брой на лицата с основно и по-ниско образование и в двата района водят до по-висок дял на лицата с регистрация в бюрата по труда над една година от средния за страната (табл. 11).

Таблица 11. Дял на продължително регистрираните безработни лица в бюрата по труда от общия брой на безработните в Благоевградска и Кюстендилска област в периода 2011 – 2019 г. (%)

	Относителен дял на регистрираните безработни лица с престой на пазара на труда над 1 г. (%)		
Години	България	Благоевградска област	Кюстендилска област
2011	35,5	37,6	37,6
2012	32,6	33,9	34,6
2013	33,0	35,5	36,8
2014	37,8	40,0	38,4

2015	44,1	47,9	42,5
2016	41,5	43,6	36,7
2017	37,0	36,9	31,7
2018	32,1	33,2	30,0
2019	25,8	25,4	26,6
2020	19,6	20,1	21,6

Източник: Агенция по заетостта. Министерство на труда и социалната политика, 2021

Различията в относителния дял на продължително безработните лица между Благоевградска и Кюстендилска област са минимални с тенденция към намаляване в края на разглеждания период (табл. 11). Най-големи разлики се отчитат в периода 2015 – 2018 г. Както относителният дял, така и броят на продължително регистрираните лица в двата района намалява, като спадът в Кюстендилска област е по-голям спрямо този в Благоевградска. Независимо от това в регионален аспект областите се отличават с по-висок дял на продължително безработните лица на пазара на труда. През 2020 г. по този показател областите са почти с еднакви стойности и се нареждат съответно на 14-о и 15-о място в страната. Спрямо 2011 г. позициите на двата района остават непроменени независимо от прилаганите мерки и програми на национално ниво.

4.4. Регионални политики за пазара на труда

Неблагоприятни тенденции в демографското развитие и тяхното отражение върху регионалните пазари на труда представляват предизвикателство пред държавното управление и бизнеса, което налага разработването на нови, ефективни инструменти и мерки с дългосрочен характер, насочени към конкретни проблеми и територии. Това, от своя страна, поражда необходимостта от детайлно анализиране и оценка на резултатите от действащите програми и мерки по активната политика на пазара на труда.

Активната политика на регионалните пазари на труд в двете области се осъществява от дирекция „Регионална служба по заетостта“ – Благоевград, и работещите към нея 7 регионални дирекции бюра по труда (ДБТ – Благоевград; ДБТ – Разлог; ДБТ – Гоце Делчев; ДБТ – Петрич; ДБТ – Сандански; ДБТ – Кюстендил, и ДБТ – Дупница). Те обслужват двете области и включените в тях 23 общини (фиг. 27).

Фигура 27. Териториален обхват на дирекция „Регионална служба по заетостта“ Благоевград:

1 – областен център; 2 – общински център; 3 – държавна граница; 4 – областна граница; 5 – общинска граница; 6 – общини, обслужвани от ДБТ – Кюстендил; 7 – общини, обслужвани от ДБТ – Дупница; 8 – общини, обслужвани от ДБТ – Благоевград; 9 – общини, обслужвани от ДБТ – Сандански; 10 – общини, обслужвани от ДБТ – Петрич; 11 – общини, обслужвани от ДБТ – Разлог; 12 – общини, обслужвани от ДБТ – Гоце Делчев

Източник: ДРСЗ – Благоевград

Провежданата в Благоевградска и Кюстендилска област политика на пазара на труда е част от общоевропейската и националната политика. Разработването и прилагането ѝ е в съответствие с българското законодателство, с европейските директиви и стратегии.

Основните цели на активната политика на пазара на труда в разглежданите райони са насочени към намаляване равнището на безработица, нарастване на заетостта чрез разкриване на нови работни места, повишаване квалификацията на работната сила и намаляване структурните дисбаланси на пазара на труда. Политиката се реализира чрез прилагането на голям брой национални и регионални програми за заетост и мерки в съответствие със Закона за насърчаване на заетостта (ЗНЗ), насочени към целевите групи на пазара на труда (регистрирани безработни лица и работодатели) и към стимулиране на предприемачеството.

По-голямата част от прилаганите мерки на национално и регионално ниво са с краткосрочен характер, докато предизвикателствата пред пазара на труда са с дългосрочен (Младежката... 2014). Друг недостатък, който може да се посочи, е липсата на информация за какъв период от време включените лица в програмите са запазили работните си места. В тази връзка, считаме, че е необходима промяна в провежданата полити-

ка на пазара на труда. Тя трябва за бъде насочена не само към намаляване броя на безработните лица и организирането на образователни и професионални курсове на работната сила, но и към намаляване на вътрешнообластните и междуобщинските различия на регионалните пазари на труда. Това налага по-тясно обвързване на областните и общинските стратегии и планове с програмите и мерките за заетост.

Реализирането на програмите, както и динамиката на изразходваните средства по осигуряването на субсидираната заетост са обусловени от променящите се икономически условия и следват особеностите и тенденциите на изменение, характерни за развитието на регионалните пазари на труда. В началото на анализирания период прилаганите програми и проекти са насочени към намаляване броя на регистрираните лица, като цяло, и на тези от уязвимите групи („Временна заетост“, „Младежка заетост“ и други), за намаляване на диспропорциите между търсенето и предлагането на пазара на труда. От тях с важно значение за регионалните пазари на труда в двете области е Националната програма „От социални помощи към осигуряване на заетост“, която се реализира от МТСП в съответствие с Европейската политика „Заетост за социална интеграция“. Нейната основна цел е осигуряване на заетост на безработните лица (насочена основно към продължително безработните лица) чрез разкриване на работни места. В тази връзка, усилията на дирекциите бюра по труда са свързани с извършването на посредническите услуги, организиране на информационни срещи и трудови борси с цел обявяване и усвояване на свободните работни места (Информационен... 2017). През 2011 г. по Програмата са работили 794 работници (Информационен ... 2012).

В посткризисния период активната политика на пазара на труда е насочена предимно към реализирането на мерки и програми за обучение на работната сила с цел повишаване на

образователния ѝ статус и квалификационни характеристики за създаване на заетост, за подпомагане на предприемачеството, за понижаване броя на продължително безработните лица и равнището на младежката безработица. Пример за това са реализираните мерки и схеми, финансирани по ОП „Развитие на човешките ресурси“ 2014 – 2020 г. по схемите „Младежка заетост“, „Обучения и заетост за младите хора“, „Обучения и заетост“, „Ваучери за заети лица“ и проектите „Готови за работа“ и „Родители в заетост“, по които е осигурена заетост на над 4000 души в двете области (Информационен ... 2017). На територията на двете области чрез седемте бюро по труда се организират курсове за квалификация и преквалификация на регистрираните безработни лица в Държавното предприятие „Българо-германски център за професионално обучение“. С важно значение са и реализираните проекти и схеми: „От обучение към заетост“, „Подобряване пригодността за заетост на безработните лица чрез повишени професионални и ключови компетентности“, „Обучения и заетост за младите хора“, „Младежка заетост“ и програмата „Старт на кариерата“.

През последните години на периода 2011 – 2020 г. прилаганите мерки и отпуснатите финансови средства по тях са насочени основно към създаване на заетост, а по-малка част – към преквалификация на работната сила и придобиване на умения.

Съгласно Националния план за действие по заетостта на регионалните пазари на труда се прилагат насърчителни мерки за заетост и обучение, подходящи за лица без образование и квалификация за намаляване на безработицата сред ромското население. В тази връзка, чрез служителите на бюрата по труда и ромските медиатори се организират курсове за повишаване образователното равнище на ромите и за придобиване на различни професионални и занаятчийски умения („Повишаване конкурентоспособността на ромите на пазара на труда“, „Ателие за търсене на работа“). През 2017 г. на територията

на ДРСЗ Благоевград, се изпълняват и дейности, предвидени в Националната програма „Активиране на неактивни лица“, включващи провеждането на информационни кампании, неформални срещи с работодатели и с НПО за осигуряване на заетост на ромското население (Информационен... 2017). Според годишния обзор на дирекция „Регионална служба по заетостта“ Благоевград, през 2017 г. е осигурена заетост на 1476 регистрирани безработни лица, самоопределили се като роми. По-голямата част от тях (1153 души) са започнали работа на първичния пазар, 179 – по ОП „Развитие на човешките ресурси“, 119 – по други програми, и 25 души – по насърчителни мерки от ЗНЗ.

По данни на ДРСЗ Благоевград, през 2017 г. постъпилите на работа лица в Благоевградска област са 13 5243, от които 15% са чрез субсидирана заетост.

Сходна е ситуацията и на регионалния пазар на труда в Кюстендилска област. Броят на постъпилите на работа безработни лица е 7375 души, като на 13% от тях е осигурена заетост чрез реализирането на програми, мерки и схеми по активната политика на пазара на труда (табл. 12). За съжаление, над 40% от всички постъпили на работа лица в двата района са без квалификация, като 69% от тях са с основно и по-ниско образование (Годишен ... 2018).

Таблица 12. Постъпили на работа лица на първичния и вторичния пазар на труда в Благоевградска и Кюстендилска област (брой лица)

	2015 г.		2016 г.		2017 г.	
	Благоевградска област	Кюстендилска област	Благоевградска област	Кюстендилска област	Благоевградска област	Кюстендилска област
Общ брой	14126	7544	15322	8012	13523	7375
Първичен пазар	10913	5723	11793	6641	11496	6430
Субсидирана заетост, в т.ч.	3213	1821	3529	1371	2027	945
програми	746	346	806	371	543	230
мерки	196	95	476	220	347	138
схеми	2271	1380	2247	780	1137	577

Източник: Годишен обзор на пазара на труда през 2017 г. Агенция по заетостта, Министерство на труда и социалната политика, 2018 г.

Демографските и икономическите диспропорции между двете области определят различията в състоянието на регионалните пазари на труда. Негативните демографски процеси в двата района се превръщат във фактори, ограничаващи състоянието и тенденциите в числеността на работната сила и възпрепятстващи функционирането на пазара на труда. Броят на работната сила в двата района намалява, като по-голям спад е регистриран в Кюстендилска област. Застаряването на работната сила е процес, характерен и за двете области, но се проявява с по-силна степен в Кюстендилска област, отколкото в Благоевградска.

На регионалните пазари на труда в двата района е висок дялът на работната сила с нисък образователен статус и без

специалност. Структурата на заетите и безработните лица по степен на завършено образование в Благоевградска и Кюстендилска област е сходна с тази на страната.

Регионалните различия в броя на населението в трудоспособна възраст в двете области определят и различното териториално разпределение на заетите и безработните лица. Благоевградска област се характеризира с приблизително три пъти по-голям брой на заети и безработни лица в сравнение с Кюстендилска. Тя има по-добър икономически потенциал и възможностите за заетост са по-благоприятни от тези в Кюстендилска област. Независимо от това през целия период на анализа Благоевградска област се отличава с много по-високи стойности на коефициент на безработица в сравнение с Кюстендилска област.

ГЛАВА ПЕТА

Вътрешнообластни особености на демографската ситуация и пазара на труда в Благоевградска и Кюстендилска област

Териториалното разпределение на населението, със своите демографските и етно-религиозните специфики, в съчетание с историческото и съвременното икономическо развитие на населените места формират регионалните различия в демографската среда на двете области. По отношение на административно-териториално деление в двата района се включват общо 23 общини, които се различават не само по териториален обхват, но и по демографска и социално-икономическа среда. Всяка от тези териториални единици от ниво LAU 1 се отличава със специфични особености в протичащите демографски процеси, които в съчетание с икономическите фактори, обуславят формирането на вътрешнообластните различия в пазара на труда. Териториалните различия се установяват, от една страна, между общините на областните центрове Благоевград и Кюстендил и останалите общини, а от друга – между център и периферия.

В тази глава е направен сравнителен анализ за общините на всяка една област поотделно, който е структуриран в двете части – демографска ситуация и състояние на пазара на труда. За целите на анализа и за разкриване на териториалните различия в демографската ситуация и състоянието на пазара

на труда в общините в двата района е приложен методът на баловата оценка, чрез който са направени типологии на административно-териториалните единици от ниво LAU 1 в двете области. Първата типология групира общините според техните демографски характеристики, а втората – според състоянието на пазара на труда.

5.1. Сравнителен анализ на общините в Благоевградска област

5.1.1. Демографска ситуация

Според демографската ситуация общините в двете области поотделно са групирани в следните 3 групи. **Първа група – общини с благоприятна демографска ситуация** – в нея се включват териториални единици със сумарен бал на отделните показатели над 10. **Втора група – общини с преходна демографска ситуация** – към нея се отнасят общини с бал между 6 и 9. **Трета група – общини с неблагоприятна демографска ситуация** – включваща териториални единици със сумарен бал на показателите под 5.

Направената балова оценка за общините в Благоевградска област показва, че 29% от тях попадат в групата с благоприятна демографска ситуация, 42% – в групата с преходна демографска ситуация, и 29% са с неблагоприятна демографска ситуация (фиг. 28).

Фигура 28. Типология на общините в Благоевградска област според демографската ситуация

Източник на данни: НСИ, 2021

В първата група – общини с благоприятна демографска ситуация в Благоевградска област, се включват Гоце Делчев, Благоевград, Белица и Гърмен. Тези общини се определят като административно-териториални единици с добър демографски потенциал. В тях е съсредоточено 42,5% от населението на областта.

Населението в тази група общини, с изключение на Белица, намалява, но със стойност, по-ниска от средната за областта (табл. 13). По-високите стойности на естественото възпроизводство и сравнително запазената възрастова структура на населението спрямо останалите типове общини и средните стойности за областта се определят от по-високия дял на българомохамедани.

Таблица 13. Общини с благоприятна демографска ситуация в Благоевградска област в периода 2011 – 2019 г.

Административно-териториални единици	Демографски показатели				
	Изменение на населението за периода 2011 – 2019 г. (%)	Коефициент на раждаемост за периода 2011 – 2019 г. (‰)	Коефициент на смъртност за периода 2011 – 2019 г. (‰)	Коефициент на естествен прираст за периода 2011 – 2019 г. (‰)	Дял на трудоспособното население за периода 2011 – 2019 г. (%)
Община Благоевград	-3,0	9,8	10,7	-0,9	14,3
Община Гоце Делчев	-4,5	9,8	11,6	-1,8	16,9
Община Белица	-1,7	11,3	9,9	1,4	19,9
Община Гърмен	-7,2	9,9	11,7	-1,8	19,0
Благоевградска област	-6,0	9,2	12,7	-3,5	15,3

Източник: НСИ, 2021

Общините от тази група се отличават с коефициент на раждаемост за изследвания период в границите между 9,8‰ и 11,3‰ – по-висок от средния за областта (табл.13). Тези стойности се дължат на по-високия дял на населението, самоопределило се като част от турския етнос в Белица (30,0%), Гоце Делчев (24,2%) и Гърмен (15,9%) спрямо областта (6,0%) и средния за страната (8,8%). Този етнос се отличава с по-млада възрастова структура и с по-висока раждаемост в сравнение с българския и други етноси.

В община Благоевград стойностите на коефициента на раждаемост се определят от по-доброто ѝ социално-икономическо развитие и миграцията на младо население от селските райони към областния център, включително и на жени във фертилна възраст. Въпреки това в общините от този тип се отчита устойчива тенденция на намаляване стойностите на показателя в периода

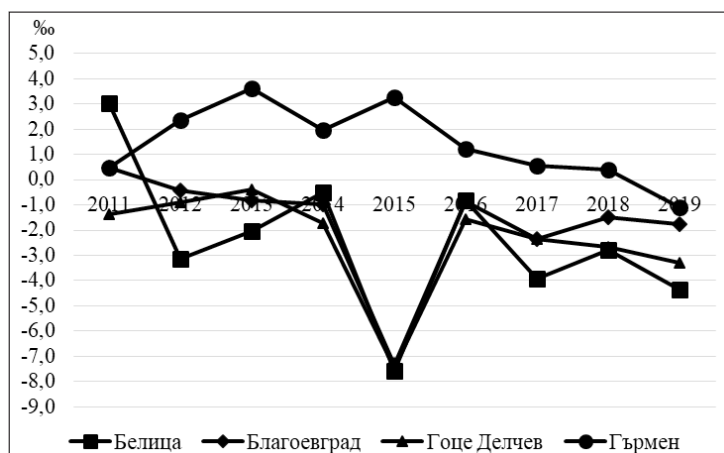
2011 – 2019 г., в резултат на промяната в репродуктивните нагласи на българомохамеданското население. Негативният ефект от тази тенденция се очаква да ограничи демографския и трудовия потенциал на населението през следващите десетилетия.

Запазената сравнително благоприятна възрастова структура на населението в тази група общини и по-лесният достъп до здравно и социално обслужване в Благоевград и Гоце Делчев са сред основните фактори за поддържане не само на по-високо равнище на раждаемост, но и на по-добри стойности на коефициентите за обща смъртност и съответно на естествения прираст (табл. 13). При тези общини коефициентът на смъртност през разглеждания период е между 9,9‰ и 11,7‰. В общините Благоевград и Гоце Делчев са съсредоточени 54% от болничните заведения и 51,8% от тези за извънболнична помощ в областта, което дава възможност за по-бърз и по-качествен достъп до различни медицински услуги и профилактика на заболяванията. В резултат се подобрява здравният статус на населението и се намалява преждевременната смъртност. Тя е по-висока сред мъжете, отколкото сред жените – тенденция характерна за цялата страна.

Независимо от по-ниската смъртност на населението в тази група спрямо останалите типове общини посоката на изменение на стойностите на показателя не се различава от тази за областта и за страната. Между началото и края на изследвания период и в четирите общини равнището на смъртност нараства, като най-високо е то в община Благоевград с 2,1 процентни пункта.

Измененията в тенденциите в динамиката на естествения прираст в тази група общини показват, че общините Благоевград, Белица и Гоце Делчев са с отрицателни стойности на показателя от началото на изследвания период, а в община Гърмен този процес се наблюдава след 2018 г. (фиг. 29). Негативният тренд в посоката на изменение на показателя се дължи основно на нарастваща смъртност и в перспектива ще окаже негативно влияние върху броя на работната сила в този тип общини.

Според Младенов (2008) териториалните единици от тази група могат да се отнесат към втората под фаза на началната фаза на демографската криза. Въпреки този факт през последните десет години естественият прираст увеличава негативните си стойности.

Фигура 29. Коефициент на естествен прираст в периода 2011 – 2019 г. (‰)

Източник: Районите, областите и общините в Република България за годините от 2011 до 2019, НСИ

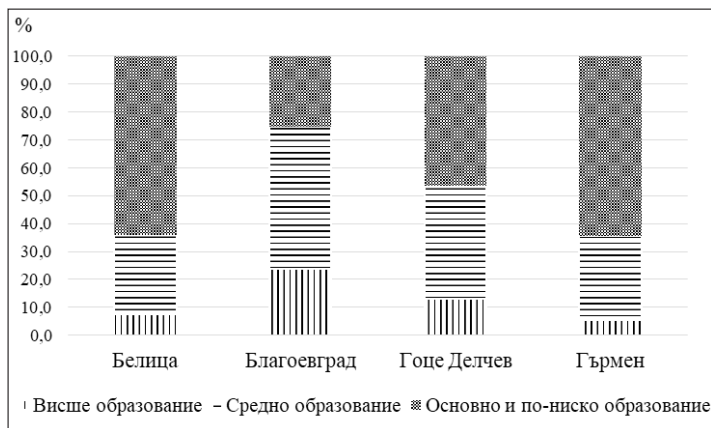
Процесът на застаряване на населението, характерен за цялата страна, се проявява и в тази група общини, но с по-бавни темпове в сравнение с останалите административно-териториални единици от равнище LAU 1 на областта. Населението се характеризира с по-добре запазена възрастова структура, изразяваща се в по-нисък дял на населението в горните възрасти и по-висок дял на децата. Това съотношение между възрастовите групи е определящо както за състоянието на демографската ситуация в тях, така и за пазара на труда.

Коефициентът на демографско заместване е един от най-важните показатели на демографската ситуация, разкриващи състоянието и перспективите по отношение на възрастовата структура на населението и на работната сила. Общините се отличават с едни от най-добрите стойности на показателя сред административно-териториалните единици от същия ранг в страната. Според изследване „265 истории за икономика“ на ИПИ (2020) коефициентът на демографско заместване за възрастовите групи 0 – 14 г. и 65+ години в Белица и Гърмен е съответно 1,02 и 1,93, което показва, че на едно лице над 65 години се пада по едно и повече дете. В общините Благоевград и Гоце Делчев стойностите са по-ниски – 0,83 и 0,94.

Тези четири общини в сравнение с останалите териториални единици от ниво LAU 1 и с областта, като цяло, са с по-добри пропорции в разпределението на населението под, във и над трудоспособна възраст. Относителният дял на населението в подтрудоспособна възраст е между 14,3% и 19,9% (табл. 13). Заварената в началото на периода значително по-млада възрастова структура на населението се запазва (Актуализирана ... 2012). Относителният дял на населението в трудоспособните контингенти в общините е над 62%, като се отчита намаление на стойностите му в периода 2011 – 2019 г. Най-голямо е намалението в община Благоевград с 5,4 процентни пункта. Въпреки този факт през 2019 г. коефициентът на възрастова зависимост (съотношението между броя на населението във възрастовите групи 60 – 64 и 15 – 19 години) в общините от тази група е по-благоприятен. Той е с по-ниски стойности от тези за областта (157,9%) и за страната (151,7%). Коефициентът на възрастова зависимост е най-нисък за община Гърмен (105,9%), където броят на лицата в трудоспособна възраст надвишава значително този на лицата над 65 години.

С изключение на Благоевград, в тази група подадат общини, в които над половината от населението е с основно и по-ниско образование, а делът на лицата, никога не посещавали училище,

е 0,9% (2011, НСИ). Според преброяването на населението и жилищния фонд през 2011 г. в Белица, Гърмен и Гоце Делчев относителният дял на лицата с основно и по-ниско образование е над 46,0% и е по-висок от средния за областта (42,1%) (фиг. 30).

Фигура 30. Образователна структура на населението в общините с благоприятна демографска ситуация в Благоевградска област през 2011 г.

Източник: Преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 г. НСИ, изчисления на автора

Ниският образователен статус на почти половината от населението дебалансира функционирането на пазара на труда. Белица, Гоце Делчев и Гърмен са селски райони с неблагоприятно икономическо развитие и с висок брой българомохамедани, които според Младенов (2019) „[...] в миналото не са получили добро образование и са по-слабо засегнати от миграционните процеси“ (с. 197). С най-висок дял (23,7%) на населението с висше образование е община Благоевград. При останалите териториални единици този дял е нисък (фиг. 30).

Общините от този тип може да ги определим като административно-териториални единици от ниво LAU 1 с добър демографски потенциал по отношение броя на населението, но с неблагоприятни образователни характеристики (с изключение на Благоевград), което е резултат от комплексното влияние на тяхното демографско, етно-религиозно и социално-икономическо развитие.

Във втората група – общини с преходна демографска ситуация, се включват най-голям брой териториални единици от ниво LAU 1 в областта (фиг. 28). Тази група обхваща около 49% от територията на областта и в нея живее 46,9% от населението. Общините се отличават с разнородна демографска среда и със стойности на демографските показатели около средните за областта. Сатовча и Якоруда се открояват с относително по-добри количествени демографски показатели спрямо останалите общини в тази група. При тях водещ е етнокултурният фактор, а именно по-високият дял на роми и българомохамедани. Демографската среда в тази група общини се характеризира с намаляване броя на населението, с влошаване на неговите характеристики и с ниски стойности на показателите за естествено възпроизводство. С изключение на Банско, в останалите общини населението през изследвания период намалява със стойности, по-големи от средното за областта (табл. 14).

Процесите на раждаемост, смъртност и естествен прираст в тази група общини имат сходни негативни тенденции на изменение с по-голяма част от териториалните единици от ниво LAU 1 в областта и страната. Коефициентът на раждаемост за разглеждания период е в границите между 8,1‰ и 9,4‰ за отделните общини (табл. 14). Той е по-нисък от този в групата на общините с благоприятна демографска ситуация. По-висока раждаемост от средната за областта се отчита в община Разлог в резултат на смесения етнически състав на населението и на сравнително по-доброто социално-икономическо развитие. В цялата група е налице спад в стойностите на показателя през периода 2011 – 2019 г.,

което в бъдеще ще продължи и ще се отрази неблагоприятно върху броя на трудоспособното население и върху демографското и социално-икономическото развитие на общините.

Таблица 14. Общини с преходна демографска ситуация в Благоевградска област в периода 2011 – 2019 г.

Административно-териториални единици	Демографски показатели				
	Изменение на населението за периода 2011 – 2019 г. (%)	Коефициент на раждаемост за периода 2011 – 2019 г. (‰)	Коефициент на смъртност за периода 2011 – 2019 г. (‰)	Коефициент на естествен прираст за периода 2011 – 2019 г. (‰)	Дял на подтрудоспособното население за периода 2011 – 2019 г. (%)
Община Банско	-1,0	8,4	14,3	-5,9	13,4
Община Петрич	-8,6	9,1	13,4	-4,3	15,2
Община Разлог	-7,1	9,4	14,6	-5,2	15,5
Община Сандански	-7,8	8,7	13,8	-5,1	14,8
Община Сатовча	-7,1	8,1	10,6	-2,5	15,8
Община Якоруда	-8,7	9,0	12,8	-3,8	15,7
Благоевградска област	-6,0	9,2	12,7	-3,5	15,3

Източник: НСИ, 2021

Стойностите на равнището на обща смъртност и на коефициента на естествен прираст в тази група общини са в голям диапазон (табл. 14). При тях коефициент на смъртност в периода 2011 – 2019 г. е по-висок от средния за областта. Изключение прави община Сатовча, която се отличава с демографски баланс в миналото. В нея демографската криза е започнала по-късно. Най-високи стойности на показателя се отчитат в общините Банско и Разлог (табл. 14). През периода 2011 – 2019 г. в три общини (Сан-

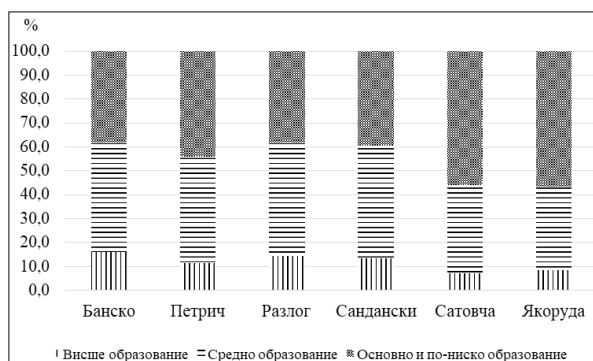
дански, Петрич и Разлог) се наблюдава непрекъсната тенденция на слабо повишаване равнището на смъртност, като от началото до края периода стойността на показателя нараства до 2,0 пункта. Незначително намаление на равнището на смъртност се отчита в Банско, Сатовча и Якоруда.

Тенденциите на изменение и териториалната диференциация на коефициента на естествен прираст в общините следват тези на раждаемостта и смъртността (табл. 14). В тях показателят се характеризира с отрицателни средногодишни стойности, като в края на изследвания период няма нито една община от тази група с положителни стойности.

Застаряването на населението в този тип общини е по-силно изразено, отколкото в групата с благоприятна демографска ситуация. Стойността на показателя демографско заместване на населението във възрастовите групи от 0 до 14 и 65+ години показва, че във всичките общини възрастните имат превес над децата. Сред тях с най-ниски стойности са Банско (0,55) и Сандански (0,65) (265 ... 2020). В Сатовча и Якоруда коефициентът на демографско заместване е с малко по-високи стойности (0,80), но много по-ниски от необходимите за осигуряване на възпроизводството на населението и формирането на работна сила в тях в бъдеще. Относителният дял на подтрудоспособното население за периода 2011 – 2019 г. е между 13,4% и 15,8% (табл. 14).

С изключение на Сатовча и Якоруда, останалите общини се характеризират с относителен дял на населението в трудоспособния контингент до 60% при среден дял за областта 61,2%. Най-нисък е делът на лицата в трудоспособна възраст в Разлог (57,5%) и Сандански (59,0%), в резултат на по-високата миграционна мобилност на населението в началото на този век. Изменението на общия брой население от този възрастов контингент е същото, както и при първата група общини – през 2019 г. спрямо 2011 г. той намалява между 1,0 за Банско и 4,2 процентни пункта за Разлог.

Образователното равнище на населението във втората група общини е по-високо от това на останалите две групи, като разликата е много малка. Голяма концентрация на лица с висше образование се наблюдава в общините Банско, Сандански и Разлог в резултат на по-доброто икономическо развитие на общинските центрове и по-големите възможности, които предлага пазарът на труда за висококвалифицирана работна ръка (фиг. 31).

Фигура 31. Образователна структура на населението в общините с преходна демографска ситуация в Благоевградска област през 2011 г.

Източник: Преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 г., НСИ, изчисления на автора

Налице е „[...] положителна връзка между дела на висшистите и инвестициите, особено на преките чуждестранни инвестиции. В този контекст образованието и квалификацията са основни фактори на развитието“ (Интегрирана ..., 2021, с. 21). По-високият дял на ромското население в Петрич и на българо-мохамеданите в Якоруда и Сатовча обуславят по-високия дял на лицата с основно и по-ниско образование в сравнение с областта и останалите общини от групата (фиг. 31).

В третата група, която обхваща общините с неблагоприятна демографска ситуация, попадат Симитли, Струмяни, Кресна и Хаджидимово (фиг. 28). Те заемат 1/4 от площта и обхващат 10,7% от населението на областта. Този тип общини се характеризират с хомогенност в развитието на демографските процеси. При тях демографската криза е най-силно изразена спрямо останалите два типа общини, които са в междинната фаза на демографската криза. Процесът на обезлюдяване протича с по-бързи темпове в сравнение с останалите общини в областта, което се дължи на комплекс от причини, включващ: унаследени негативни демографски процеси, застаряване на населението, намаляване броя на родилните контингенти, емиграция на трудоспособно население в периода 2001 – 2011 г., ниско жизненото равнище, затруднен достъп до медицински услуги и висока безработица.

Емиграцията и регресивният тип възрастова структура на населението са сред основните причини за ниската раждаемост и високата смъртност в тази група общини. Коефициентът на раждаемост за изследвания период е по-нисък от средния за областта (табл. 15). Най-ниска е раждаемостта в община Кресна, където през изследвания период са регистрирани едва 356 живородени деца, при два пъти повече живородени деца в Белица – 845.

Таблица 15. Общини с неблагоприятна демографска ситуация в Благоевградска област в периода 2011 – 2019 г.

Административно-териториални единици	Демографски показатели				
	Изменение на населението за периода 2011 – 2019 г. (%)	Коефициент на раждаемост за периода 2011 – 2019 г. (‰)	Коефициент на смъртност за периода 2011 – 2019 г. (‰)	Коефициент на естествен прираст за периода 2011 – 2019 г. (‰)	Дял на подтрудоспособното население за периода 2011 – 2019 г. (%)
Община Кресна	-5,0	7,2	17,8	-10,6	12,1
Община Симитли	-8,5	8,6	15,8	-7,2	14,4
Община Струмяни	-14,3	8,9	22,4	-13,5	14,4
Община Хаджидимово	-9,5	7,5	14,1	-6,6	14,7
Благоевградска област	-6,0	9,2	12,7	-3,5	15,3

Източник: НСИ, 2021

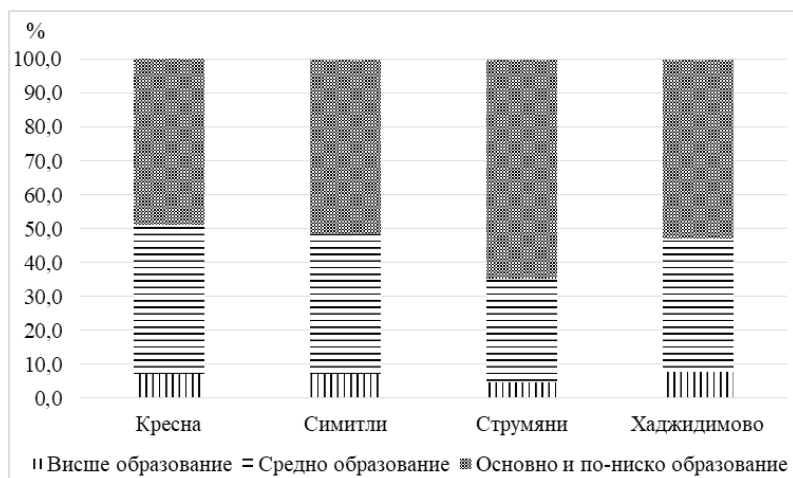
Коефициентът на смъртност в периода на изследване е висок – над 14,1‰ (табл. 15). Показателят достига много високи нива в Струмяни и Кресна в резултат на високия дял на населението над 65-годишна възраст (над 21%). През 2019 г. във всички общини от тази група се регистрира нарастване на коефициента на обща смъртност спрямо 2011 г., като най-чувствително то е в Симитли – с 6,0 пункта.

Подобно на проблемите и тенденциите в останалите типове общини и тук „[...] отрицателният естествен прираст, който се формира в условия на непрекъснато стесняване на възпроизводството на населението, е един от най-приоритетните и остри проблеми за решаване в изследваната територия“ (Равначка 2016). Положителни стойности на коефициента на естествен прираст не се наблюдават в нито една община (табл. 15).

Общините от тази група се очертават като територии с много силно застаряла възрастова структура на населението. През 2019 г. броят на възрастното население над 65 години в тях надвишава два пъти броя на децата. Стойностите на показателя демографско заместване на населението във възрастовите групи от 0 до 14 и 65+ години са много ниски и със слаби вариации между отделните общини – от 0,42 за Кресна до 0,64 за Симитли (265 ... 2020). Относителният дял на под трудоспособното население през периода 2011 – 2019 г. е по-нисък от средния за областта и е в границите между 12,1% и 14,7%. Регресивният тип възрастова структура, както и ограничените възможности за заетост определят и много ниския абсолютен брой и дял на населението в трудоспособна възраст. Общините от тази група се характеризират с относителен дял на населението в трудоспособна възраст под средното за областта (60,0%). През 2019 г. най-нисък е дялът на лицата в трудоспособна възраст в Струмяни (52,5%) и Хаджидимово (59,4%). Тенденцията на изменение на населението в трудоспособна възраст спрямо общия брой население е същата както при останалите демографски групи, с тази разлика, че отчетеният спад през периода на изследване е по-нисък – до 2 процентни пункта за отделните общини, което в определена степен се дължи и на постепенното увеличаване на възрастта за придобиване право на пенсия за осигурителен стаж и възраст.

Застаряването и миграциите на населението, културно-етническите традиции, слабото икономическо развитие, липсата на заетост и доходи, малкият брой учебните заведения предопределят ниския образователен статус на голяма част от населението в тези административно-териториални единици. В сравнение с останалите демографски типове общините от тази група се характеризират с много по-нисък дял на лицата с висше образование и по-висок дял на тези с основно и по-ниско образование (фиг. 32). Те са с по-неблагоприятни стойности на показателите в сравнение със средните за областта и за част от общините в страната. След завършване на образованието си по-голяма част от младите хора емигрират в други общини в търсене на работа

и по-високи доходи (Общински план ... Струмяни, 2014). В Симитли, Хаджидимово и Струмяни над половината от населението на 7 и повече години е с основно и по-ниско образование (фиг. 32). Въпреки очерталата се тенденция на повишаване образователното равнище на населението все още делът на лицата с висше образование е нисък (фиг. 32). Това предопределя както ниското образователно равнище на работната сила и трудности във функционирането пазара на труда, така и слабото социално-икономическо развитие на тези общини.

Фигура 32. Образователна структура на населението в общините с неблагоприятна демографска ситуация в Благоевградска област през 2011 г.

Източник: Преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 г. НСИ, изчисления на автора

Във всички общини на областта е налице неблагоприятна тенденция в развитието на демографските показатели. При запазване на сегашните тенденции в демографските процеси в общините на

областта се очаква негативното развитие да продължи, като ще се задълбочат различията между общините с развит градски център и периферните с неблагоприятна социално-икономическа среда.

5.1.2. Локални пазари на труда

Два основни фактора оказват влияние в процеса на териториалната диференциация, а именно – демографските особености на всяка една община и състоянието на социално-икономическото им развитие. Взаимодействието между тези два фактора намира отражение във формирането и функционирането на пазара на труда. Пространствени диспропорции съществуват, от една страна, между двете общини Благоевград и Кюстендил и останалите административно-териториални единици от ниво LAU 1, от друга – между общините с центрове много малки градове и села и тези, които са в икономически растеж.

За да се оценят и открият различията между локалните пазари на труда в общините през изследвания период, и тук е приложен методът на баловата оценка. Както посочихме, общините са групирани в три отделни групи по пет показателя.

За Благоевградска област в **първа група – общини с благоприятно състояние на пазара на труда** се включват териториални единици със сумарен бал на отделните показатели над 14. **Втора група – общини с умерено състояние на пазара на труда**, към нея се отнасят общини с бал между 10 и 13. **Трета група – общини с неблагоприятно състояние на пазара на труда**, включва административно-териториални единици от LAU 1 със сумарен бал на показателите под 9 (фиг. 33).

Фигура 33. Групиране на общините в Благоевградска област според състоянието на пазара на труда

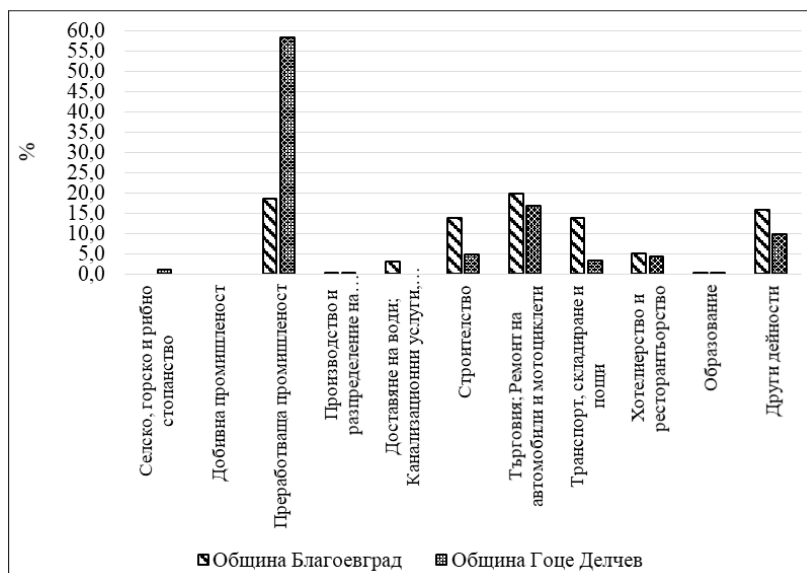
Източник: Агенция по заетостта, Министерство на труда и социалната политика, 2021

В първата група – общини с благоприятно състояние на пазара на труда, се включват Благоевград и Гоце Делчев. По-високата инвестиционна активност, по-големите възможности за трудова реализация на работната сила в общинските центрове и концентрацията на трудоспособно население са основните фактори, определящи по-високата заетост и по-ниската безработица на местните пазари на труда в тях. В тази група общини е съсредоточен 36% от трудоспособния контингент на областта.

Друг значим показател за социално-икономическото развитие е усвояемостта на средствата по оперативните програми на Европейския съюз, което подпомага откриването на нови работни места и води до увеличаване на заетостта. Благоевградска община заема второ място след Банско сред административно-териториалните единици от равнище LAU 1 в областта по този индикатор. По данни на ИПИ (265 ..., 2020) изплатените средства по оперативните програми в общината нарастват – от 568 лв./човек през 2011 г. на 1978 лв./човек през 2021 г. В тази група общини са концентрирани 38% от нефинансовите предприятия в областта, като тук е и най-голям дялът на големите фирми (66%). Те осигуряват работни места на 42% от заетите лица в областта. Относителният дял на заетите лица от трудоспособното население през 2011 – 2019 г. е съответно 55,6% за община Благоевград и 65,1% за община Гоце Делчев.

През анализирания период в двете общини се наблюдава сходна тенденция на намаляване броя на заетите лица с тази за областта. По-голям спад се отчита в община Благоевград, където през 2019 г. спрямо 2011 г. броят на заетите лица намалява с 19,6%, а в община Гоце Делчев – с 16,8%. Сред основните причини за спада в заетостта са свиването на производството, намаляването на броя на работната сила и емиграцията на трудоспособно население.

Структурата на заетостта по икономически дейности показва, че преработващата промишленост и търговията имат лидерски позиции, като се наблюдават различия в разпределението на заетите лица между двете общини от тази група (фиг. 34).

Фигура 34. Структура на заетостта по икономически дейности в общините с благоприятно състояние на пазара на труда в Благоевградска област през 2019 (%)

Източник: НСИ, 2021, изчисления на автора

Структуроопределящото значение на преработващата промишленост в икономиката на община Гоце Делчев обяснява и най-високия дял на заетите лица в нея (фиг. 34). На територията на общината функционират предприятия като „Пирин Текс Продакшън“ ЕООД, „Скаме България“, „Пиерик груп“ ЕООД, „Наталия ММ“ и други, в които работят 58,5 % от заетите в общината. Същевременно според ДРСЗ – Благоевград, най-голям е броят на обявените свободни работни места в преработващата индустрия (шивашката и обувната промишленост), търговията и ресторантьорството.

Община Благоевград се различава от Гоце Делчев по структурата на заетостта по икономически дейности. Независимо от промишлените предприятия („Ванико“ ООД, „Карлсберг България“ АД, „Агрария“ ООД, „Металком Инвест“, „Стад Близнаков“, Ottobock), функциониращи на територията на общината, най-висока заетост се отчита в услугите (икономическите дейности търговия, транспорт, хотелиерство и ресторантьорство). През 2019 г. в този сектор са ангажирани 57,2% от заетите лица в областта, което се дължи на административните, културните, икономическите и социалните функции на общинския център.

Важен показател, оценяващ състоянието на пазара на труда, е коефициентът на безработица. Сравнителният анализ показва, че тази група общини се отличава с по-нисък коефициент на безработица през разглеждания период (7,4 % за Благоевград и 8,9% за Гоце Делчев) в сравнение останалите типове и средния за областта (12,3%). Тези стойности се дължат основно на социално-икономическото развитие на общинските центрове. През 2019 г. спрямо 2011 г. в тях се отчита намаляване на равнището на безработица до 2,6 процентни пункта (табл. 16).

Таблица 16. Безработица в общините с благоприятно състояние на пазара на труда в Благоевградска област

Административно-териториални единици	Коефициент на безработица (%)		Относителен дял на безработните младежи до 29 г. (%)		Относителен дял на безработните лица с престой на пазара на труда над 1 година (%)	
	2011	2019	2011	2019	2011	2019
Община Благоевград	7,7	5,1	17,0	12,8	25,5	12,2
Община Гоце Делчев	8,4	7,8	21,0	13,8	21,1	4,4
Област Благоевград	12,3	9,3	22,0	13,2	35,5	22,6

Източник: Агенция по заетостта, Министерство на труда и социалната политика, 2021

Състоянието на макро- и микроикономическата среда формира секторната структура на общинските икономики определя отрасловата структура и динамиката на новорегистрираните безработни лица. Структурата на новорегистрираните лица на пазара на труда, освободени от икономическите сектори и дейности, е различна в двете области. По-голяма част от регистрираните лица сменят работата си, но в същата сфера. По данни на ДРСЗ – Благоевград, през целия разглеждан период в тази група общини най-голям е дялът⁵⁾ на новорегистрираните лица в бюрото по труда Благоевград, освободени от третичния сектор, следван от вторичния и първичния. Това се дължи основно на голямото текучество на работна сила вътре в сектор „Услуги“. През 2019 г. 57,2% от всички новорегистрирани безработни лица в община Благоевград са от третичния сектор. Спрямо 2015 г. техният дял намалява за сметка на този от сектор „Индустрия“.

В община Гоце Делчев се наблюдава противоположна ситуация на пазара на труда. Дялът на новорегистрираните безработни лица в ДБТ – Гоце Делчев, освободени от сектор „Услуги“, нараства и през 2019 г. достига стойност от 64,3%.

Състоянието на пазара на труда и степента на социално-икономическо развитие на всяка една административно-териториална единица се оценява с показателя „относителен дял на регистрираните безработни лица с престой на пазара на труда над 1 година“. В тази група общини техният дял за изследвания период е 19,2% за община Гоце Делчев и 25,2% за Благоевград при средна стойност за областта 36,1%. В периода 2011 – 2019 г. дялът на продължително безработните лица от цялата съвкупност намалява, като спадът е по-голям в община Гоце Делчев, отколкото в Благоевград (табл. 16). Това се дължи основно на отпадането на

5. Предоставените данни от ДРСЗ – Благоевград, включват графа „Неуточнен отрасъл“, в която е отбелязан броят на всички останали извън трите сектора регистрирани безработни лица. За да се получи по-голяма точност на анализа, този неуточнен брой лица е приспаднал от общия брой новорегистрирани безработни лица.

безработните лица от регистрация в бюрата по труда. Подобряването на икономическата среда в общините и отпусканите финансови средства за създаване на работни места по прилаганите програми и мерки по субсидираната заетост също водят до тази тенденция в стойностите на показателя.

Младежката безработица в общините от тази група е по-ниска от средната за областта. Относителният дял на безработните младежи до 29-годишна възраст през разглеждания период в двете общини е 16,5%, което е с 1,0 процентен пункт по-нисък от този за областта. Подобряването на икономическия климат в общините, емиграцията на младо и трудоспособно население, отпадането от регистрация на безработните лица в бюрата по труда и реализираните мерки по НПЗ в двете общини водят до намаляване на относителния дял на безработните младежи (табл. 16).

Образователната структура на безработните лица е показател за икономическата специализация на регионалните икономики. В периода 2015 – 2019 г. безработицата и в двете общини от тази група е най-висока сред лицата със средно образование, следвани от тези с основно и висше. Делът на безработните лица със средно образование за анализирания период е 53% за община Благоевград и 49% за Гоце Делчев. Но се наблюдават значителни различия между двете общини по отношение безработицата сред лицата с нисък образователен статус и сред тези с висше образование. Благоевград се отличава с най-нисък дял на регистрираните безработни лица с основно и по-ниско образование и най-висок дял на тези с висше образование спрямо останалите общини в областта. Противоположна е ситуацията в община Гоце Делчев, където относителният дял на нискообразованите безработни лица от всички регистрирани в бюрата по труда е висок (табл. 17).

Таблица 17. Образователна структура на регистрираните безработни лица в общините с благоприятно състояние на пазара на труда в Благоевградска област (%)

Общини	2015			2019		
	Висше образование	Средно образование	Основно и по-ниско образование	Висше образование	Средно образование	Основно и по-ниско образование
Благоевград	23,5	52,6	23,9	26,1	55,3	18,6
Гоце Делчев	9,6	43,7	49,7	8,7	52,8	38,4

Източник: ДРСЗ – Благоевград, 2021, изчисления на автора

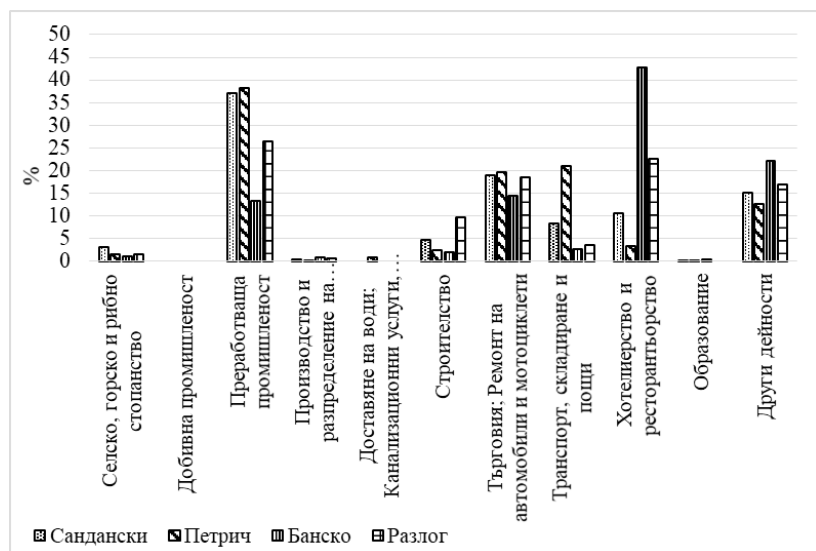
В периода 2015 – 2019 г. се променя образователната структура на регистрираните безработни лица (табл. 17). Делът на безработните лица с основно и по-ниско образование намалява, а този със средно нараства. Това се дължи на увеличаването на свободните работни места, обявени от преработващата промишленост и строителството, и на високия брой обявени работни места за нискообразовани лица по програмите за заетост. Повишаването на степента на образование на населението също оказва влияние върху спада на нискообразованата група лица на пазара на труда.

Друг важен показател за състоянието на локалните пазари на труда е броят на обявените свободни работни места. През периода 2015 – 2019 г. в тази група са обявени най-висок брой свободни работни места – 15 503, което представлява 29,9% от всичките места в областта. През 2019 г. абсолютният брой на обявените свободни места намалява с 5,8% спрямо 2015 г. Локалните пазари на труда се намират в ситуация, в която броят на заявени свободни работни места намалява в съчетание с намаляващ брой на безработните лица.

Втората група – общини с умерено състояние на пазара на труда. Тук се включват общините Банско, Сандански, Петрич и Разлог, които се отличават с нисък коефициент на безработица, но и с по-нисък дял на заетите лица от трудоспособното население в сравнение първата група общини (фиг. 33). Стойностите на показателите, характеризиращи локалните пазари на труда, са близки до средните за Благоевградска област. В тази група общини е съсредоточено приблизително 31,0% от трудоспособното население на областта. То непрекъснато намалява, както и дялът на влизащите в трудоспособния контингент млади хора. Тези негативни тенденции ще продължат и през следващите десетилетия. Дялът на заетите лица от трудоспособното население за периода варира в широки граници между общините – от 41,5% за Разлог до 66,0% за Банско.

Особеностите в стопанското развитие на общините от тази група обуславят и териториалните различия в структурата на заетостта по икономически сектори и дейности. През 2019 г. най-висок е дялът на заетите лица в преработваща индустрия в общините Сандански, Разлог и Петрич (фиг. 35). В тях функционират едни от вай-важните за осигуряването на заетост фирми в областта („Ес Ти Ес Медикъл Груп“ с 585 заети лица и „Илма-текс“ със 190 души в Сандански, „Омега текстил“ с 352 души в Петрич и други). Според данни на Териториално статистическо бюро – Благоевград, община Петрич се отличава с най-голям инвестиционен интерес. През 2019 г. в нея са направени най-много преки чуждестранни инвестиции от всичките в областта (Преки ... 2019).

Утвърждаването на община Банско като международна туристическа дестинация води до силно развитие на туризма и съпътстващите го дейности. В икономическите дейности ресторантьорството и хотелиерството са ангажирани 42,7% от заетите в общината (фиг. 35).

Фигура 35. Структура на заетостта по икономически дейности в общините с умерено състояние на пазара на труда в Благоевградска област през 2019 г. (%)

Източник: НСИ, 2021, изчисления на автора

По отношение на равнището на безработица, общините имат по-високи стойности на показателя в сравнение с тези от първа група, но по-ниски от средната за областта (12,3%). За разглеждания период той е между 7,6% за община Банско и 11,3% за община Петрич. Тенденциите в изменението на коефициента на безработица на локалните пазари на труда следват общия за областта тренд на намаление (табл. 18). В края на разглеждания период е регистриран най-голям спад на коефициента на безработица в община Сандански – с 4,2 процентни пункта. Според изследване на Института за пазарна икономика

(2021) за влиянието на COVID-19 върху регионалните пазари на труда през 2020 г. коефициентът на безработица нараства значително спрямо 2018 г. в общините Банско и Разлог. Това се дължи на въведените ограничения за пътувания, затварянето на редица стопански обекти, функциониращи в сферата на туризма и съпътстващите го дейности.

Сред новорегистрираните лица в бюрата по труда по икономически сектори с най-голям дял във всички общини, с изключение на Петрич, са безработните лица, освободени от третичния сектор, следван от вторичния. През 2019 г. техният дял е между 47,2% (Петрич) и 81% (Банско) от всички новорегистрирани лица на локалните пазари на труда. Изключение прави община Петрич, в която най-голям е дялът на освободените лица от сектор „Индустрия“ (51,3%). Спрямо 2015 г. дялът на освободените лица от услугите в общините Разлог, Сандански и Банско намалява незначително с 1,0 процентен пункт. В Петрич спадът е с 4,0 процентни пункта за сметка на увеличения дял на новорегистрираните лица в бюрата по труда, освободени от индустрията. В тази група общини най-малък е дялът на новорегистрираните лица от първичния сектор (под 2,7%).

В резултат на по-високия коефициент на безработица и на по-слабото социално-икономическо развитие през разглеждания период общините от този тип се характеризират с дял на безработните лица с престой на пазара на труда повече от 1 година, по-висок от този за първа група общини, но по-нисък от средния за областта. За разлика от първия тип общини, тук диапазонът на стойностите на показателя между общините е значителен. Той варира от 22,8% за община Банско до 33,1% за Петрич. През 2019 г. относителният дял на продължително регистрираните безработни лица в четирите общини намалява спрямо 2011 г., като не се наблюдават значителни промени в териториалното разпределение на тази група безработни лица (табл. 18).

Таблица 18. Безработица в общините с умерено състояние на пазара на труда в Благоевградска област

Административно-териториални единици	Коефициент на безработица (%)		Относителен дял на безработните младежи до 29 г. възраст (%)		Относителен дял на безработните лица с престой на пазара на труда над 1 година (%)	
	2011 г.	2019 г.	2011 г.	2019 г.	2011 г.	2019 г.
Община Банско	7,6	5,4	23,0	12,5	16,0	13,9
Община Петрич	11,3	8,6	22,0	11,9	30,7	22,5
Община Разлог	10,5	6,3	23,9	12,1	28,7	15,2
Община Сандански	8,5	5,1	16,9	11,8	20,2	19,6
Област Благоевград	12,3	9,3	22,0	13,2	35,5	22,6

Източник: Агенция по заетостта, Министерство на труда и социалната политика, 2021, изчисления на автора

Младежката безработица е едно от основните предизвикателства на регионалните пазари на труда във втората група общини. Независимо от по-големите възможности за трудова реализация на младото население, които предоставят общинските центрове, делът на безработните младежи до 29-годишна възраст в общините от тази група през анализирания период е висок – над 17%. Подобно на тенденциите в групата на общините с ниска безработица и висока заетост и тук е налице положителен тренд в стойностите на показателя. През 2019 делът на безработните младежи намалява спрямо 2011 г., като най-голям спад се отчита в община Разлог с 11,8 процентни пункта (табл. 18).

Образователната структура на безработните лица в тази група общини се характеризира с най-висок дял на лицата със средно образование, следван от тези със основно и по-ниско. На трето място

се нареждат безработните лица с висше образование. Подобно на образователната структура на общините от първа група и този тип административно-териториални единици от LAU 1 се характеризират с по-нисък дял на лицата с основно и по-ниско образование (между 29,1% за Сандански и 41% за Петрич) в сравнение средния за областта (44,5%). В периода 2015 – 2019 г. се наблюдават промени в образователната структура на регистрираните безработни лица (табл. 19). Делът на безработните лица с нисък образователен статус намалява във всички общини, но нараства делът на тези с висше и средно образование, което е последица както от по-големия брой висшисти в общинските центрове, така и от ограничените възможности на локалните пазари на труда – несъответствие между търсенето и предлагането на работна сила с по-висока квалификация и умения и ниското заплащане на труда. Най-голямо нарастване на безработните лица с висше образование се регистрира в община Разлог с 3,7 процентни пункта (табл. 19).

Таблица 19. Образователна структура на регистрираните безработни лица в общините с умерено състояние на пазара на труда в Благоевградска област (%)

Общини	2015 г.			2019 г.		
	Висше образование	Средно образование	Основно и по-ниско образование	Висше образование	Средно образование	Основно и по-ниско образование
Банско	10	52,1	37,9	12	59,2	28,8
Петрич	9,7	43,2	47,1	9,4	55,6	35
Разлог	8,4	50,3	41,3	12,1	55,7	32,2
Сандански	11,7	54,6	33,7	12,5	59,8	27,7

Източник: ДРСЗ Благоевград, 2021, изчисления на автора

През периода 2015 – 2019 г. в тази група общини са заявени най-голям брой свободни места (24 090). През 2019 г. техният брой нараства с 48% спрямо 2015 г. в резултат на прилаганите мерки по ЗНЗ и подобряването на икономическия климат в общините. Най-голямо увеличение с 30% се отчита в община Банско в резултат на развитието на туризма и съпътстващите го дейности.

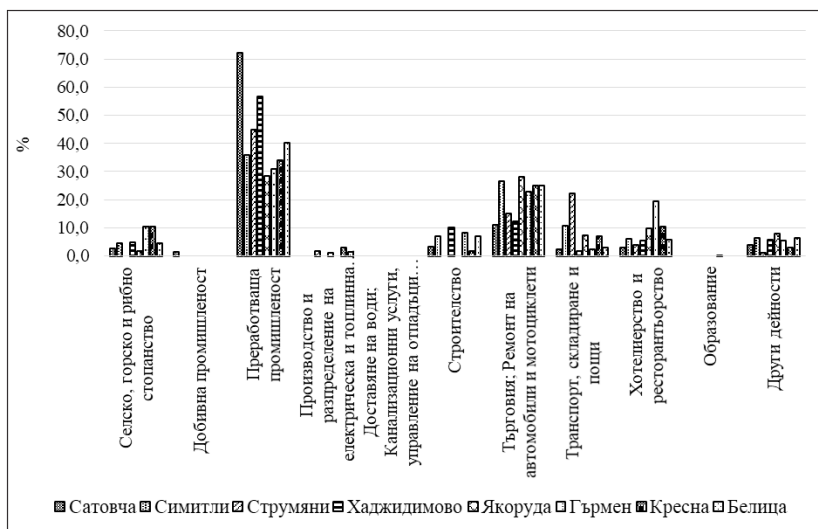
Трета група – общини с неблагоприятно състояние на пазара на труда. Тук попадат 57,1% от общини на областта, отличаващи се с висока безработица и ниска заетост (фиг. 33). Част от тях, като Гърмен, Струмяни и Сатовча, са административно-териториални единици от ниво LAU 1 с периферно географско положение, малък брой население, отсъствие на изявен градски център, ограничен социално-икономически потенциал и ниско образователно ниво на голяма част от населението.

Териториалните единици от тази група се характеризират с промишлено-аграрна специализация. Развитието на екстензивно земеделие за собствени нужди, липсата на чуждестранни инвестиции, функционирането на малко на брой микро- и малки фирми за производството на текстил и облекло, на мрамор и дърводобивните цехове в тази група общини не осигуряват необходимите работни места и трудова реализация и следователно не допринасят за повишаване качеството на живот на населението в тях.

Общините от този тип се отличават с крайно негативни стойности на показателите за оценка на пазара на труда. В тях са съсредоточени едва 27,7% от трудоспособното население и 13,0% от заетите лица в областта. Относителният дял на заетите лица от трудоспособното население през разглеждания период в общините е нисък независимо от сравнително добре запазената възрастова структура на населението в част от тях. Стойностите на показателя в тази група са в диапазон от 14,0% за Якоруда до 30,0% за Сатовча. Изменението на броя на заетите лица в общините показва задълбочаване на негативните тенденции в заетостта в периода 2015 – 2019 г. С изключение на Якоруда и Симитли,

във всички останали общини броят на заетите лица намалява. Най-голям спад е отчетен в община Струмяни с 13,1%, Сатовча и Хаджидимово с по 7,0%. Нарастването на абсолютния брой на заетите лица през изследвания период в общините Якоруда и Симитли е съответно с 18,4% и 15,2%, което се дължи в по-голяма степен на разкриването на работни места по програмите и мерките за заетост.

Между отделните общини от този тип не се наблюдават съществени различия в разпределението на заетите лица по икономически дейности. Най-висок е делът на заетите лица в преработващата промишленост, търговията и транспорта (фиг. 36).

Фигура 36. Структура на заетостта по икономически дейности в общините с неблагоприятно състояние на пазара на труда в Благоевградска област през 2019 г. (%)

Източник: НСИ, 2021, изчисления на автора

Според доклад на ПРООН за човешко развитие тези общини заемат едни от последните места по БВП в страната – Кресна се нарежда на 225 място, а община Якоруда на 254 (Общински ... Кресна 2005). Независимо от реализираните проекти по програмите за развитие на селските райони и за трансгранично сътрудничество икономическата ситуация в тази група общини е проблемна, а равнището на безработица е много високо. Коефициентът на безработица за изследвания период в общините този тип е по-висок в сравнение със средния за областта и останалите два типа общини в резултат на слабото икономическо развитие, отдалечеността от областния център и ниското образователно равнище на населението. Стойностите на показателя са в диапазона между 14,6% за Симитли и 48,2% за Белица. Якоруда и Белица са сред 20-те административно-териториални единици от ниво LAU 1 в страната с най-висок коефициент на безработица. През 2019 г. спрямо 2011 г. коефициентът на безработица намалява в пет от осемте общини, което се дължи основно на активната политика на пазара на труда. Най-голям е спадът в Белица и Якоруда с над 17 процентни пункта. В останалите общини е под 3 процентни пункта. В Сатовча, Гърмен и Кресна стойностите му нарастват, което е индикация, че през 2011 – 2019 г. икономическият климат в трите общини не се подобрява (табл. 20).

Анализът на разпределението на новорегистрираните безработни лица по икономически сектори показва незначителни териториални различия. През 2019 г., с изключение на общините Сатовча и Хаджидимово, в останалите административно-териториални единици от ниво LAU 1 в групата над половината от новорегистрираните лица в бюрата по труда са освободени от третичния сектор. На следващо място се нареждат освободените от вторичния и първичен сектор, като най-висок е дялът на освободените от аграрния сектор в общините Струмяни (6,9%) и Сатовча (5,0%).

Неблагоприятната социално-икономическа ситуация на общините в съчетание с етническите и възрастовите характеристики на населението в тази група обуславят и много високия дял на продължително безработните лица през разглеждания период. Отчита се голяма териториална диференциация в стойностите на показателя. Той варира в граници между 31,7% за Гърмен и 55,7% за Якоруда. През 2019 г. спрямо 2011 г., с изключение на Кресна и Струмяни, в останалите шест общини делът на регистрираните безработни лица с престой на пазара на труда над 1 година намалява в резултат на прилаганите мерки и схеми по активната политика и отпадането от регистрация в бюрата по труда (табл. 20). Сходно на резултатите от изследване на Луканова (2013) за страната и в тази група общини „Рискът за изпадане в тази безработица за младежите е най-висок спрямо другите възрастови групи, което изисква провеждане на специализирани за техните проблеми действия“ (с. 10).

Таблица 20. Безработица в общините с неблагоприятно състояние на пазара на труда в Благоевградска област

Административно-териториални единици	Коефициент на безработица (%)		Относителен дял на безработните младежи до 29 г. (%)		Относителен дял на безработните лица с престой на пазара на труда над 1 година (%)	
	2011	2019	2011	2019	2011	2019 г.
Община Гърмен	15,8	15,4	21,9	14,1	41,0	3,8
Община Кресна	13,4	10,7	20,0	8,4	27,7	33,9
Община Сатовча	14,6	15,3	22,7	14,0	43,0	4,4
Община Симитли	14,6	12,0	22,3	14,0	37,3	32,9

Община Струмяни	22,5	19,0	19,6	14,4	23,5	36,6
Община Хаджидимово	15,6	12,7	16,5	11,5	31,4	19,5
Община Якоруда	40,0	30,8	21,3	15,0	59,7	48,5
Община Белица	58,0	36,8	19,6	13,9	55,5	47,1
Област Благоевград	12,3	9,3	22,0	13,2	35,5	22,6

Източник: Агенция по заетостта, Министерство на труда и социалната политика, 2021

Относителният дял на безработните младежи до 29-годишна възраст за периода 2011 – 2019 г. между общините от тази група е в голям диапазон. В Кресна, Хаджидимово, Якоруда и Струмяни той е между 14,4% и 17,2% – по-нисък от средния за областта (17,5%). В останалите четири общини стойностите на показателя достигат до 19,4%. През последното десетилетие безработицата сред младежите намалява и относителният им дял от общия брой безработни лица спада (табл. 20). Тенденция, сходна на тази за областта и страната.

Ниският образователен статус на населението в тази група общини и застарялата възрастова структура в Кресна, Симитли, Струмяни и Хаджидимово определят и много високата безработица сред лицата с основно и по-ниско образование. Делът на регистрираните безработни лица с ниско образование в периода 2015 – 2019 г. е между 40% в Симитли и 64,0% в Гърмен. На второ място се нареждат лицата със средно образование, следвани от тези с висше. Подобно на тенденциите в другите два типа общини и тук делът на регистрираните безработни лица с основно и по-ниско образование намалява през 2019 г. спрямо 2015 г. (табл. 21).

Таблица 21. Образователна структура на регистрираните безработни лица в общините с неблагоприятно състояние на пазара на труда в Благоевградска област (%)

Общини	2015 г.			2019 г.		
	Висше образование	Средно образование	Основно и по-ниско образование	Висше образование	Средно образование	Основно и по-ниско образование
Симитли	4,9	42,6	52,5	8,5	55,4	36,1
Гърмен	2,1	24,7	73,2	2,4	36,4	61,2
Сатовча	5,9	43,4	50,7	4,6	54,4	41,1
Хаджидимово	4,7	45,9	49,4	4,2	52,4	43,4
Белица	2,8	36,0	61,2	3,0	42,7	54,3
Якоруда	4,8	29,0	66,2	4,7	46,2	49,4
Струмяни	2,6	25,0	72,4	2,1	25,3	72,6
Кресна	6,5	54,0	39,5	6,3	49,4	44,3

Източник: ДРСЗ Благоевград, 2021, изчисления на автора

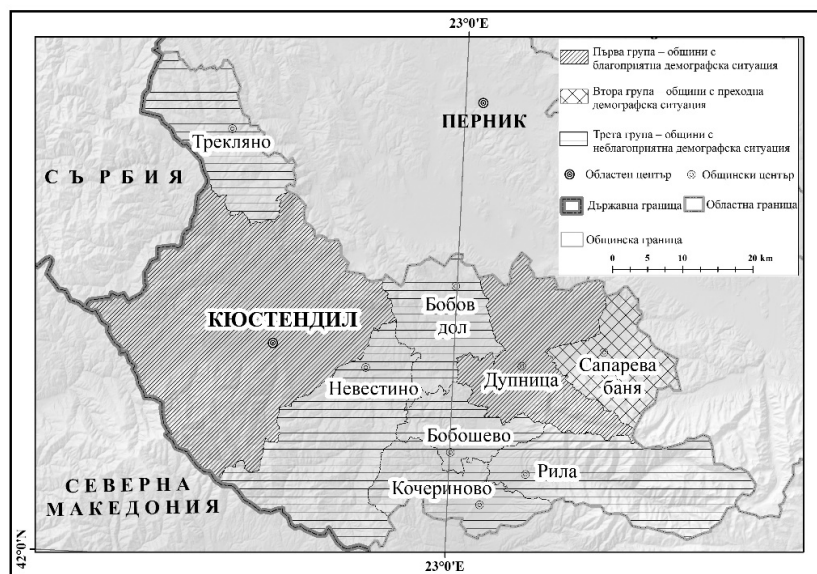
През целия разглеждан период в тази група общини броят на обявените свободни работни места е най-нисък – 11 203. Малкият брой стопански обекти, липсата на инвестиции и ниската предприемаческа активност възпрепятстват разкриването на нови работни места и обуславят ниското търсене на работна сила. През 2019 г. на локалните пазари на труда са заявени едва 19,8% от общия брой свободни места в областта. Най-неблагоприятна е ситуацията на пазара на труда по отношение на обявените свободни места в общините Струмяни и Кресна, където се обявяват едва 1,7% (с малки вариации през отделните години на разглеждания период) от всички места в областта. Обявените

свободни работни места в тази група общини са резултат основно от прилаганата активна политика на пазара на труда (АППТ) чрез програмите за заетост.

5.2. Сравнителен анализ на общините в Кюстендилска област

5.2.1. Демографска ситуация

Групирането на общините в Кюстендилска област чрез метода на балова оценка показва, че 22,2% от общините попадат в групата с благоприятна демографска ситуация, 11,1% – с преходна демографска ситуация, и 66,7% – с неблагоприятна демографска ситуация (фиг. 37).

Фигура 37. Групиране на общините в Кюстендилска област според демографската ситуация

Източник: НСИ, 2021

В първата група, която обхваща **общините с благоприятна демографска ситуация**, се включват Дупница и Кюстендил. Те заемат 42,7% от територията и в тях са съсредоточени 77,8% от жителите на областта. Населението намалява със стойност, по-ниска от средната за областта (табл. 22). Намаляването на градското и селското население в тези две общини протича с приблизително еднаква скорост – особеност, която ги отличава от тенденцията на по-голямо намаляване на населението в селата, характерна за страната. Този процес донякъде се обяснява с невъзможността общинските центрове Дупница и Кюстендил да задържат човешки ресурси поради миграционните движения на населението, породени от ограничените икономически възможности и географската близост на столицата и Благоевград. Намаляването на населението през периода 2011 – 2018 г. в градовете Кюстендил и Дупница е с приблизително 10,0% (План ... Дупница 2014). По-голямата демографска маса, по-доброто икономическо развитие и по-високият дял на ромите, които се отличават с високо равнище на раждаемост, определят по-високите стойности на естественото възпроизводство и по-добрата възрастова структура на населението спрямо останалите типове общини и областта.

Според официалното преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 г. относителният дял на лицата, самоопределили се като роми, и в двете общини е висок – 5,7% за Дупница и 8,9% за Кюстендил.

Коефициентът на раждаемост за периода 2011 – 2019 г. в тази група общини е близък до този за областта, като Дупница се отличава с малко по-високи стойности (табл. 22). През анализирания период е налице тенденция на намаляване раждаемостта и в двете общини, като спадът в Дупница е по-висок с 1,2 процентни пункта, отколкото в Кюстендил (с 0,9 процентни пункта). Намаляващият брой на жените във фертилна възраст, застаряването на населението и миграциите са сред основните фактори за негативния тренд в стойностите на показателя.

Средногодишният коефициент на обща смъртност и в двете общини е под средния за областта (19,4‰) в резултат на все още запазената възрастова структура на населението (табл. 22). Равнището на смъртност нараства между началото и края на изследвания период с 2,4 процентни пункта за Дупница и 1,7 процентни пункта за Кюстендил.

Общините от тази група са с отрицателен естествен прираст, като се отчита нарастване на негативните стойности на коефициента през изследвания период в резултат на нарастващата смъртност. През 2019 г. спрямо 2011 г. в община Дупница намалението е със стойност от 3,5‰, по-високо в сравнение с това в Кюстендил (с 2,6‰). Този процес вероятно ще продължи и в бъдеще и ще доведе до задълбочаване на негативните тенденции в демографската ситуация на общините.

Таблица 22. Общини с благоприятна демографска ситуация в Кюстендилска област в периода 2011 – 2019 г.

Административно-териториални единици	Демографски показатели				
	Изменение на населението за периода 2011 – 2019 г. (%)	Коефициент на раждаемост за периода 2011 – 2019 г. (‰)	Коефициент на смъртност за периода 2011 – 2019 г. (‰)	Коефициент на естествен прираст за периода 2011 – 2019 г. (‰)	Дял на подтрудоспособното население за периода 2011 – 2019 г. (%)
Община Дупница	-13,2	8,4	18,2	-9,8	12,8
Община Кюстендил	-12,4	7,2	17,2	-10,0	14,6
Кюстендилска област	-13,4	7,3	19,4	-12,1	12,8

Източник: НСИ, 2021, изчисления на автора

Възрастовата структура в тази група общини е от регресивен тип, но застаряването е по-слабо изразено спрямо останалите два демографски типа в областта. Независимо от това и в двете административно-териториални единици от ниво LAU 1 преобладава възрастното население. Коефициентът на демографско заместване на групите между 0 – 14 и над 65-годишна възраст е 0,44 за Кюстендил и 0,57 за Дупница (265 ..., 2020). През 2019 г. относителният дял на населението в трудоспособна възраст е 56 %, като основно то е съсредоточено в общинските центрове, които предоставят възможности за трудова реализация и по-добро качество на живот.

Общините Кюстендил и Дупница са с важно значение за образователното и културното развитие на цялата област. Населението в тях е с най-висок образователен статус в резултат на по-доброто социално-икономическо развитие на общинските центрове и по-добре изградената образователна и културна инфраструктура. През 2011 г. в образователната структура на населението в двете общини преобладава дялът на лицата със средно образование (49,2% за Кюстендил и 48,7% за Дупница), следван от тези с основно и висше образование. Лицата с нисък образователен статус и в двете общини съставляват съответно 34,3% и 34,2% от населението в тях. Дялът на лицата с висше образование (16,5% за Кюстендил и 17,2% за Дупница) е по-висок в сравнение с този в останалите две групи общини и средната стойност за областта (14,8%). Общинските центрове Кюстендил и Дупница са с най-големи възможности за професионална реализация и в тях работят 87,6% от висшистите на област Кюстендил.

Във втората група – **общини с преходна демографска ситуация**, попада само община Сапарева баня с население 6 608 души (НСИ, 2019). Сходно на негативните демографски тенденции в останалите типове общини и тук населението намалява и застарява.

Сапарева баня е със стойности на демографските показатели, близки до тези на индикаторите за област Кюстендил (табл. 23). През анализирания период раждаемостта е ниска и намалява, а коефициентът на общата смъртност е висок, което определя и стесненото естествено възпроизводство на населението (табл. 23). В периода 2011 – 2019 г. населението намалява с 11,3%. Сапарева баня е сред общините с коефициент на естествен прираст, еднакъв до средния за областта (табл. 23). В етническо отношение населението в общината е хомогенно. През 2011 г. 99,6% от него се самоопределят като българи.

Таблица 23. Общини с преходна демографска ситуация в Кюстендилска област в периода 2011 – 2019 г.

Административно-териториални единици	Изменение на броя на населението за периода 2011 – 2019 г. (%)	Коефициент на раждаемост за периода 2011 – 2019 г. (‰)	Коефициент на смъртност за периода 2011 – 2019 г. (‰)	Коефициент на естествен прираст за периода 2011 – 2019 г. (‰)	Дял на подтрудоспособното население за периода 2011 – 2019 г. (%)
Община Сапарева баня	-11,3	7,3	19,4	-12,1	11,9
Кюстендилска област	-13,4	7,3	19,4	-12,1	12,8

Източник: НСИ, 2021, изчисления на автора

Възрастовата структура на населението е от регресивен тип, но без екстремни стойности. Броят на възрастното население е над два пъти по-голям от контингента на децата в резултат на ниската раждаемост през 80-те и 90-те години на миналия век. През 2019 г. съотношението на възрастовите групи от 0 до 14 и 65+ години е 0,42 (265 ..., 2020). Трудоспособното население е едва 56,8% от всички жители на общината. Тенденцията на изменение на тази възрастова група през целия период се характеризира с

намаляване на броя и на относителния ѝ дял, като през 2019 г. спадът е с повече от 2 процентни пункта спрямо 2011 г.

Образователният статус на населението е нисък. Приблизително 42% от него са с основно и по-ниско образование. Делът на висшистите (10,3%) е по-нисък от този за областта с 4,5 процентни пункта, което оказва неблагоприятно влияние върху качеството на работната сила и води до по-дълъг престой на пазара на труда на безработните лица.

В третата група **общини с неблагоприятна демографска ситуация** се включват 2/3 от административно-териториалните единици от ниво LAU 1 в областта – Невестино, Бобов дол, Рила, Бобошево, Кочериново и Трекляно. Те са слабо населени общини с центрове малки градски и селски селища и със слабо развити икономически функции. Характеризират се с периферно географско положение, но обхващат 51,3% от територията и едва 16,5% от населението на областта. Определено, тези общини са с изчерпан демографски потенциал. Бобов дол и Рила се отличават с малко по-добри стойности на демографските показатели спрямо останалите общини от тази група (табл. 24). Според извършената от Младенов (2019) типология на общините според демографската ситуация административно-териториалните единици от ниво LAU 1 от тази група се намират в крайна фаза на демографската криза. Демографските им показатели са със стойности, много по-ниски от средните за областта и за страната.

От 80-те години на XX век в тях настъпват значителни демографски изменения, които довеждат до загуба на значителен брой население, висока степен на обезлюдяване и регресивен тип възрастова структура. Тези процеси се задълбочават след 1992 г. като пряка последица и от извършената политическа и социално-икономическа трансформация в страната (Равначка, 2014).

Населението намалява във всички общини, с изключение на Трекляно, която е най-малката по брой население община в областта и страната (табл. 24). През 2019 г. броят на населението в

нея нараства с 26,6% спрямо 2011 г. Регистрираното нарастване е най-слабо при населението в подтрудолюбна възраст в сравнение останалите възрастови групи в общината. През периода 2011 – 2019 г. коефициентът на механичен прираст е 69,8‰. За съжаление, това увеличение не се дължи на подобрене в демографската среда и на икономически просперитет.

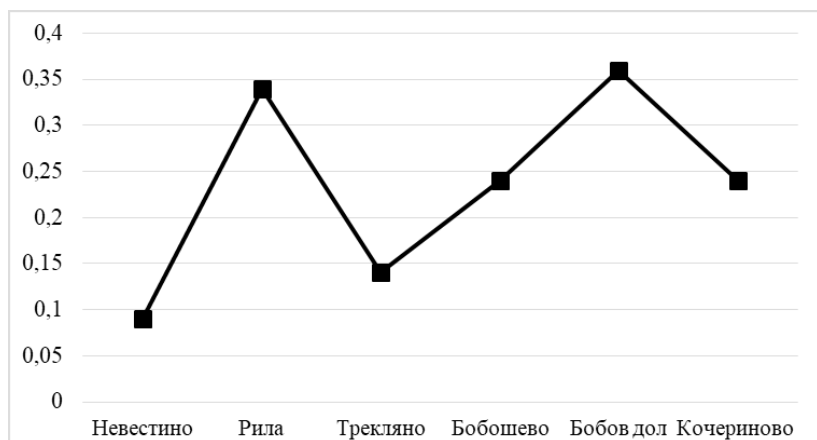
Таблица 24. Общини с неблагоприятна демографска ситуация в Кюстендилска област в периода 2011 – 2019 г.

Административно-териториални единици	Демографски показатели				
	Изменение на населението за периода 2011 – 2019 г. (%)	Коефициент на раждаемост за периода 2011 – 2019 г. (‰)	Коефициент на смъртност за периода 2011 – 2019 г. (‰)	Коефициент на естествен прираст за периода 2011 – 2019 г. (‰)	Дял на подтрудолюбното население за периода 2011 – 2019 г. (%)
Бобов дол	-18,7	6,1	22,0	-15,9	10,8
Рила	-15,5	7,1	26,4	-19,3	11,0
Кочериново	-17,9	6,0	30,2	-24,2	9,8
Бобошево	-9,4	6,6	30,8	-24,2	8,4
Трекляно	26,6	4,2	46,5	-42,3	5,9
Невестино	-28,3	3,6	47,8	-44,2	4,3
Кюстендилска област	-13,4	7,3	19,6	-12,3	12,7

Източник: НСИ, 2021

През изследвания период коефициентът на раждаемост в тази група общини варира между 3,6‰ и 6,6‰. Той е по-нисък от средния за областта (табл. 24). Смъртността е висока – над 22‰, надвишава многократно нивото на раждаемост и е резултат от малкия брой население във фертилна възраст. С екстремни стойности на показателя се открояват Трекляно и Невестино, в които коефициентът на смъртност е над 10 пъти по-висок от коефициента на раждаемост (табл. 24). През периода 2011 – 2019 г. коефициентът на смъртност намалява в общините Трекляно и Бобошево, а в останалите има ръст от 0,2 до 6,0 процентни пункта. Това се дължи на намаляването и застаряването на населението в тези общини. Естественят прираст е с високи отрицателни стойности във всички общини на групата. Поради слабите различия в стойностите на раждаемост между отделните общини разликите в естествения прираст се определят от различното равнище на смъртност (Младенов 2019). Много ниската раждаемост и много високата смъртност са причина за екстремните отрицателни стойности на естествения прираст в общините Трекляно и Невестино (табл. 24).

Населението в този тип общини се характеризира с лоши демографски и образователни характеристики. Те се отличават със силно регресивен тип възрастова структура, която не може да осигури нормално възпроизводство на населението и трудови ресурси. Застаряването на населението в тези общини е по-силно изразено спрямо останалите две групи териториални единици от ниво LAU 1 в областта. Стойността на съотношението между възрастовите групи на населението между 0 – 14 години и тези на 65 и повече години показва, че възрастният контингент надвишава многократно този на децата (фиг. 38).

Фигура 38. Съотношение на населението във възрастовите групи от 0 до 14 и 65 и повече години в общините с неблагоприятна демографска ситуация в Кюстендилска област през 2019 г.

Източник: „265 истории за икономиката“, ИПИ, 2020

През 2019 г. делът на лицата над 65-годишна възраст е с много високи стойности от 27,4% (Бобошево) до 51,1% (Невестино) (265 ..., 2020). Общините Трекляно, Бобошево и Невестино по този показател се нареждат сред десетте административно-териториални единици от равнище LAU 1 в страната с най-високи стойности.

Неблагоприятните изменения във възрастовата структура на населението водят и до негативни изменения в разпределението на населението под, във и над трудоспособна възраст. В периода 2011 – 2019 г. относителният дял на населението в подтрудоспособна възраст се увеличава минимално. Изключение прави само община Кочериново, където е отчетено много слабо намаление от 0,2 процентни пункта. Увеличението на смъртността сред населението в по-горните възрастови групи води до намаляване на

неговия относителен дял във възрастовата структура. Делът на населението в трудоспособна възраст нараства при намаляване на абсолютния му брой. Изключение прави община Трекляно, където е отчетен спад на относителния дял с 16%. Тези негативни тенденции се дължат както на неблагоприятните изменения в демографските процеси през последните десетилетия, така и на слабото социално-икономическо развитие, ограничените възможности за трудова реализация и доходи, липсата на качествени социални и здравни услуги.

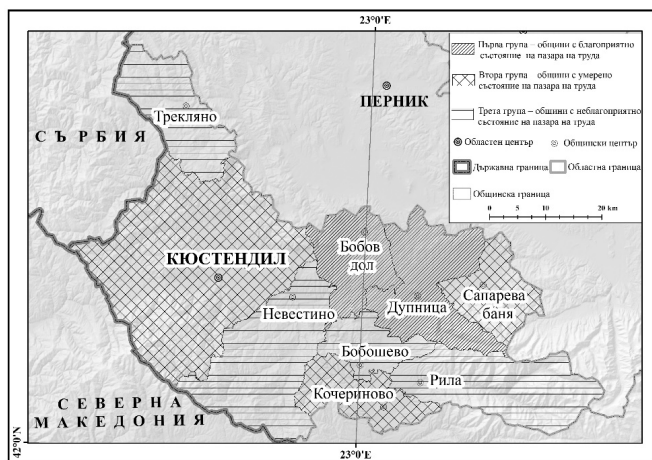
Образователното равнище на населението в тази група е много ниско. Образователната инфраструктура е с ниско качество. Процесът на намаляване броя на подлежащите на училищна подготовка деца е интензивен, което е причина за закриването на голяма част от образователните институции в населените места на тези общини. Делът на лицата с основно и по-ниско образование в общините е по-висок, а този на лицата с висше е по-нисък в сравнение със средните стойности на показателите за областта. Това се дължи на влиянието на комплекс от различни причини, сред които са силно застарялата възрастова структура на населението и слабото развитите икономически дейности. През 2011 г. делът на лицата с основно, начално, незавършено начално образование в тази група общини е над 44%, при 37,2% за областта. В Бобошево и Невестино над 62% от населението е с нисък образователен ценз. С най-висок дял на населението с висше образование е община Рила – 11,9%, като при останалите този дял е много нисък – между 4,0% (за Бобов дол и Бобошево) и 8,3% (Трекляно). Независимо от нарастващия брой на програмите за непрекъснато професионално обучение на работната сила, в това число на заетите лица, не се очаква значително подобряване на квалификационното равнище на населението.

От изложеното дотук може да се обобщи, че негативните процеси в демографското и икономическото развитие на тази група общини се задълбочават.

Направеното групиране на общините показва тенденция на влошаване на демографската ситуация в повечето общини на Кюстендилска област.

5.2.2. Локални пазари на труда

Чрез използването на метода на баловата оценка общините в Кюстендилска област са групирани в следните три групи. **Първа група – общини с благоприятно състояние на пазара на труда** – тук се включват териториални единици със сумарен бал на отделните показатели над 13. **Втора група – общини с умерено състояние на пазара на труда** – към нея се отнасят общини с бал между 10 и 12. И **трета група – общини с неблагоприятно състояние на пазара на труда**, включваща териториални единици със сумарен бал на показателите под 9 (фиг. 39).

Фигура 39. Групиране на общините в Кюстендилска област според състоянието на пазара на труда

Източник: Агенция по заетостта, Министерство на труда и социалната политика, 2021

В първа група общини с благоприятно състояние на пазара на труда попадат, общините Бобов дол и Дупница, които се отличават с по-висока заетост и по-ниска безработица в сравнение останалите два типа. Те се характеризират с развита промишленост и с най-голям дял на трудоспособно население в сравнение с останалите групи общини в областта. Община Дупница заема второ място по привличането на чуждестранни инвестиции сред административно-териториалните единици от равнище LAU 1 в областта. По данни на НСИ към 31.12.2019 г. в общината са съсредоточени 22% от ПЧИ в нефинансовите предприятия в областта. Тя е и сред общините в областта с най-голяма усвояемост на европейски средства на човек от населението, което влияе положително върху местния пазар на труда (Регионални ..., 2018). В тази група общини са концентрирани 40% от нефинансовите предприятия и 47,8% от заети лица в областта. Относителният дял на заетите лица от трудоспособното население през изследвания период в тази група общини е между 42,7% за Дупница и 68,8% за Бобов дол. И в двете общини той е по-висок от средния за областта (39,8%).

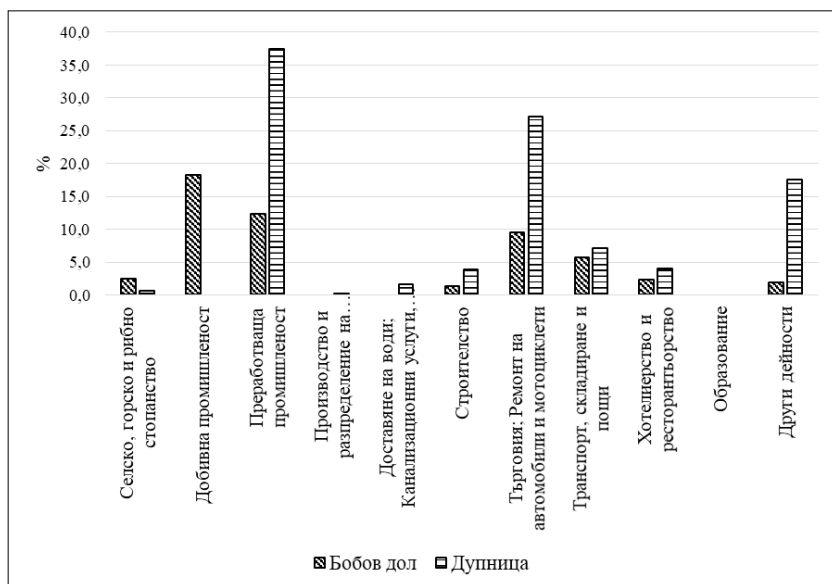
Във всички общини на областта е налице неблагоприятна тенденция в заетостта. През 2019 г. спрямо 2011 г. броят на заетите лица в нефинансовите предприятия намалява приблизително с 40% и в двете общини. Свиването на производствената дейност, загубата на пазари и последвалото съкращение на работни места, както и емиграцията на младо население са сред основните причини за това намаление. През 2018 г. в Мини „Бобов дол“ са съкратени приблизително 400 миньори. Съкращаването на тези работни места е в голям мащаб за социално-икономическия потенциал на общината и е довело до увеличение на равнището на безработица през тази година.

Анализът на заетостта по сектори показва значителни различия между двете общини в тази група. В община Дупница над

половината заети лица са в сектор „Услуги“, докато в Бобов дол приблизително 90% от заетите са в индустрията.

Големи различия се наблюдават и по отношение структурата на заетостта по икономически дейности (фиг. 40). Голямото значение на преработващата промишленост в създаваната БДС в община Дупница обуславя и най-високия дял на заетите лица в нея – 38,5% (фиг. 40). На територията на общината функционират голям брой микро-, малки и средни предприятия, специализирани в производството на текстил и облекло (Шивашки услуги „Жанет“, „Бода Стил“ ЕООД, „Мистрал Пас“, „Петя Георгиева-Бейнит“ ЕТ и други), на хранителни изделия и безалкохолни напитки, на лекарствени продукти и хранителни добавки („Фарма“ АД), които са с важно значение за осигуряването на работни места. Според ДРСЗ Благоевград, в бюрото по труда Дупница е най-голям броят на обявените свободни работни места в преработващата индустрия (шивашката и обувната промишленост), ресторантьорството и строителството през целия изследван период.

Развитието на добивната дейност и производството и разпределението на електрическа енергия са ключови за икономическото и социалното развитие на община Бобов дол. През 2019 г. в минните предприятия, функциониращи на територията на общината, са съсредоточени 18,2% от всички заети лица. Делът на заетите лица в преработващата индустрия е едва 12,3%. Услугите са слабо развити, като най-висок е делът на заетите лица в търговията (5,9%).

Фигура 40. Структура на заетостта по икономически дейности в общините с благоприятно състояние на пазара на труда в Кюстендилска област през 2019 г. (%)

Източник: НСИ, 2021, изчисления на автора

Сравнителният анализ на коефициента на безработица показва, че през анализирания период тази група общини се отличава с по-нисък коефициент на безработица (8,8% за Бобов дол и 10,6% за Дупница) в сравнение с този на останалите два типа общини и средния за областта (11,0%). През 2011 – 2019 г. равнището на безработица намалява в резултат на прилаганите мерки по ЗНЗ и възстановяването на икономиката след настъпилата финансова криза. Спадът в община Дупница е с много по-високи стойности в сравнение с Бобов дол (табл. 25).

Таблица 25. Безработица в общините с благоприятно състояние на пазара на труда в Кюстендилска област

Административно-териториални единици	Коефициент на безработица (%)		Относителен дял на безработните младежи до 29 г. (%)		Относителен дял на безработните лица с престой на пазара на труда над 1 година (%)	
	2011	2019	2011	2019	2011	2019
Община Дупница	11,9	5,5	24,1	17,9	31,1	7,2
Община Бобов дол	7,0	5,4	22,6	12,5	33,3	18,8
Област Кюстендил	12,9	7,3	21,6	15,7	36,3	25,8

Източник: Агенция по заетостта, Министерство на труда и социалната политика, 2021

Състоянието на секторната структура на общинските икономики определя секторната и отрасловата структура на новорегистрираните безработни лица. През 2015 – 2019 г. не се наблюдават значителни изменения в разпределението на новорегистрираните лица в бюрата по труда по сектори. По данни на ДРСЗ Благоевград в тази група общини най-голям е делът на новорегистрирани лица на пазара на труда, освободени от третичния сектор. През 2019 г. 69,5% от всички новорегистрирани лица на локалния пазар на труда в община Дупница са от третичния сектор. Спрямо 2015 г. техният дял нараства с приблизително 10 процентни пункта за сметка на този от вторичния и първичния сектор. В община Бобов дол се наблюдава ситуация на пазара на труда, при която делът

на освободените от услугите и индустрията е приблизително еднакъв – съответно 46,5% и 47,9%. През 2019 г. делът на новорегистрираните безработни лица, освободени от третичния сектор, намалява с 26 процентни пункта спрямо 2011 г.

Относителният дял на продължително безработните лица от общия брой регистрирани безработни за изследвания период в тази група общини е до 27,3% и е по-нисък от средния за областта (33,8%). До 2013 г. общините се характеризират с много високи стойности на показателя, след което намаляват. Причините за тази тенденция са същите, каквито са за общините от Благоевградска област. В началото на разглеждания период не се отчитат значителни различия в дела на продължително безработните лица в двете общини. Но след 2015 г. разликата между тях се увеличава, което е последица от различията в икономическото развитие и финансовото състояние (табл. 25).

Младежката безработица е един от най-важните показатели за състоянието на пазара на труда. Независимо от тенденцията на намаление през разглеждания период, делът на безработните млади хора до 29-годишна възраст от всички регистрирани безработни в тази група общини остава висок (табл. 25). Средно-годишният дял на безработните младежи до 29-годишна възраст е 18%. Специфичните особености във възрастовата структура на населението, недостатъчният брой работни места, несъответствието между търсенето и предлагането на работна сила, липсата на фирми, предлагащи ниско заплащане на труд, и все още ниското образователно равнище на населението са фактори за високите стойности на индикатора.

В образователната структура на безработните лица не се наблюдават съществени различия. Най-висок е делът на лицата със средно образование, следвани от тези с основно и висше и в двете общини (табл. 26).

Таблица 26. Образователна структура на регистрираните безработни лица в общините с благоприятно състояние на пазара на труда в Кюстендилска област (%)

Общини	2015 г.			2019 г.		
	Висше образование	Средно образование	Основно и по-ниско образование	Висше образование	Средно образование	Основно и по-ниско образование
Дупница	14,7	52,6	32,7	17,7	59,1	23,2
Бобов дол	9,8	58,6	31,6	7,2	61,0	31,8

Източник: ДРСЗ – Благоевград, 2021

Общини от този тип се характеризират с най-нисък дял на безработните лица с основно и по-ниско образование в сравнение с останалите две групи. Това се дължи на нарастването (макар и слабо) на търсене на работна сила с по-високо образование. Повишаването на образователното равнище на населението, като цяло, също е фактор за по-ниския дял на тази група лица в предлагането на пазара на труда. Различия между двете общини има в териториалното разпределение на безработните лица с висше образование. В периода 2015 – 2019 г. в община Дупница, 15% от всички безработни лица са с висше образование, докато в Бобов дол техният дял е 6,0%. Образователната структура на регистрираните безработни лица също се променя, като се отчитат различни тенденции в двете общини (табл. 26).

Тази група общини се характеризира с най-висок брой обявени свободни работни места на пазара на труда в областта. През периода 2015 – 2019 г. в тях са заявени 13 819 свободни места,

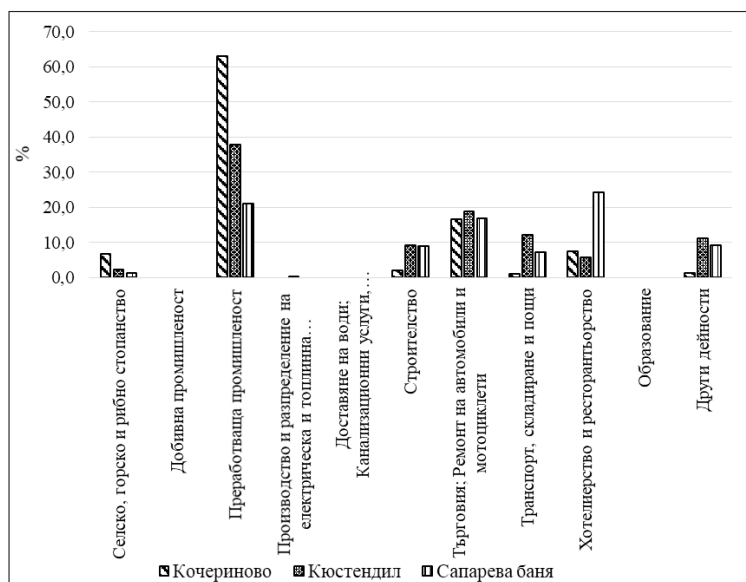
или 55,4% от всичките в областта. Приблизително 90% от тях са заявени на пазара на труда в община Дупница. Генерирането на нови работни места в следкризисните години в Дупница и целевите финансови средства за насърчаване на заетостта в двете общини водят до нарастване на абсолютния брой на свободните работни места. През 2019 г. те нарастват с 7,1% спрямо 2015 г.

Втората група – общини с умерено състояние на пазара на труда. Тук попадат Сапарева баня, Кочериново и община Кюстендил – областен център. Стойностите на показателите, характеризиращи пазара на труда в общините, са близки до средните за областта. Коефициентът на безработица и относителният дял на заетите лица от трудоспособното население е по-нисък в сравнение с първата група. В този тип общини е съсредоточено приблизително 54% от трудоспособното население в областта. Делът на заетите лица от трудоспособното население в анализирания период варира в широк диапазон – от 19,4% за Кочериново до 38,8% за Кюстендил.

Икономическата криза, последвалото оптимизиране на персонала, затварянето на предприятия, слабата усвояемост на средствата от европейските фондове и задълбочаването на неблагоприятните тенденции в демографските процеси водят до спад на броя на заетите лица и в тази група общини през изследвания период. По данни на ИПИ (Регионални ... 2021) през 2019 г. ПЧИ на човек от населението в тази група са ниски – за община Сапарева баня са 559 евро на човек, а за Кюстендил – 588 евро на човек.

Анализът на структурата на заетостта по икономически сектори в тази група показва по-малкото влияние на услугите върху заетостта. Единствено в община Сапарева баня малко над половината от заетите лица (57,5%) са в третичния сектор. Туризмът и обслужващите го дейности са перспективни и са основен източник за разкриване на нови работни места, заетост и доходи на населението в общината. С противоположна на секторната структура на заетостта в Сапарева баня са общините Кочериново и Кюстендил. В тях най-голям е делът на заетите лица в индустрията. На територията на

двете общини функционират приблизително 3168 стопански обекти в нефинансовия сектор. В аграрния сектор дялът на заетите лица е между 6,9% за Кочериново и 1,2% за Сапарева баня. Различията в структурите на икономиките обуславят и разликите в структурата на заетостта по икономически дейности (фиг. 41). Аграрно-промишлената структура на Кочериново и концентрацията на производствени дейности в областния център обуславят и най-високия дял на заетите лица в преработваща индустрия. За разлика от тях в Сапарева баня най-голям е дялът на заетите лица в търговията, хотелиерството и ресторантьорството – над 40% (фиг. 41).

Фигура 41. Структура на заетостта по икономически дейности в общините с умерено състояние на пазара на труда в Кюстендилска област през 2019 г. (%)

Източник: НСИ, 2021, изчисления на автора

Коефициентът на безработица в тази група общини (от 10,3% за Кочериново до 12,6% за Сапарева баня) през разглеждания период е по-висок в сравнение с първия тип и близък до средния за областта. Независимо от ограничените възможности за заетост, равнището на безработица постепенно намалява от 2011 г. и достига най-ниски стойности през 2019 г. (табл. 27). Заедно с провежданата АППТ и слабото подобряване на бизнес климата за това допринася и намаляването на броя на трудоспособното население. Най-голям спад на коефициента на безработица е отчетен в Сапарева баня, където туризмът генерира работни места и осигурява заетост на населението.

Секторната структура на безработните лица в групата не се отличава съществено от тази на първия тип. Сравнителният анализ показва, че във всичките общини най-голям е дялът на новорегистрираните безработни лица в бюрата по труда, освободени от третичния сектор (между 69% за Кочериново и 74% за Сапарева баня и Кюстендил), следван от вторичния. Най-малък е дялът на новорегистрираните лица, освободени от първичния сектор (до 1,8%). През 2019 г. спрямо 2015 г. настъпва изменение в секторната структура на безработицата. Дялът на регистрираните лица, освободени от вторичния сектор, нараства с 12,8 процентни пункта в Сапарева баня и с 6,8% процентни пункта в Кочериново за сметка на този от услугите. Противоположна е ситуацията на пазара на труда в община Кюстендил, където предлагането на работна ръка от индустрията намалява, за сметка на това в услугите, с 2,4 процентни пункта.

Под влиянието на икономическите фактори общините от тази група не успяват да се справят с високия брой лица, регистрирани на пазара на труда повече от 1 година. В тях относителният дял на продължително безработните лица за изследвания период е до 36% и е по-висок в сравнение първия тип общини. С изключение на Кочериново, в останалите две общини техният дял бележи намаление през периода 2011 – 2019 г. (табл. 27). Въпреки поло-

жителния тренд в стойностите делът на дълготрайно регистрираните безработни лица в бюрата по труда си остава висок, което е показател както за неблагоприятното социално-икономическо развитие на общините, така и за наличието на структурни проблеми на пазара на труда.

Друга рискова група на пазара на труда в тази група общини са младежите. Ниският образователен статус, по-високият брой ромско население, несъответствието между образователните и професионалните умения на младите хора и потребностите на бизнеса, както и ограничените възможности за трудова реализация са сред основните фактори, определящи все още високия им дял на локалните пазари на труда. Делът на безработните младежи до 29-годишна възраст в изследвания период е от 14% до 19% между отделните общини. През периода 2011 – 2019 г. делът регистрираните в бюрата по труда безработни младежи до 29-годишна възраст се характеризира с низходяща посока. Най-голям спад се отчита в община Кочериново (табл. 27).

Таблица 27. Безработица в общините с умерено състояние на пазара на труда в Кюстендилска област

Административно-териториални единици	Коефициент на безработица (%)		Относителен дял на безработните младежи до 29 г. (%)		Относителен дял на безработните лица с престой на пазара на труда над 1 година (%)	
	2011	2019	2011	2019	2011	2019
Община Кочериново	11,0	6,0	17,8	6,9	28,0	31,0
Община Кюстендил	14,3	9,0	21,1	16,2	42,7	35,3
Община Сапарева баня	15,6	6,3	17,3	10,9	25,5	6,7
Област Кюстендил	12,9	7,3	21,6	15,7	36,3	25,8

Източник: Агенция по заетостта, Министерство на труда и социалната политика, 2021, изчисления на автора

Подобно на образователната структура на безработните лица в групата на общините с благоприятно състояние на пазара на труда и тук най-висок е дялът на безработните със средно образование. Предлагането на работна сила е високо и сред лицата с основно образование. Изключение прави община Сапарева баня, в която дялът на безработните лица с нисък образователен статус е нисък. През 2019 г. в сравнение 2015 г. техният относителен дял намалява, но нараства този на лица с висше и средно, включително и средно специално образование (табл. 28). Нарастването на безработните лица с висше образование на локалните пазари на труда е индикатор за несъответствие между търсенето и предлагането на работна сила с определена квалификация и умения.

Таблица 28. Образователна структура на регистрираните безработни лица в общините с умерено състояние на пазара на труда в Кюстендилска област (%)

Общини	2015 г.			2019 г.		
	Висше образование	Средно образование	Основно и по-ниско образование	Висше образование	Средно образование	Основно и по-ниско образование
Кочериново	5,4	44,4	50,2	6,0	44,8	49,2
Кюстендил	9,2	38,8	52,0	9,2	43,0	47,8
Сапарева баня	11,8	59,0	29,2	12,4	63,2	24,4

Източник: ДРСЗ Благоевград, 2021, изчисления на автора

През периода 2015 – 2019 г. в тази група общини са заявени 9878 брой свободни работни места, което представлява 36,9% от всичките в областта. Търсенето на пазара на труда се характеризира с висока териториална концентрация. В общини Кюстендил са съсредоточени 77,3% от обявените свободни

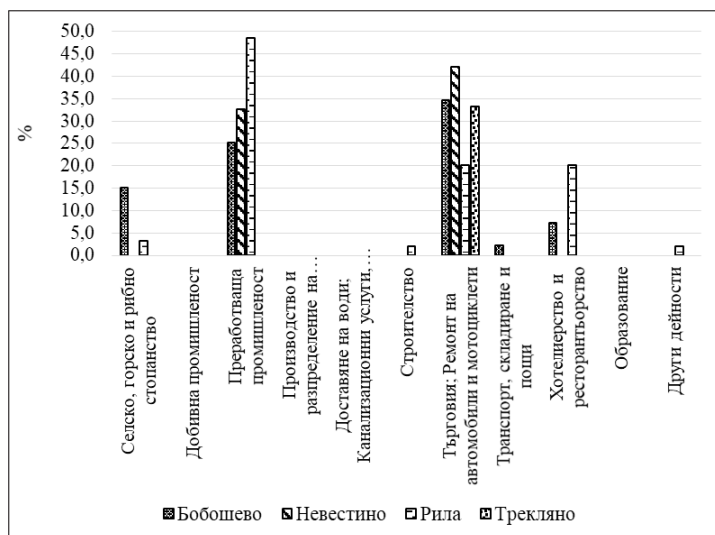
работни места. Изменението на абсолютния им брой в периода 2015 – 2019 г. показва тенденция на нарастващо търсене на пазара на труда и в трите общини. През 2019 г. броят им нараства със 17% спрямо 2015 г. в резултат на различни икономически, финансови и политически причини. В условия на икономическа и финансова нестабилност основен източник на обявени свободни работни места в община Кочериново са програмите за заетост и мерките по ЗНЗ. Противоположна е ситуацията на пазара на труда в Кюстендил и Сапарева баня, където над 50% от заявените работни места в бюрата по труда са на първичния пазар (реалния сектор). Най-голямо увеличение от 30% се отчита в община Кюстендил, където са концентрирани значителна част от предприятията и живее голяма част от населението в областта.

Трета група – общини с неблагоприятно състояние на пазара на труда. Тук се включват най-изостаналите в икономическо развитие териториални единици с изчерпан демографски потенциал – Трекляно, Невестино, Рила и Бобошево. В тях делът на трудоспособното население през анализирания период е много нисък – между 38,7% за Невестино и 53% за Рила. Местните пазари на труда се намират в състояние на тежка и продължителна криза в резултат на крайно неблагоприятната демографска и социално-икономическа среда. Общините в тази група се характеризират с недиверсифицирани икономики и ограничени възможности за развитие. Равнището на инвестиционна активност през периода 2015 – 2019 г. е много ниско, а в община Трекляно липсват чуждестранни инвестиции (по данни на НСИ). През 2019 г. на територията на четирите общини функционират едва 233 предприятия в нефинансовия сектор. Посочените фактори възпрепятстват разкриването на нови работни места. Структуроопределящи отрасли за икономиките са селското стопанство, туризма и търговията. Земеделието е един от най-важните източници на заетост и доходи на

населението в тях. Индустрията е слабо застъпена в общините Бобошево и Рила.

Общините се отличават с много лоши стойности на показателите, оценяващи пазара на труда. В тази група са съсредоточени под 4,0% от заетите лица в областта, като в община Трекляно броят им през 2015 – 2019 г. е 79 души. За това допринася и малкият брой трудоспособно население в тях. Относителният дял на заетите лица от трудоспособното население за периода е до 30,6%. Разликата в стойностите на показателя между общините с най-висока (Рила) и най-ниска заетост (Трекляно) е 27 процентни пункта. С изключение на Бобошево, във всички останали общини от тази група е налице спад в броя на заетите лица, като най-голямо е понижението в Трекляно с 66%. Тенденция, която се очаква в средносрочен план да продължи поради задълбочаващите се негативни процеси в икономическото и демографското развитие.

Между отделните общини от този тип не се наблюдават съществени диспропорции в разпределението на заетите лица по сектори и икономически дейности. Специализацията на стопанството на общините определя високия дял на заетите лица в преработващата промишленост, селското стопанство и търговията (фиг. 42). С изключение на община Рила, във всички останали най-висок е дялът на заетите лица в търговията. Слабото развитие на шивашката индустрия („Рилатекс“ ООД), на винопроизводство („Меди валеи“) и на други дейности от индустрията в община Рила обуславят и по-високия дял на заетите лица в нея.

Фигура 42. Структура на заетостта по икономически дейности в общините с неблагоприятно състояние на пазара на труда в Кюстендилска област (2019, %)

Източник: НСИ, 2021, изчисления на автора

Един от най-важните проблеми за решаване в тази група общини е високата безработица. Слабото социално-икономическо развитие, отдалечеността от развити икономически центрове обуславят високите стойности на коефициента на безработица – над 11,2%. Особено тревожна е ситуацията в Трекляно и Невестино, където коефициентът на безработица е над 14,0%. С изключение на Трекляно, в останалите общини коефициентът на безработица намалява, което се дължи основно на АППТ (табл. 29). В тези общини почти липсват форми на индустрия, което води до липса на доходи и до попадане на почти цялото население в голяма бедност (Интегрална ... 2021).

Анализът на разпределението на новорегистрираните безработни лица по икономически сектори показва незначителни териториални диспропорции. През 2019 г. във всички общини над половината от новорегистрираните лица в бюрата по труда са освободени от третичния сектор.

Относителният дял на продължително безработните лица в тази група общини е висок, но по-нисък от средния за областта (33,8%). Стойностите на показателя за периода варират в широки граници – между 26,0% (Бобошево) и 40,9% (Невестино). Задълбочаването на неблагоприятните икономически процеси в тази група общини през 2011 – 2019 г. води до нарастване дела на регистрираните безработни лица с престой на пазара на труда над една година. Изключение прави само община Бобошево, където стойностите на показателя намаляват с над 20 процентни пункта (табл. 29).

Таблица 29. Безработица в общините с неблагоприятно състояние на пазара на труда в Кюстендилска област

Административно-териториални единици	Коефициент на безработица (%)		Относителен дял на безработните младежи до 29 г. (%)		Относителен дял на безработните лица с престой на пазара на труда над 1 година (%)	
	2011	2019	2011	2019	2011	2019
Община Трекляно	10,6	13,9	15,8	12,0	15,8	40,0
Община Невестино	20,9	13,2	9,3	6,2	24,0	64,2
Община Рила	10,6	8,3	21,3	13,1	28,3	28,3
Община Бобошево	14,8	7,7	23,5	20,3	31,8	8,7

Източник: Агенция по заетостта, Министерство на труда и социалната политика, 2021

В резултат на силното застаряване на населението и емиграцията, в допълнение с прилаганите програми по заетостта, тази група се отличава с най-нисък дял на безработните младежи сред останалите типове общини. Той е в диапазона от 11,9% за Невестино до 17,7% за Рила. Независимо от това техният дял е все още висок. През анализирания период е налице тенденция на намаление на стойностите на показателя (табл. 29).

Застаряването на населението, ниският му образователен статус и слабите икономически функции на населените места в общините обуславят и високия дял на регистрираните безработни лица с ниско образование. Във всички общини, с изключение на Бобошево, стойността на показателя е над 40%. На второ място в образователната структура на регистрираните безработни лица се нареждат тези със средно образование. Те преобладават единствено в община Бобошево. През периода 2015 – 2019 г. и тук е налице тенденция за намаляване дела на безработните лица с основно и по-ниско образование за сметка на този с висше и средно образование (табл. 30).

Таблица 30. Образователна структура на регистрираните безработни лица в общините с неблагоприятно състояние на пазара на труда в Кюстендилска област (%)

Общини	2015			2019		
	Висше образование	Средно образование	Основно и по-ниско образование	Висше образование	Средно образование	Основно и по-ниско образование
Бобошево	8,7	37,3	54	13,0	58,0	29,0
Рила	11,2	41,4	47,4	12,1	46,5	41,4
Невестино	2,5	33,9	63,6	2,4	44,1	53,5
Трекляно	0	31,8	68,2	0	44,0	56,0

Източник: ДРСЗ Благоевград, 2021, изчисления на автора

Общините от тази група са с най-малък дял в търсенето на труд. В тях са обявени едва 5% от обявените свободни работни места в областта. Както изяснихме по-горе, това са общини с много малък брой стопански обекти, с ниска инвестиционна активност, със сериозни икономически и финансови проблеми, които затрудняват разкриването на работни места. Поради тази причина в бюрата по труда се обявяват средногодишно до 150 свободни работни места. Изключително ниско е търсенето на пазара на труда в общините Трекляно и Невестино. Обявените свободни работни места в тази група общини са резултат главно на прилаганата АППТ. Те се явяват основна алтернатива на трудоспособното население за заетост.

5.3. Типологии на общините в Благоевградска и Кюстендилска област според демографската ситуация и пазара на труда

Особеностите в демографското развитие на всяка една териториална единица от ниво LAU 1 са от важно значение за състоянието и функционирането на трудовия пазар. Направената типологизация на общините от двете области по подбрани демографски показатели показва известни териториални различия между тях (табл. 31). Тези различия в най-голяма степен се наблюдават между общините с развит градски център и периферните с неблагоприятна икономическа среда.

Таблица 31. Типология на общините в Благоевградска и Кюстендилска област според демографската ситуация

Области	Първа група – общини с благоприятна демографска ситуация	Втора група – общини с преходна демографска ситуация	Трета група – общини с неблагоприятна демографска ситуация
Благоевградска	Благоевград	Банско	Кресна
	Гоце Делчев	Петрич	Струмyani
	Гърмен	Разлог	Хаджидимово
	Белица	Сандански	Симитли
		Сатовча	
		Якоруда	
Кюстендилска	Дупница	Сапарева баня	Бобов дол
	Кюстендил		Рила
			Кочериново
			Бобошево
			Трекляно
			Невестино

Вътрешнообластните различия показват тенденция на влошаване на демографската ситуация в повечето общини и в двата района. Независимо от това в Благоевградска област е по-голям броят на общините с благоприятна демографска ситуация за разлика от Кюстендилска, където преобладават тези с неблагоприятна демографска ситуация (табл. 31).

В Благоевградска област четири от общините са с ограничен демографски потенциал, в които е съсредоточено 10,7% от населението на областта. Останалите се отличават с по-запазен количествен състав, но с неблагоприятни образователни и възрастови характеристики на населението. В първата група общини с благоприятна демографска ситуация живее 42,5% от населението на областта, а във втората – 46,9%.

Задълбочават се процесите на застаряване на населението и на интензивна депопулация, като се скъсява дистанцията между отделните общини на Благоевградска област. Нараства броят на административно-териториалните единици от ниво LAU 1, в които броят на населението в трудоспособна възраст намалява през разглеждания период – процес, чиито последици намират пряко отражение върху формирането на работната сила. Териториалното разпределение на населението в трудоспособна възраст не се променя значително през разглеждания период. Трудовият ресурс е ограничен в по-голямата част от общините, а там, където е достатъчен, населението се характеризира с лоши образователни показатели. Преобладаващото в по-голяма част от общините население с нисък образователен статус се отразява неблагоприятно върху качеството на работната сила и икономическия растеж на общините. По-голяма част от тях се характеризират с ограничени възможности за формирането на квалифицирана работна сила. Високообразованото население е концентрирано основно в три общини на областта.

При запазване на сегашните тенденции в демографските процеси в общините на областта може да се очаква негативното развитие да продължи, като ще се задълбочат различията между център и периферия. В дългосрочен план се предполага, че част от общините с преходна демографска ситуация ще преминат в групата на общини с неблагоприятна демографска ситуация, в резултат на продължаващото обезлюдяване и застаряване на населението.

В Кюстендилска област две трети от общините (шест на брой) попадат в групата с неблагоприятна демографска ситуация, като четири от тях се отличават с висока степен на обезлюдяване, висока смъртност и силно регресивен тип възрастова структура на населението (табл. 31). В тази група общини живее 16,5% от населението в областта. По-голяма част от тях са с малък икономически потенциал, с моноструктурни икономики, със слаба инвестиционна активност и с редица социални затруднения. Подобряването на демографска среда в тези административно-тери-

ториални единици от ниво LAU 1 е много труден за разрешаване проблем. В тях е налице интензивен процес на депопулация.

В останалите типове общини от областта също е налице влошаване на демографската среда. В групата с преходна демографска ситуация попада само община Сапарева баня, която обхваща 5,7% от населението на областта. В типа общини с благоприятна демографска ситуация се включват само две административно-териториални единици от ниво LAU 1, но в тях е съсредоточено приблизително 77,8% от населението на областта (табл. 31).

През следващите години е вероятно да настъпи промяна в направената типология на общините в Кюстендилска област и по-конкретно към увеличаване броя на общините в групата с неблагоприятна демографска ситуация.

Анализирайки показателите, оценяващи локалните пазари на труда в отделните общини, може да се предположи, че в перспектива не се очаква съществена положителна промяна в тяхното състояние. На този етап не се предполага преминаването на нито една административно-териториална единица от ниво LAU 1 от втори и трети тип в групата на общините с благоприятно състояние на пазара на труда и в двата района. Напротив, може да се предположи, че общини от втори тип ще преминат в трети (с неблагоприятно състояние на пазара на труда) (табл. 32).

Таблица 32. Типология на общините в Благоевградска и Кюстендилска област според състоянието на местните пазари на труда

Области	Първа група – общини с благоприятно състояние на пазара на труда	Втора група – общини с умерено състояние на пазара на труда	Трета група – общини с неблагоприятно състояние на пазара на труда
Благоевградска	Благоевград	Банско	Кресна
	Гоце Делчев	Петрич	Струмани
		Разлог	Хаджидимово
		Сандански	Симитли
			Сатовча
			Гърмен
			Якоруда
			Белица
Кюстендилска	Дупница	Сапарева баня	Рила
	Бобов дол	Кюстендил	Бобошево
		Кочериново	Трекляно
			Невестино

Състоянието на пазара на труда е най-добро в общините с благоприятна демографска ситуация и в двете области (табл. 33). Изключение в Благоевградска област правят общините Гърмен и Белица, в които, макар с благоприятната демографска ситуация, пазарът на труда е силно ограничен поради неблагоприятната социално-икономическа среда. В Кюстендилска област такава противоречива ситуация се наблюдава в

община Бобов дол. Тя попада в групата на общините със силно изразени неблагоприятни тенденции в демографските характеристики, но пазарът на труда се отличава с относително благоприятно състояние.

И в двете области, с малки изключения, пазарът на труда е най-ограничен в общините с неблагоприятна демографска ситуация поради посочените по-горе причини (табл. 33).

Таблица 33. Комплексна типология на общините в Благоевградска и Кюстендилска област според демографската ситуация и състоянието на местните пазари на труда

Демографска ситуация Пазар на труда	Общини с благоприятна демографска ситуация	Общини с преходна демографска ситуация	Общини с неблагоприятна демографска ситуация
Общини с благоприятно състояние на пазара на труда	Благоевград Гоце Делчев Дупница		Бобов дол
Общини с умерено състояние на пазара на труда	Кюстендил	Банско Петрич Разлог Сандански Сапарева баня	Кочериново
Общини с неблагоприятно състояние на пазара на труда	Гърмен Белица	Сатовча Якоруда	Кресна Струмяни Хаджидимово Симитли Рила Бобошево Трекляно Невестино

Заетостта и безработицата в двете области се характеризират с висока териториална концентрация. Тя е по-силно изявена в Кюстендилска област, където в двете най-големи общини по брой население (Кюстендил и Дупница) са концентрирани 83% от заетите лица и 81% от безработните. В Благоевградска област едва 44,2% от заетите лица и 22,5% от безработните са съсредоточени в две (в Благоевград и Гоце Делчев) от четирите най-многолюдни общини.

В Благоевградска област се установяват и по-големи вътрешнообластни диспропорции в демографските структури и образователния статус на регистрираните безработни лица в сравнение с област Кюстендил. Особеностите в демографската и социално-икономическата среда в общините на Благоевградска област обуславят и по-значими различия между тях в структурата на новорегистрираните безработни лица в бюрата по труда по сектори. По-малки са те в Кюстендилска област.

По мнение на автора, основано на наблюдаваните тенденции, състоянието и функционирането на локалните пазари на труда ще остане относително стабилно в общините Благоевград, Сандански, Гоце Делчев и Дупница, в които броят на безработните лица ще намалява, а броят на обявените свободни работни места ще нараства. В останалите общини търсенето на работна сила ще намалява въпреки установените изменения в броя на заетите и безработни лица през разглеждания период.

За преодоляването на анализираните проблеми на местните пазари на труда и за намаляване териториалните различия между общини с развити общински центрове и останалите административно-териториалните единици от ниво LAU 1 е необходимо прилагането на диференцирани и с постоянен характер мерки, насочени към стимулиране на предприемачеството, инвестиране в дейности, за чието развитие благоприятстват местните условия и ресурси на общините. В административно-териториалните единици от ниво LAU 1 със силно застаряла структура на население-

то подобряване на социално-икономическата ситуация на практика е невъзможно. В тях усилията трябва да бъдат насочени към развитието на здравните услуги и социалните дейности към възрастното население. Демографският аспект да бъде изведен като важен приоритет не само в националната политика за работната сила и пазара на труда, но и в регионалните и областните политики и особено за общините в най-тежко състояние.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Тенденциите в демографското развитие, състоянието на пазара на труда и тяхното взаимодействие са актуални проблеми в условията на бързо променящата се международна и национална социално-икономическа среда. Пазарът на труда функционира под влиянието на измененията в демографските и социално-икономическите процеси. Те протичат с различен интензитет и имат различно проявление в административно-териториалните единици в страната. Изследването на взаимовръзката между тези процеси на ниво област и община е значимо за развитието на районите и за целите на провежданите политики в областта на интегрираното и устойчивото регионално развитие.

Проучването на литературата за демографската ситуация, пазара на труда и тяхното взаимодействие показва различните виждания на авторите по проблемите, които се отличават с интердисциплинарен характер. В тази връзка е подходящо използването на комплексен подход за изследване, който обединява демографските процеси със социално-икономическите и влиянието им върху пазара на труда.

Демографските процеси в Благоевградска и Кюстендилска област показват значими регионални различия, които имат своето отражение върху спецификата във формирането на работната сила и състоянието на регионалните и локалните пазари на труда.

През целия разглеждан период населението в тези два района намалява, като спадът в Благоевградска област е с много

по-ниски стойности в сравнение с Кюстендилска и средните за страната. Причините за по-ниските стойности на намаление е сравнително запазеният демографски потенциал на населението.

Тенденциите в раждаемостта в двата района показват намаление, като темповете му в перспектива ще се забавят. Смъртността нараства, като в Кюстендилска област средногодишният коефициент на обща смъртност е по-висок от този за Благоевградска, което е следствие от по-високите темпове на застаряване на населението.

И в двата района стойностите на естествения и механичния прираст са отрицателни и ще се запазят и в бъдеще. В средносрочен и дългосрочен хоризонт резултатът ще е негативен за количествения състав и качествените характеристики на работната сила.

Въз основа на направения сравнителен демографски анализ се установява, че Благоевградска област е с по-големи възможности за формиране на трудов ресурс. Населението ѝ се отличава с по-благоприятна възрастова структура в сравнение с тази за Кюстендилска област. Макар и по-слабо изразен, процесът на застаряване на населението засяга и Благоевградска област. Намалява делът на лицата под 14-годишна възраст и нараства делът на лицата на възраст над 65 години, което в дългосрочен план ще доведе до намаляване контингента на млади хора в работната сила и до ограничаване на предлагането на труд. Застаряването на населението е много по-силно изразено в Кюстендилска област, в която възпроизводството на населението и на трудовия ресурс е ограничено. Повече от една трета от населението в областта е в надтрудоспособна възраст, а коефициентът на демографско заместване е един от най-ниските в страната.

Двата района се характеризират с по-нисък образователен статус на населението в сравнение със средните показатели за

образователно равнище на населението в страната. Големият дял на нискообразовано население в двете области влияе негативно върху качеството на работната сила и върху възможностите за социално-икономическо развитие. Въз основа на сравнителния анализ между двата района се установява, че населението в Благоевградска област е с по-ниско равнище на образованост. Делът на лицата с висше образование е по-нисък, а този с основно и по-ниско образование е по-висок в сравнение с Кюстендилска област.

С оглед ограничаване на негативните тенденции в демографската ситуация в двете области е необходимо регионалната демографска политика да бъде насочена към увеличаване на раждаемостта, стимулиране на имиграцията, развитие на здравни грижи и социални услуги за възрастните хора и създаване на условия за успешно съчетаване на работата и семейството.

Протичащите трансформационни процеси в икономическата среда на двете области през последните три десетилетия намират пряко отражение върху демографските процеси и състоянието на пазара на труда. Те в голяма степен формират както качествените характеристики на работната сила, равнището на заетост и безработица, така и секторната структура на търсенето и предлагането на труд и в двата района. Секторната структура на областните икономики показва нарастване ролята на услугите за създаването на регионалната БДС и за търсенето и осигуряването на заетост на населението. Застъпено е развитието на нискотехнологични производства с ниско заплащане, което води до създаването на неустойчиви във времето работни места за лица със средно и по-ниско образователно равнище и до нисък жизнен стандарт. Тази тенденция е сериозно предизвикателство пред постигането на интелигентен и устойчив икономически растеж в двете области. Независимо от тази ситуация икономическата конюнктура в

Благоевградска област има потенциал за развитието на високотехнологични икономически дейности.

Идентифицираните регионални различия в икономическата среда показват, че Благоевградска област се характеризира с по-добро икономическо развитие в сравнение с Кюстендилска. Благоприятни са тенденциите в динамиката на редица икономически показатели, които, от своя страна, влияят позитивно както върху пазара на труда, така и върху демографските процеси. В Кюстендилска област стойностите на показателите (обем на ПЧИ, произведена брутна добавена стойност, брой предприятия и други) са по-ниски, което оказва пряко влияние не само върху икономическия растеж на областта, но и върху състоянието на пазара на труда. Едни от най-важните проблеми в икономическото развитие на област Кюстендил са ниският инвестиционен интерес, ниската конкурентоспособност и ограничените възможности за алтернативна заетост на населението.

С оглед подобряването на стопанската ситуация в двете области е необходимо основният фокус на провежданата интегрална регионална политика да бъде насочен към увеличаване на инвестиционната активност, предприемачеството, разгръщане на потенциала на развитие на иновативни производства, създаване на работни места във високотехнологични дейности, а от там и повишаване равнището на работните заплати. Политиките на местно ниво трябва да насърчават ефективно развитието на трансграничните икономически връзки, което е предпоставка за икономически растеж и стабилност на двата района.

Състоянието и функционирането на пазара на труда в двете области следва регионалните тенденции на проявление на икономическите и демографските процеси.

Протичащите неблагоприятни демографски процеси в двата района водят до негативни тенденции в количествения

състав на работната сила. Регионалните пазари на труда се характеризират с намаляващ брой на заетите и безработни лица през разглеждания период, като отчетеният спад в предлагането на труд в Кюстендилска област е много по-голям, в сравнение с този в Благоевградска.

Емпиричният анализ показва, че в Благоевградска област работната сила има по-благоприятна възрастова структура, но по-ниско образователно равнище в сравнение с тези за Кюстендилска област и за страната. Задълбочаването на процеса на застаряване на работната сила в съчетание със съвременните процеси в социално-икономическото развитие поставя нови изисквания към квалификацията и уменията на работната сила на двата района. Необходимо е по-активно участие на работната сила във високите възрастови групи в организирани и провеждани курсове от ДРСЗ Благоевград, за повишаване на тяхната професионална квалификация.

С оглед очертаващите се дефицити на работната сила и негативните промени във възрастовата ѝ структура е необходимо разработването и прилагането на мерки, насочени към лицата извън работната сила и в двата района. Те са важен потенциал за ефективното функциониране на трудовия пазар и са част от резервите за повишаване предлагането на труд.

Регионалните различия в количествения състав и образователните характеристики на работната сила в съчетание с местните социално-икономически условия определят баланса или дисбаланса на пазара на труда, териториалната диференциация в заетостта и безработицата.

Благоевградска област има по-добър икономически потенциал и възможностите за заетост са по-благоприятни в сравнение с тези в Кюстендилска, въпреки че те са в дейности с ниска технологична интензивност. Благоевградска област се отличава и с приблизително три пъти по-голям брой на заетите лица в сравнение с област Кюстендил.

На регионалните пазари на труда в областите се наблюдава тенденция на нарастване на коефициента на заетост до 2019 г. при нарастващ брой на обявените свободни работни места. С най-голямо значение за заетостта имат предприятията от третичния сектор, следвани от тези във вторичния и първичния. Същевременно сред най-търсените професии в Благоевградска и Кюстендилска област през целия изследван период са тези в областта на производството на текстил, облекло и обувки, на хранителни продукти, хотелиерство, ресторантьорство и търговия. Регионалните пазари на труда в двете области се характеризират с високо търсене на работна сила със средно и по-ниско образование. Налице е и несъответствие в броя на предлаганите свободни работни места с определена професия и квалификация и липсата на потенциална работна сила за тях.

Анализът на коефициента на усвояемост на работните места на двата регионални пазара показва различия между тях. Пазарът на труда в Благоевградска област се характеризира с по-ниска усвояемост на работните места в сравнение с тази в Кюстендилска, което разкрива наличието на структурен дисбаланс. По-малките възможности за намиране на работа и нуждата от доходи принуждават хората да не отказват предоставените им от регионалните бюра по труда работни места в Кюстендилска област, независимо от характера и възнаграждението им.

Тенденциите в показателите за оценка на предлагането на труд в двете области са сходни. Намаляването на броя и застаряването на населението водят до намаляване на предлагането на труд до 2019 г., след което е регистриран ръст, което е в резултат основно на въведените ограничителни мерки свързани с разпространението на COVID-19. Пазарът на труда реагира на промените в икономическите условия. Независимо от отчетения спад в стойностите на показателя до 2019 г.

състоянието на пазара на труда в двете области не е стабилно. Благоевградска област се отличава с три пъти по-висок брой безработни лица и по-високо равнище на безработица в сравнение с Кюстендилска.

Големият брой на нискообразовани и без квалификация безработни лица, високият дял на регистрираните младежи до 24 г. и на продължително безработните лица са особености, които характеризират предлагането на регионалните пазари на труда и в двата района. В Кюстендилска област проблемът с младежката безработица е по-силно изразен в сравнение с Благоевградска и страната.

Броят на продължително регистрираните лица в двата района намалява в резултат основно от отпадането им от регистрация в бюрата по труда. Спадът в Кюстендилска област е по-голям, отколкото в Благоевградска. В регионален аспект областите се отличават с по-висок дял на продължително безработните лица на пазара на труда. Структурата на новорегистрираните лица на пазара на труда в бюрата по труда, освободени от икономическите сектори и дейности, е сходна в двете области. С най-голям дял в предлагането на работна сила са лицата, освободени от сектор „Услуги“, следвани от тези от сектор „Индустрия“.

Резултатите от изследването показват, че са налице редица предизвикателства пред регионалните пазари на труда и в двете области. Преодоляването им е свързано с разработването на комплекс от политики и мерки, насочени към: развитие на промишлени дейности, произвеждащи продукция с по-висока добавена стойност; към научноизследователски и иновативни дейности; привличане на инвестиции в областта на туризма и екологичното земеделие с цел разкриването на нови работни места в периферните и отдалечените от областните центрове общини; промяна в политиката на доходите; активно включване на икономически неактивните лица и заети на непълно

работно време в трудовия пазар; повишаване на уменията на работната сила с цел интегрирането ѝ в пазара на труда.

В условия на задълбочаващи се регионални дисбаланси в страната се очертават съществени различия в демографската и социално-икономическата среда, в пазарите на труда на ниво общини. За да се определят тези различия, е направена типология на общините от двете области, като те са групирани в по три групи според демографската ситуация и състоянието на пазара на труда. Резултатите от сравнителния анализ между отделните типове общини показват влошаване на демографската ситуация във всичките административно-териториални единици от ниво LAU 1 и в двата района, но с известни различия. В Благоевградска област е по-голям броят на общините с благоприятна демографска среда за разлика от Кюстендилска, където две трети от общините попадат в групата с неблагоприятна демографска ситуация. Подобряването на демографска среда в тези административно-териториални единици от ниво LAU 1 в Кюстендилска област е много труден за разрешаване проблем.

По отношение на демографската ситуация и в трите групи общини на двете области се задълбочават процесите на старяване на населението. Трудовият потенциал е ограничен в по-голямата част от общините, а там, където е достатъчен, населението се характеризира с лоши образователни характеристики. Като цяло, общините в Благоевградска област се характеризират с по-благоприятна възрастова структура на населението в сравнение с тази за Кюстендилска.

По-голяма част от общините се характеризират с нисък потенциал за формиране на високообразована работна сила, което се отразява неблагоприятно върху социално-икономическото им развитие.

При запазване на сегашните негативни тенденции в демографските процеси в общините и на две области може да се

очаква, че в средносрочен план част от общините с преходна демографска ситуация ще преминат в групата на административно-териториалните единици от ниво LAU 1 с неблагоприятна демографска ситуация.

По отношение състоянието на локалните пазари на труда, то е най-добро в общините с благоприятна демографска ситуация и в двете области. Изключение правят общините Гърмен и Белица в Благоевградска област и Бобов дол в Кюстендилска. И в двете области, с малки изключения, пазарът на труда се намира в най-голяма степен на дисбаланс в общините с неблагоприятна демографска ситуация. Очакванията в средносрочен план са, че общини от групата с умерено състояние на пазара на труда ще преминат в тази с неблагоприятно състояние на пазара на труда. Състоянието на локалните пазари на труда ще остане относително стабилно в общините Благоевград, Сандански, Гоце Делчев и Дупница. В останалите общини търсенето на работна сила ще намалява.

Анализът на демографската ситуация и пазара на труда в Благоевградска и Кюстендилска област и техните общини ясно очертава регионалните различия в състоянието и тенденциите на развитието им. Направената типологизация на общините за разкриване и групиране на териториалните диспропорции в проявлението на изследваните процеси би могла да се приложи като инструмент за разработването на целеви политики и мерки за регионално развитие.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Атанасова М., Н. Маламова, 2011. Развитие на демографските ресурси и работната сила в селските райони. Икономика и управление на селското стопанство, 56, 3 – 4/2011, ISSN 0205-3845.
- Белева, И., 1993. Трансформацията на трудовия модел в България и използването на трудовите ресурси. Икономическа мисъл, кн. № 9 – 10, с. 64.
- Белева, И., 2014. Отражение на демографската криза върху пазара на труда в България. Научен форум „Демографската ситуация и развитието на България“, Институт за изследване на населението и човека, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“ 2014 г., стр.675-689, ISBN 978-954-322-793-8.
- Борисова-Маринова, К., М. Атанасова, И. Белева, М. Желязкова, Е. Таир, Н. Цеков, А. Христова, С. Николова & Хр. Банов, 2018. Демографско развитие, работна сила и трудови ресурси в България. В: ИИНЧ – БАН. Мерки за преодоляване на демографската криза в Република България, том IV. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 505 с., ISBN 978-954-322-964-2.
- Боцева, Д., 2019. Влияние на демографските тенденции върху развитието на област Пловдив. Автореферат. <http://konkursi.unwe.bg/documents/807avtoreferat.pdf>.
- Бърдаров, Г. & Н. Илиева, 2020. „Хоризонт 2030“. Демографски тенденции в България. Fredrih Ebert StifTung.

-
- <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sofia/14730.pdf>.
- Ганев, П., 2019. Преглед на стопанската политика. Общината с най-висока заплата в България. Институт за пазарни изследвания. <https://ime.bg/bg/articles/obshtinata-s-nai-visoka-zaplata-v-bylgariya/>.
- Димитрова, Е., 2011. Особенности на Втория демографски преход в България – динамика на раждаемостта след 1990 г.: Единство в многообразието. Специален брой от научна конференция на СУБ, 1 – 2.06.2011, стр. 250 – 257.
- Димитрова Цв., М. Прохаска, К. Ганев, Р. Симеонова-Ганева & Дж. Чинарева, 2014. Анализ на професиите и бизнес дейностите в обособените крайгранични области, както и възможностите за стартиране на нов бизнес, пазарни тенденции. Ред. Симеонова-Ганева, Р. и М. Прохаска, TRIGGER ВЗ-3.2-05/04.08.2014. Извършване на три проучвания на територията на Южна България (включва области Благоевград, Смолян, Кърджали и Хасково), Министерство на икономиката и енергетиката, Сигма Хет, ЦИР, Естат.
- Дулевски, Л., 2010. Пазар на труда. Издателска къща „Сиела“, С., 2010, 283 с. ISBN 978-954-28-0700-1.
- Жеглов, Л., 1999. Икономика на труда, Г, София, 320 с. ISBN 954-9770-09-5.
- Жекова, С. & Д. Димова, 2016. Влияние на образованието върху продължителността на безработицата в условия на дисбалансиран трудов пазар. Известия: Списание на Икономически университет – Варна, том. 60, № 1. http://journal.ue-varna.bg/uploads/20160404124800_164573730357026280a1b01.pdf.
- Златинов, 2010. Проучване на образователната и професионално-квалификационна структура на заетите и работната сила на национално, секторно и регионално ниво.

-
- Българска стопанска камара – съюз на българския бизнес, с. 13 – 113.
- Илиева, М., 2012. Социално-икономическа трансформация в България – особености и териториални различия. Изд. ТерАрт, 2012, стр. 343, ISBN 978-954-9531-18-3.
- Йорданова, А., 2016. Различия в потенциала за трудов ресурс на градските и селски територии в България в контекста на икономическото развитие. Автореферат. Благоевград. <http://rd.swu.bg/media/50676/avtoreferat.pdf>.
- Казаков, Б., 2015. Демографската ситуация в селата в Югоизточна България. Дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „Доктор“, 191 с.
- Калчев, Р. & А. Вълканов, 2001. Икономика на труда, Варна.
- Караджов, В., 2016. Международните трудови миграции на студентите от висшите училища на Благоевград. Автореферат на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „Доктор“, 46 с. <https://vladimirkaradzhev.files.wordpress.com/2015/02/international-labour-migrations-of-bulgarian-students.pdf/>.
- Колева-Стефанова, Д., 2021. Регионални различия на трудовия пазар в България. Изд. „Авангард Прима“, София, ISBN 978-619-239-563-6.
- Кръстева, В., 2019. Преживяване на безработицата и трудовата несигурност: изследване на социалното изключване на младите хора в България. В: Желязкова, М. и Петрунов, Г. (съст.) Науката в полза на обществото. София. Академично издателство „Марин Дринов“, с. 220 – 235. ISBN: 978-954-322-985-7.
- Лилова, К., 2018. Остаряване на населението и дълголетие в България (1947 – 2015). Население, том 36, кн. 1, 25 – 64, ISSN 2367-9174. http://nasselenie-review.org/phocadownloadpap/1-2018-previews/Pop_2018_1_025-064_40-previewBG.pdf.

-
- Луканова, П., 2013. Продължителната безработица в България – основни характеристики и фактори. Сборник доклади от конференция на катедра „Човешки ресурси и социална защита“, достъпно на 01.08.2021 <http://da.uni-vt.bg/pubinfo.aspx?p=9508>.
- Луканова, П., 2007. Състояние, проблеми и перспективи за подобряване на заетостта. В: Митко Димитров (редактор), Студии за ускорено развитие на българската икономика, гл.9, с. 191 – 214, БАН.
- Минков, М., 2003. Взаимовръзката между възпроизводството на населението и формирането и реализацията на човешкия капитал. Население, 1 – 2, с. 5 – 17.
- Михайлова, С., 2014. Влияние на преките чуждестранни инвестиции върху доходното неравенство в България. Икономически и социални алтернативи, брой 4.
- Младенов, Ч., 1991. Динамична типология на общините в България според равнището на раждаемостта. Проблеми на географията, 4, с. 13 – 22.
- Младенов, Ч., 2008. Географски анализ на демографската криза в България. Възникване, тенденции и перспективи. Хабилизационен труд за получаване на научното звание „Старши научен сътрудник първа степен“, София.
- Младенов, Ч. & Е. Димитров, 2012. Динамика в пространствените изяви на смъртността в България през периода на социално-икономическия преход. <http://www.prokarstterra.bas.bg/geo21/2006/6-06/pp4-8.html>.
- Младенов, Ч., 2014. Обезлюдяването – „чумата“ в селищната мрежа. В: А. Христова (ред.) Сб. доклади от конференция „Демографската ситуация и развитието на България“, 26 и 27 февруари 2014, София, с. 461 – 476.
- Младенов, Ч., 2019. Демографската криза в България. Възникване, развитие и перспективи. Българска акаде-

-
- мия на науките, София. ISBN 978-954-9649-12-3.
- Нейчев, С., 1998. Икономика на труда. Университетско издателство „Проф. Д-р Асен Златарев“, 226 с.
- Николова, Г., 2018. Регионални особености и приоритети в развитието на социалната сфера в общините от източната част на Кюстендилска област. Автореферат. <http://rd.swu.bg/media/70720/avtoreferat.pdf>.
- Николова, Д., З. Славова, К. Стайков, П. Ганев и Я. Алексиев, 2016. Бедността в България. Образованието и заетостта като фактори за доходите и неравенството. Институт за пазарна икономика, София. ISBN 978-954-8624-46-6. https://ime.bg/var/images/Bednost_bg_16_IME.pdf.
- Патарчанова, Е. & Г. Николова, 2019. Миграционната активност на населението в област Кюстендил. Проблеми на географията, кн. 2. БАН, София, с. 55 – 73.
- Пехливанова, Е., Прохаска, М., Симеонова-Ганева, Р., Калибацева, Г. & Узунова, Е., 2014. Анализ на наличната специализация и квалификация на човешките ресурси в обособените крайгранични области, ред. Симеонова-Ганева, Р. и М. Прохаска, TRIGGER B3-3.2-05/04.08.2014. Извършване на три проучвания на територията на южна България (включва области Благоевград, Смолян, Кърджали и Хасково), Министерство на икономиката и енергетиката, Сигма Хет, ЦИР, Естат.
- Равначка, А., 2014. Демографските процеси и отражението им върху пазара на труда в Благоевградска област (2001 – 2011 г.). Демографската ситуация и развитието на България, АИ „Проф. М. Дринов“, 2014. ISBN:978-954-322-793-8, 413-427.
- Равначка, А., 2016. Териториални особености в естественото движение на населението в планинските територии на България през периода 2001 – 2013 г. Сборник доклади от научна конференция „Географски аспекти

-
- на планирането и използването на територията в условията на глобални промени гр. Вършец“, България, 23.09 – 25. 09.2016 г. ISBN: 978-619-90446-1-2.
- Равначка, А., 2017. Териториални различия в търсенето и предлагането на работна сила в Благоевградска област (2001 – 2011 г.). Автореферат, София.
- Рангелова, Р., Д. Бобева, Е. Маринов, Д. Златинов & В. Билянски, 2019. Икономически аспекти на демографските и миграционните промени в ЕС и България. Разширено резюме. Проект. https://www.researchgate.net/publication/334416033_Ikonomiceski_aspekti_na_demografските_i_migracionните_procesi_v_Blgaria_i_ES_-_razsireno_rezume
- Ринкова, Ст., 2005. Пазарът на труда: европейски измерения и регионални проблеми. Икономика и управление, год. I, №3, с. 48-61. <http://em.swu.bg/images/SpisanieIkonomikaupload/SpisanieIkonomika2005/LABOR%20MARKET%20EUROPEAN%20DIMENSIONS%20AND%20REGIONAL%20ASPECTS.pdf>.
- Рюстем, Р., Д. Димитрова, М. Костова, П. Корал & Ж. Азеведо, 2018. Картографиране на бедността в Република България. Национален статистически институт, World Bank Group <https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/publications/povmap.pdf>.
- Симеонова-Ганева, Р., А. Василев, К. Ганев & Л. Димитров, 2019. Средносрочни и дългосрочни прогнози за развитието на пазара на труда в България. Заетост и дисбаланси на пазара на труда, фактори на предлагането на труд (2008 – 2034). Министерство на труда и социалната политика, Човешки капитал, София.
- Симеонова-Ганева, Ралица, А. Василев, К. Ганев & Л. Димитров, 2019. Средносрочни и дългосрочни прогнози за развитието на пазара на труда в България: Фактори на тър-

-
- сенето на труд, тенденции в заетостта, регионални и образователни дисбаланси (2008 – 2032), Министерство на труда и социалната политика, Човешки капитал, София.
- Симеонова-Ганева, Р., Дж. Чинарева, М. Прохаска & К. Ганев, 2014. Анализ на потребностите на малките и средни предприятия от специалисти и управленски кадри (количествени и качествени) в обособените крайгранични области. ред. Симеонова-Ганева, Р. и М. Прохаска, TRIGGER V3-3.2-05/04.08.2014 Извършване на три проучвания на територията на южна България (включва области Благоевград, Смолян, Кърджали и Хасково), Министерство на икономиката и енергетиката, Сигма Хет, ЦИР, Естат.
- Симеонова-Ганева, Р., 2006. Влиянието на човешкия капитал върху икономическия растеж (България, 1949 – 2005). Дисертационен труд. Стопански факултет, СУ „Св. Кл. Охридски“.
- Сугарева, М., Н. Цеков,, Д. Донев & Д. Бошиков, 2008. Демографската ситуация в районите на депопулация (На примера на Северозападна България). АИ „Проф. Марин-Дринов“, София, 142 с. ISBN 9549574970.
- Шопов, Д., Л. Стефанов, М. Паунов и Л. Дулевски, 1997. Икономика на труда. София: УИ. „Стопанство“, 1997, 538 с.
- Шопов, Д., Л. Стефанов, М. Паунов и Л. Дулевски, 2002. Икономика на труда. Издателство „Тракия-М“, С., 2002, 558 с.; ISBN 9549574970.
- Щерионов, Щ., К. Владимирова, К. Борисова-Маринова, Е. Димитрова, С. Черкезова, С. Ташев, С. Моралийска, К. Илиева и П. Стоянова, 2018. Прогнози за демографското развитие на Република България в периода 2015 – 2040 г. Институт за изследване на населението и човека при БАН. <https://government.bg/files/common/doklad-2040.pdf>.
- Черкезова, С., 2021. Демографски процеси и остаряване на населението - някои изводи за политики-

те за дългосрочна грижа. <https://www.president.bg/docs/1540470433.pdf>.

*** Агенция по заетостта. Министерството на труда и социалната политика, 2021.

<https://www.az.government.bg/stats/4/>.

*** Актуализирана национална стратегия за демографско развитие на населението в Република България (2012 – 2030 г.), 2012.

<https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=778>.

*** България 2030. ЧАСТ 1. Анализ на социално-икономическото развитие на страната след присъединяването ѝ към ЕС, 2019.

*** Годишен обзор на пазара на труда през 2017 г. Агенция по заетостта, 2018. <https://www.az.government.bg/bg/stats/view/4/254/>.

*** Годишен обзор на пазара на труда през 2020 г. Агенция по заетостта, 2021. <https://www.az.government.bg>

*** Европа 2020. Стратегия за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж. Европейска комисия, Брюксел, Белгия, 2010.

*** Заетост и безработица на областите: състояние и предизвикателства. Регионални профили: Показатели за развитие. Институт за пазарна икономика, 2020. https://ime.bg/var/images/regional_labormarket_2020.pdf.

*** Информационен обзор за състоянието и развитието на регионалния пазар на труда в Благоевградски регион през 2012 г. Регионална служба по заетостта Благоевград. Агенция по заетостта при МТСП, 2012.

*** Информационен обзор за състоянието и развитието на регионалния пазар на труда в Благоевградски регион през 2017 г. Регионална служба по заетостта Благоевград. Агенция по заетостта при МТСП, 2017.

-
- *** Информационен обзор за състоянието и развитието на регионалния пазар на труда в Благоевградски регион през 2018. Регионална служба по заетостта Благоевград. Агенция по заетостта при МТСП, 2018.
- *** Интегрирана териториална стратегия за развитие. Югозападен регион, 2021.
- <https://www.mrrb.bg/bg/proekt-na-integrirani-teritorialni-strategii-za-razvitie-na-regionite-za-planirane-ot-nivo-2-za-perioda-2021-2027-g/>.
- *** „Инфостат“, НСИ. <https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/external/login.jsf>
- *** Младежката безработица в България. Причини, предизвикателства, последствия. Институт за пазарна икономика, 2014. https://bednostbg.info/var/docs/reports/Youth_Unemployment_IME.pdf?fbclid=IwAR3dW2pFIGKkTMa64LDZMa18eEM2S4cXjQ-_pBhF3Z1471LoqGyk2n9YH7E.
- *** Наблюдение на работната сила. Годишни данни. НСИ, 2021.
- *** Население и демографски процеси в област Благоевград през 2019 година. Териториално статистическо бюро – Югозапад. НСИ.
- *** Население и демографски процеси в област Кюстендил през 2019 година. Териториално статистическо бюро – Югозапад. НСИ, https://www.nsi.bg/tsb/wp-content/uploads/2020/04/Population2019_KNL.pdf.
- *** Национален план за изпълнение на Европейската гаранция за младежта 2014-2020г., София, 2014. <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=883>
- *** Национален статистически институт (НСИ), 2019.
- *** Национален статистически институт (НСИ), 2021.
- *** Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2020, 2013. <https://>

www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=790.

- *** Областна стратегия за развитие на област Кюстендил 2014 – 2020 г., <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=997>.
- *** Общински план за развитие на община Благоевград 2014 – 2020 г. Проект, 2013.
- *** Общински план за развитие на община Сандански за периода 2014-2020 г. Проект, 2016.
- *** Общински план за развитие на община Струмяни 2014 – 2020 г. 2014. <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1176>.
- *** Общински план за развитие на община Кресна 2005-2013. <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=30>.
- *** Официален вестник на Европейския съюз (2020). <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000R1897:BG:HTML>
- *** План за развитие на община Дупница за периода 2014 – 2020 г. 2014. <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1206>.
- *** Преброяване на населението и жилищния фонд в Република България през 2021 година. НСИ, София.
- *** Преброяване на земеделските стопанства през 2020 година. Предварителни резултати, 2021. https://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2021/05/05/census2020_publicationpreliminarydata.pdf.
- *** Преки чуждестранни инвестиции в нефинансовите предприятия в област Благоевград към 31.12.2019 година. Териториално статистическо бюро – Югозапад. НСИ. https://www.nsi.bg/tsb/wp-content/uploads/2021/01/FDI_2019_OSI_Blagoevgrad.pdf

-
- *** Районите, областите и общините в Република България 2011- 2019 г. НСИ, 2021.
 - *** Регионална служба по заетостта, Благоевград, 2021.
 - *** Регионални профили. Показатели за развитие 2018. Институт за пазарна икономика, 2018.
 - *** Регионални профили. Показатели за развитие 2020. Институт за пазарна икономика. Изданието е подкрепено от Фондация „Америка за България“. <https://www.regionalprofiles.bg/bg/>.
 - *** Регистър на институциите в системата на предучилищното и училищното образование. МОН. <https://reg.mon.bg/Schools/search>.
 - *** Секторен анализ на пазара на труда и потенциал за мобилност на работната сила в трансграничния регион България-Румъния, 2017, Велико Търново. https://www.bia-bg.com/uploads/files/Projects/INTERREG-2017-Sector_Analysis.pdf.
 - *** Социално-икономическо развитие на България 2007-2017 г. София, 2018.
 - *** Социално-икономическо развитие на България 2007-2017 г. В: Определяне на националните приоритети за периода 2021-2027 г. София, 2018 <https://www.eufunds.bg/sites/default/files/uploads/eip/docs/2019-04/%D0%A0%D0%9C%D0%A1%20196%20%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5.pdf>.
 - *** Социално-икономически анализ на районите в Република България (2020). Трети етап: Част Национален център за териториално развитие, София. http://www.bgregio.eu/media/Programirane/2021-2027/2.1.3_SIA_BG_Part_2_final.pdf.
 - *** Структурни фондове на Европейския Съюз. Единен информационен портал.

<https://www.eufunds.bg/archive2018/index.php/bg/kyustendil/item/19429-oitz-kyustendil-predstavi-izpalnenieto-na-evropeiskite-programi-v-oblast-kyustendil>.

*** Териториални статистически бюра. НСИ, 2020. <https://www.nsi.bg>.

*** 265 Истории за икономика. Институт за пазарна икономика, 2020 г. София. <https://265obshtini.bg/>.

*** Covid-19 и регионалните пазари на труда през 2020 г. „Регионални профили: показатели за развитие“. Институт за пазарна икономика, 2021. Изданието е подкрепено от Фондация „Америка за България“. https://ime.bg/var/images/IME_Regional_labor_market_covid19_260121.pdf/.

Koulov, B., 2018. Social and economic transformations in Bulgarian mountain periphery: A 1986 – 2014 comparative analysis. Известия на Българското географско дружество, кн.39, с.73 – 78.

Ravnachka, A., 2020. Trends in the Demographic Development of the Dabrash Karst Area of the Western Rhodopes. Проблеми на географията, кн. 3, с. 187 – 211, БАН, София.

Roukova, P., 2021. Regional Differences in the Labour Quality in Bulgaria. Varna, Bulgaria.

Vandenbergh, V., 2010. The long-term effects of recessions on youth. Université catholique de Louvain (UCL), Economics School of Louvain (ESL) <https://perso.uclouvain.be/vincent.vandenbergh/Papers/Scarring2.pdf>

*** Labour market and wage developments in Europe. Annual review 2017. European Commission, 2017.

*** Second European Union Minorities and Discrimination Survey, FRA, 2017.

SUMMARY

DEMOGRAPHIC SITUATION AND LABOUR MARKET IN BLAGOEVGRAD AND KYUSTENDIL DISTRICTS

In the current conditions of economic globalization and the rapidly changing international and national economic environment, achieving sustainable growth is a challenge which regions face. At the same time, the changes occurring in demographic and socio-economic processes affect regional development. The labour market is formed and functions under the influence of two main groups of factors – demographic and socio-economic. At lower territorial levels, the labour market reflects in detail the interaction between those two factors and in the same time the labour market itself represents an important factor for regional development.

In conditions of deepening territorial imbalances in the country, there are significant regional and local differences in the demographic and socio-economic environment, as well as in the current state of local labour markets. Complex regional studies of the demographic and economic processes, and their impact on the labour market at different territorial levels (NUTS 3 and LAU 1) are of particular importance for the revealing and assessing those imbalances. Detailed analyzes at LAU 1 level (municipal level), however, are not very common in scientific literature.

The main goal of this monograph is, first of all, to identify and analyze the specific features of the demographic processes in Blagoevgrad and Kyustendil districts, and secondly – to assess the impact which demographic processes have on the labour market. The relationship between the two studied aspects of regional development has been traced and analyzed over the last decade. Special attention has been paid to the intra-regional differences at municipal level, in order to clarify the existing similarities and differences at the lowest administrative-territorial level in the country.

The criteria for selection of the study areas – Blagoevgrad and Kyustendil districts, are proximity and geographical location – both districts are border districts and are neighboring each other, but in the same time are quite different in demographic and socio-economic aspects. They differ in area, population and type of settlements, which determines the specific features of their demographic and economic development. The favorable geographical position of the two districts – located in the southwestern part of the country, not far from the capital city of Sofia and bordering three countries – determines the specific features of their development.

Administratively, the two districts are part of the Southwest Planning Region of Bulgaria (NUTS II). Blagoevgrad district includes 14 municipalities with a total area of 6289.6 km², which represents 5.7% of the country's territory. In 2019, 4.4% of the population in the country (302,694 people) was concentrated in that district. In contrast, Kyustendil district is approximately twice smaller by area and population. The district includes nine municipalities with a total area of 3086.39 km² and a population of 116,915, making up for 2.8% of the country's territory and 1.7% of the country's population. Rural areas occupy a large part of the territory of the two districts (between 80% and 90%), which, on the one hand affects the opportunities for creating diverse types of employment, and, on the other hand, the demographic crisis

is much more pronounced, which has an adverse effect on the labour force and the labour market.

The monograph contains five chapters, each of which presents the relevant results and analyses.

The study of the literature on the demographic situation, the labour market and their interaction, shows the different views of the authors on the problems, which are interdisciplinary in nature. In this regard, it is appropriate to use a comprehensive research approach that combines the analysis of the demographic processes and the socio-economic ones, and their combined impact on the labour market. The geographical and the system approach have also been used in the research. Their application allows precise and comprehensive identification and in-depth analysis of the regional demographic processes in spatial and temporal aspect.

For achieving the goal of the research, various methods have been used: analysis and synthesis, comparative analysis, mathematical-statistical methods, graphic and cartographic methods. Each of them has been selected so as to allow collecting and processing the information needed, in order to process the collected data, and to analyze the studied problems.

For the purposes of the comparative analysis, the grades assessment method has been applied. The method represents a typology of municipalities based on parameters describing their demographic situation and another set of indicators which enable the revealing of the specifics of the labour markets. Therefore, two typologies of the municipalities in Blagoevgrad and Kyustendil districts have been made, where three types of municipalities have been determined by each of the typologies. The use of this method allows the delineation of regional and intra-regional differences in the manifestation of the demographic processes as a factor for the state of the labour market.

In recent decades, the country has been characterized by unfavorable demographic changes, leading to a significant

population loss, a high degree of depopulation and a regressive type of natural reproduction. Among the major demographic challenges the country is facing are the high death rate, the negative natural growth (death rates exceeding birth rates), the population aging and the ongoing emigration of young, working-age people. These processes have a direct impact on the formation of the labour force and the state of the labour market respectively.

Blagoevgrad and Kyustendil districts are not isolated from the ongoing negative demographic processes throughout the country, although those processes exhibit regional specifics and manifest themselves with varying intensity.

The demographic processes in Blagoevgrad and Kyustendil districts show significant regional differences, which have their impact on shaping out the specifics of the labour force and the state of the regional and local labour markets.

Throughout the period under review, the population number in the two districts has been declining – much less in Blagoevgrad district, where the population loss is less than the national average. The reason for that is the relatively well-preserved demographic potential of the population in Blagoevgrad district.

Birth rates in both districts are declining and are expected to drop even more in the long run. Death rates, on the other hand, are increasing, and in Kyustendil district the average annual death rate is higher than in Blagoevgrad district, which is a consequence of the highly deteriorated age structure of the population.

In both districts the values of both the natural population growth and the net migration rate are negative, and are expected to stay negative in the future. As a result, the quantitative and qualitative characteristics of the labour force in both districts will keep deteriorating in the near future and in the long run as well.

Based on the comparative demographic analysis, it has been established that Blagoevgrad district has greater potential for the formation of labour force resources. The age structure of the

district's population is more favorable than that of Kyustendil district. Although less pronounced, population aging affects Blagoevgrad district as well – the share of people under 14 is decreasing at the expense of the share of people over 65, which in the long run will inevitably lead to a reduction of the contingent of young people in the labour force, and to a reduction of the labour supply in general. The aging of the population is much more pronounced in Kyustendil district – more than a third of the population is in the above working-age group, while the demographic replacement rate is one of the lowest in the country.

Both districts are characterized by a lower educational status of the population compared to the national average. The large share of low-educated people has a negative impact on the labour force quality and hence – on the opportunities for socio-economic development. Based on the comparative analysis between the two districts, it has been established that the population in Blagoevgrad district has a lower level of education – the share of people with higher education is lower, and that of the population of primary education is higher compared to Kyustendil district.

In order to limit the negative trends in the demographic situation in both districts, the regional demographic policy should be aimed at increasing the birth rate, stimulating immigration, developing health care and social services for the elderly, and creating conditions for a successful work-and-family reconciliation.

The ongoing transformation processes in the economic environment of the two districts over the last three decades have had a direct impact on the demographic processes and on the state of the labour market. The demographic processes largely shape the qualitative characteristics of the labour force, the employment and unemployment rates, and the sectoral structure of labour supply and demand. The sectoral structure of the districts' economies shows a growing role of the service sector in the regional gross value added, as well as for the demand of labour force and job creation.

Low-tech production and low-paid labour prevails, leading to the creation of unsustainable jobs for people with secondary or lower educational level, and to a low living standard. This trend is a serious challenge for achieving smart and sustainable economic growth in both districts. Regardless of this negative trend, however, the economic environment in Blagoevgrad district has the potential for the development of high-tech economic activities.

The identified regional differences in the economic environment show that Blagoevgrad district exhibits better opportunities for economic development compared to Kyustendil district. The trends in the dynamics of a number of economic indicators in Blagoevgrad district are favorable, which in turn have a positive impact on both the labour market and the demographic processes. In Kyustendil district the values of indicators such as volume of direct foreign investments, gross value added, number of enterprises, etc.) are lower, which has a direct impact not only on the economic growth of the district, but also on the state of the labour market. Some of the most serious problems in the economic development of Kyustendil district are the low investment interest, the low competitiveness and the limited opportunities for alternative employment of the population.

In order to improve the economic situation in both districts, the main focus of the integrated regional policy should be on increasing the investment activity, the entrepreneurship, developing the potential for innovative industries, creating jobs in high-tech activities, and thus – raising the level of wages. Policies at local level must effectively promote the development of cross-border economic relations, which is a prerequisite for economic growth and stability.

The state and functioning of the labour market in both districts follow the regional trends of economic and demographic processes. The ongoing unfavorable demographic processes lead to negative trends in the quantitative composition of the labour

force. The regional labour markets during the period under review are characterized by a declining number of both employed and unemployed persons, as the reported decline in labour supply in Kyustendil district is much larger than in Blagoevgrad district.

The empirical analysis shows that the labour force in Blagoevgrad district exhibits a more favorable age structure, but a lower educational level compared to Kyustendil district and the country as a whole. The deepening of the aging process, combined with the current socio-economic situation, poses new requirements for the qualification and the skills of the labour force in both districts. There is a need for more active participation of the labour force in the older age groups in the vocational training courses organized and conducted by the Regional Employment Agency – Blagoevgrad, so as to increase their professional qualification.

In view of the emerging labour shortages and the constantly aging of the labour force, it is necessary to develop and implement measures aimed at persons outside the labour force in both districts. Those persons represent an important potential for the effective functioning of the labour market and are part of the reserves for increasing the labour supply.

Regional differences in the quantitative composition and the educational characteristics of the labour force, in combination with the local socio-economic conditions, determine the balance (imbalance) of the labour market, as well as the territorial differentiation of employment and unemployment.

Blagoevgrad district exhibits a better economic potential, while employment opportunities are more favorable than those in Kyustendil district, although those opportunities are in low-tech industries. Blagoevgrad district also has approximately three times more employees than Kyustendil district.

Until 2019 a trend of increasing employment rates and number of job vacancies had been observed in both districts. The

enterprises of the tertiary sector are of the greatest importance for employment, followed by those in the secondary and primary sectors. At the same time, among the most sought-after professions in Blagoevgrad and Kyustendil districts throughout the study period are those in the field of textiles, clothing and footwear, food, hospitality, restaurants and trade. Regional labour markets in both districts are characterized by high demand for labour force of secondary and lower educational level. There is also a discrepancy in the number of job vacancies requiring certain profession and qualification, and the lack of potential labour force with such qualification.

The analysis of the job absorption rate of the two regional markets shows some differences between them – the labour market in Blagoevgrad district is characterized by lower job absorption rate compared to that in Kyustendil district, which reveals the presence of structural imbalance. The smaller opportunities for finding a job in Kyustendil district and the need for income, force people to not refuse the jobs provided by the regional labour offices, regardless of their nature and remuneration.

The indicators for evaluation of the labour supply in the two districts exhibit similar trends – the decreasing population number, together with the population aging, had led to a labour supply decrease until 2019, after which an increase was registered, which is mainly a result of the introduced restrictive measures related to the spread of COVID-19. The labour market reacts to changes in the economic conditions. Despite the reported decline in the values of the labour supply until 2019, the labour markets in both districts are not stable. Blagoevgrad district is characterized by higher number of unemployed persons (three times higher than in Kyustendil district) and higher unemployment rate as well.

The large number of low-educated and unskilled employees, the high share of registered unemployed young people aged under 24, and the long-term unemployed persons, are features

that characterize the labour supply in both districts. In Kyustendil district, the problem of youth unemployment is more pronounced than in Blagoevgrad district and in the country as a whole.

The number of long-term unemployed persons in both districts is decreasing, mainly as a result of their dropping out of registration with the labour offices. That decline is greater in Kyustendil district than in Blagoevgrad district. In regional terms, the two districts are characterized by a higher share of the long-term unemployed persons than the national average. The structure of the newly registered persons in the labour offices, released from the economic sectors, is similar in both areas – the largest share in the labour supply is constituted by those released from the service sector, followed by those released from the industry sector.

The results of the research show that there are a number of challenges that regional labour markets in both districts face. Overcoming those challenges requires a set of policies and measures aimed at: development of industrial activities whose produce is of higher added value; development of research and innovation activities; attracting investments in the field of tourism and ecological agriculture, in order to create new jobs in the peripheral municipalities that are located far from the district centers; income policy change; active inclusion of the economically inactive and the part-time employees; increasing the skills of the labour force, in order to integrate it into the labour market.

In conditions of deepening regional imbalances in the country, significant disparities in the demographic and socio-economic environment emerge, as well as in the labour markets at municipal level. In order to determine those differences, two typologies of the municipalities within the two districts have been made, resulting in three types of municipalities according to their demographic situation and three types of municipalities

according to the current state of the labour market. The results of the comparative analysis between the different types of municipalities show a deterioration of the demographic situation in all administrative-territorial units of LAU 1 level in both districts, but with some differences – Blagoevgrad district has a larger number of municipalities with a favorable demographic environment, in contrast to Kyustendil district, where two thirds of the municipalities fall into the unfavorable demographic situation type. Improving the demographic environment in these LAU 1 administrative-territorial units in Kyustendil district will be very difficult if possible at all.

Regarding the demographic situation in all three types of municipalities in both districts, the processes of population aging are deepening everywhere. The labour potential is limited in most municipalities, and where it is sufficient, the labour force is characterized by poor educational characteristics. In general, the municipalities in Blagoevgrad district exhibit a more favorable age structure of the population compared to that of Kyustendil district.

Most municipalities are characterized by low potential for the formation of a highly-educated labour force, which adversely affects their socio-economic development.

Regarding the persistent negative trends in the demographic processes in the municipalities of the two districts, it can be expected that in the medium term some municipalities with a transitional demographic situation will move to the unfavorable demographic situation type of administrative-territorial units.

In terms of the current state of the local labour markets, in both districts it is best in municipalities with a favorable demographic situation. The only exceptions are the municipalities of Garmen and Belitsa in Blagoevgrad district, and Bobov Dol in Kyustendil district. In both districts, with few exceptions, the labour market is most imbalanced in municipalities with an unfavorable

demographic situation. The expectations in the medium term are that municipalities from the type exhibiting a moderate state of the labour market will move to the type of municipalities with an unfavorable state of the labour market. The state of the local labour markets will remain relatively stable in the municipalities of Blagoevgrad, Sandanski, Gotse Delchev and Dupnitsa. In the other municipalities the demand for labour will keep decreasing.

The analysis of the demographic situation and the labour markets in Blagoevgrad and Kyustendil districts clearly outlines the regional differences and the trends of their development. The suggested typologies aimed at better revealing the territorial disproportions in the manifestation of the studied processes, could be applied as a tool for the development of targeted policies and measures for regional development.

**Демографска ситуация и пазар
на труда в Благоевградска и Кюстендилска област**

Автор:
Александра Равначка

Рецензенти:
**проф. д-р Чавдар Младенов,
доц. д-р Ралица Симеонова-Ганева**

Печатни коли: **13,5**

Издател:
Национално издателство за образование и наука „Аз-буки“

Печат:
Aliance Print Ltd